

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

ÉRTÉKKONZERVÁCIÓ – KONSTRUKCIÓ – REPREZENTÁCIÓ.

HELYI ÉRTÉKEK ÉS ÖRÖKSÉGEK

A LOKÁLIS FEJLESZTÉSEKBEN MAKÓN

Doktorjelölt: Apjok Vivien
Témavezető: Dr. Mód László Balázs
adjunktus

SZEGED

2022

NYILATKOZAT

Alulírott, Apjok Vivien, a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, ezennel büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy az *Értékkonzerválás – konstrukció – reprezentáció. Helyi értékek és örökségek a lokális fejlesztésekben Makón* című doktori értekezés saját, önálló munkám; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően készült.

Tudomásul veszem, hogy doktori értekezés esetén plágiumnak számít:

- szözszerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Alulírott kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem, és tudomásul veszem, hogy plágium esetén doktori értekezésem visszautasításra kerül.

Szeged, 2022. május 31.

Apjok Vivien

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
I.1. Köszönetnyilvánítás	3
I.2. A dolgozat szerkezete	4
I.3. Az értekezés problémafelvetése, célkitűzése, fő kérdései.....	5
I.4. A kutatás terepe: Makó.....	7
II. Elméleti keretek.....	8
II.1. A kutatás arculata	8
II.1.1. A kutatás alakulása és a kutatói pozíció.....	8
II.1.2. Kutatásetikai kérdések és gondolatok	10
II.2. Források és módszerek.....	12
II.2.1. Forrásbázis	12
II.2.2. Módszerek és megközelítések	13
II.3. Fogalmi keretek	18
III. Helyi értékek, örökségek és örökségesítő folyamatok Makón.....	23
III.1. A településtörténet mint örökség	23
III.1.1. A helytörténeti kutatások reflexív olvasata	23
III.1.2. A makói hagyma történeti narratívájának konstrukciója.....	33
III.1.2.1. Tóth Ferenc és Erdei Ferenc szerepe a narratíva konstrukciójában	34
III.1.2.2. A szépirodalom és közösségi média szerepe a narratíva alakításában	40
III.2. Helyi értékek a településfejlesztésben – esettanulmányok.....	44
III.2.1. Bevezetés – a makói értéktár.....	45
III.2.2. A Hagymafesztivál.....	59
III.2.2.1. Történeti előzmények	59
III.2.2.2. Jelentéselmozdulások, átszerveződő terek.....	71
III.2.2.3. Összegzés	80
III.2.3. A Maros-part.....	81
III.2.3.1. Történeti előzmények	82
III.2.3.2. A Maros-part fejlesztése a 21. században	90
III.2.3.3. Összegzés	95
III.2.4. A Hagymatikum.....	100
III.2.4.1. Történeti előzmények	100

III.2.4.2. A tárgyiasult örökséggondolat	111
III.2.4.3. Összegzés	118
III.3. Szereplők és intézmények	119
III.3.1. Makro-, mezo- és mikroszint.....	119
III.3.2. Politikai olvasatok	128
IV. Következtetések	136
IV.1. A kutatási eredmények alkalmazási lehetőségei és a kutatás további irányai.....	145
V. Hivatkozások jegyzéke	148
V.1. Irodalomjegyzék	148
V.2. Források jegyzéke	161
V.3. Rövidítések.....	172
V.4. Adattári források	172
V.5. Mellékletek	174

I. Bevezetés

I.1. Köszönetnyilvánítás

Egy dolgozat, még ha egyetlen szerzője van is, sosem egyszemélyes munka eredménye.

Köszönettel tartozom a „néprajz szegedi műhelyének”, jelenlegi munkahelyemnek, ahol alap- és mesterszakos tanulmányaimat folytattam; egykori oktatóimnak, csoporttársaimnak és hallgatóimnak azt a szellemi közeget, amely nem korlátozódik a tanterem és az egyetem zárt falai közé. Köszönöm kollégáimnak, akik elolvasták dolgozatomat, és tanácsaikkal segítettek formálni azt. Köszönet illeti Dr. Mód László konzulensemét, aki ráirányította figyelmem a fürdőkultúra kutatására. Külön köszönöm Dr. Frauhammer Krisztinának (tanszéki „szobatársamnak”), illetve Dr. Povedák Kingának és Dr. Povedák Istvánnak, hogy beszélgetéseink során segítettek mederbe terelni gondolataimat.

Köszönettel tartozom az egykori munkahelyemen, a makói József Attila Múzeumban megismert kollégáknak, illetve a Szirbik Miklós Egyesület tagjainak; köszönöm a kutatásban nyújtott segítséget és a baráti beszélgetéseket nekik, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltára vezetőjének és munkatársainak.

Köszönöm a makóiaknak (és nem-makóiaknak), hogy gondolataikat megosztották velem, ezzel segítve, hogy közelebb kerülhessek a lokális folyamatok és jelenségek megértéséhez.

Köszönöm pályatársaimnak, a Doktoranduszok Országos Szövetségében megismert barátoknak, hogy egy kortársi közösség tagjaként – tudományterületről függetlenül – megoszthattuk egymással örömeinket és nehézségeinket, és azt, hogy általuk szélesebbé válhatott a látóköröm. Köszönöm családomnak, valamint Takács Gergelynek a töretlen támogatást, illetve nekik, és táncos barátaimnak, a Délikert Möndörgő Néptáncegyüttes tagjainak (és mindenki másnak) a folyamatos érdeklődést dolgozatom hogyléte felől.

Köszönöm prof. Dr. Fejős Zoltánnak és Dr. Bali Jánosnak, hogy a dolgozat előbírálásában megfogalmazott kritikai észrevételeikkel hozzájárultak az értekezés végleges változatának elkészültéhez.

Végezetül külön köszönettel tartozom Dr. Varga Sándornak folyamatos szakmai és baráti támogatásáért.

I.2. A dolgozat szerkezete

Az értekezés 5 nagyobb fejezetre bontható.

Az I. fejezetben, a *Bevezetés*ben kap helyet a *Köszönetnyilvánítás*, *A dolgozat szerkezetét* bemutató alfejezet; ezt követően *Az értekezés problémafelvetése, célkitűzése, fő kérdései* alfejezetben fogalmazom meg a kutatás központi problémáit, kérdéseit, *A kutatás terepe: Makó* alfejezetben pedig nagyon röviden bemutatom a kutatómunka helyszínéül választott települést (településtörténeti ismertetőre itt nem kerül sor, mivel azzal értelmező szándékkal a III. fejezetben foglalkozom).

A II. fejezet előbb a kutatás alakulását, változását és a kutatói pozíciót járja körül röviden, amelyek a későbbi elemzések kontextualizálásához járulnak hozzá. Ebben az alfejezetben rátérek a gyűjtés és az írás során alkalmazott kutatásetikai gyakorlatokra. Ezt követően a kutatómunkához használt forrásokat, az ezeknek a feldolgozásához alkalmazott módszereket mutatom be, majd azokat a fogalmi kereteket ismertetem, amelyeket a források feldolgozásához, értelmezéséhez, a megjelölt kutatási kérdések kibontásához használtam.

A III. és a IV. fejezetek az értekezés elemző fejezetei, amelyek ugyanakkor leíró jellegű alfejezeteket is tartalmaznak. A III. fejezet három további alfejezetre bontható. A településtörténet reflexív értelmezésére törekedtem a III.1. alfejezetben, amelyben a helytörténet mellett kiemelt szerepet kapnak a makói hagyma történeti narratívájának olvasatai. A III.2. fejezet a helyi értékeknek a településfejlesztésben játszott szerepét mutatja be és értelmezi: a makói értéktárra koncentráló alfejezet után következik a három esettanulmány (*A Hagymafesztivál, A Maros-part és a Hagymatikum*), amelyek mindegyikében előbb (elsősorban primer) forrásfeltárással alapozva a jelen tendenciáinak megértését segítő történeti előzményeket mutatom be, majd a három jelenséghez a helyi értékek, örökségek és a településfejlesztés kapcsolatán keresztül elemzem. A III.3. alfejezet az örökségesítő folyamatok különböző szintjeit, illetve a politikai olvasatokat foglalja össze. A IV., Következtetések címet viselő fejezetben nem pusztán összegzem a III. fejezetben ismertetett esettanulmányok tanulságait, de elemző szándékkal válaszolok az I.3. fejezetben megfogalmazott kutatási kérdésekre. Ugyanitt kap helyet a kutatás eredményeinek felhasználására kitérő, a további irányokat röviden ismertető alfejezet (IV.1.).

Az V. fejezetben az *Irodalomjegyzék*, a *Források jegyzéke*, a *Rövidítések*, az *Adattári források*, valamint a *Mellékletek* kapnak helyet. A mellékletekre a dolgozatban belső hivatkozással utalok.

I.3. Az értekezés problémafelvetése, célkitűzése, fő kérdései

A disszertáció arra törekszik, hogy a Makón fellelhető regisztrált helyi értékek és örökségek (a településtörténet kontextusába illesztett) szerepét a lokális kollektív identitás konstrukciójában, a lokalitás teremtésében és a Makó-kép konstrukciójában elhelyezze és értelmezze, illetve megvizsgálja, hogy a helyi értékek és örökségek milyen szerepet játszanak a lokális fejlesztéspolitikában. Olyan konstrukciókról van ugyanis szó, amelyek koherensnek tetsző képet alkotnak a történetileg, földrajzilag és fizikailag is töredezett valóságelemekből – a szereplők szintjeitől függően akár más és más célokkal. A létrejövő, folyamatosan alakuló és alakított Makó-kép rétegzett jellegében helyet kap az identitás megkonstruálása és formálása, miközben ez az identitáskonstrukció maga is fontos eleme lehet a gazdasági-politikai folyamatoknak (lásd például a turizmusban játszott szerepét). A Makó-kép konstrukciója és reprezentációja minimum kettős célt szolgál: egyrészt kapaszkodókat ad a helyi társadalom számára, illetve konkrét gazdasági haszonnal jár és politikai tőkévé alakítható.

Mivel a helyi értékek és (kulturális) örökségnek tekintett jelenségek halmaza heterogén, azok között egyaránt megtalálhatók építészeti, szellemi alkotások, ökológiai adottságokból fakadó értékek (hagyma és a dughagymás termesztési mód, gyógyiszap, gyógyvíz). A hagyományról és az örökségről, ezek tartalmairól való gondolkodás és diskurzusok azonban a lokális viszonylatban is homogén egységként kezelik a településképet meghatározó helyi sajátosságok halmazát, így megalkotva a folyamatosan változó, ám mégis biztonságosként és stabilként érzékelhető (vagy inkább érzékeltetett) Makó-konstrukciót. Ez tükröződik a fogalomhasználatban is: a helyi, megyei értékek és hungarikumok, valamint az örökségek nomenklatúrájában kevésbé a tudományos vagy jogi gyakorlat, mint inkább a fenti terminusokkal leírt jelenségekhez való lokális viszonyulás ragadható meg.

A disszertáció a fent megfogalmazott célkitűzéseket egy átfogó áttekintés mellett három esettanulmányon keresztül kívánja megvalósítani. A Hagymafesztivál, a Maros-part, valamint a Hagymatikum Gyógyfürdő saját, a Makó-képben betöltött (bizonyos értelemben eltérő) szerepük ellenére történetiségükben és jelenükben is számos ponton kapcsolódnak egymáshoz. Mindhárom elem szerepel valamilyen formában (akár több tételre „bontva”) a települési értéktárban, mindhárom elem kapcsolódik a Makót meghatározó szimbólumhoz, a hagymához, és mindhárom elem szerves része a lokalításra építő fejlesztéseknek, amelyek konstruálják és formálják a 21. századi Makó-képet.

A kutatás eredményeit a disszertáció az örökség és az örökségesítés (heritagization, patrimoinalisation) fogalmi kereteiben, az értékonzerválás, a reprezentáció és a konstrukció aspektusából szemlélve interpretálja – azt kívánom tehát bizonyítani, hogy a helyi értékek és örökségelemek reprezentatív alkalmazása (pl. a turizmusban) és a hely maga, illetve a helyi identitás teremtésében történő felhasználása Makó esetében is érvényesül; tehát egy olyan jelenséghalmazról van szó, amely lokális sajátosságokra épít, ugyanakkor egy tágabb társadalmi-kulturális praxisba illeszkedik.

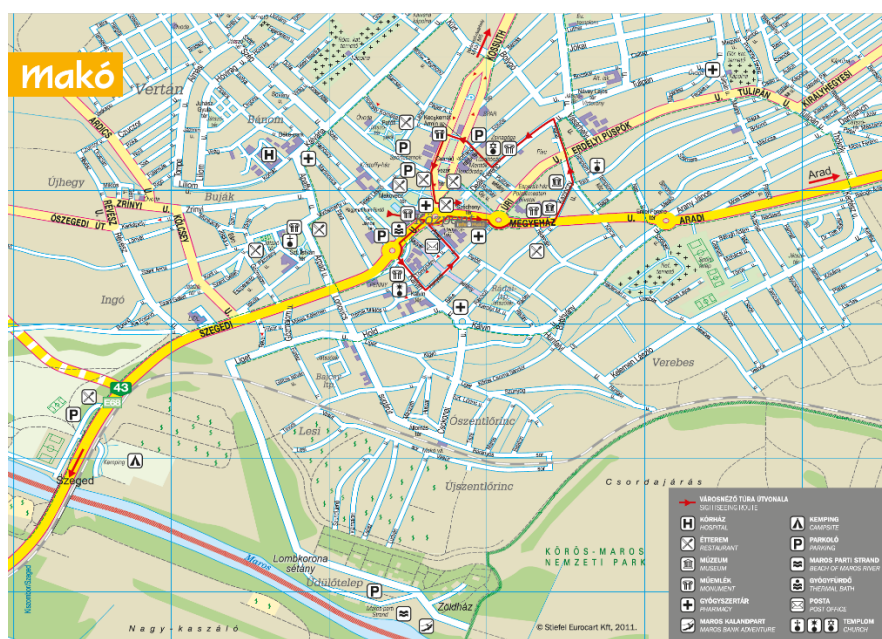
Kutatási kérdéseim az alábbiak: 1) Hogyan jelennek meg a helyi értékek (különös tekintettel a településtörténetre) a Makó-kép reprezentációjában? 2) Milyen gyakorlatokat alkalmaznak a Hagymafesztivál, a Maros-part és a Hagymatikum fürdővel összefüggő örökségesítő folyamatokban? 3) Milyen szerepet játszanak a helyi értékek és örökségelemek a településfejlesztési politikában?

I.4. A kutatás terepe: Makó

Makó 22 289 fő lakosú¹ kisváros Délkelet-Magyarországon, közel a román határhoz (Nagylaktól 15, Kiszombortól 5 kilométerre). Szegedtől, Csongrád-Csanád megye székhelyétől 30 kilométerre található, a Maros folyó jobb partján.² A megyeszékhelyet a nagylaki határátkelővel összekötő 43-as elsőrendű főút Makó főutcájaként halad át a városon. A Makót elkerülő M43-as autópálya teljes hosszában 2015-re készült el, így ettől az évtől az M5-ös autópályától a román határig a várost elkerülve is el lehet jutni.³

Makó „hagymaváros”-ként is ismert, mivel fő mezőgazdasági ágazata a vörös- és fokhagymatermesztés volt.⁴ A város 1730 és 1950 között Csanád vármegye székhelye volt, de központi pozícióját nem a megyerendezés, hanem az 1920-ban aláírt Trianoni békediktátum következtében veszítette el – ekkor került az országhatár mellé. A korábbi megyeház ma a polgármesteri hivatalnak ad helyet. A polgármester 2014 óta Farkas Éva Erzsébet (Fidesz). Korábbi polgármesterei a rendszerváltozás után: dr. Sánta Sándor (FKgP, 1990-1994), dr. Buzás Péter (MSZP, 1994-2014).

Kép forrása: <http://mako.hu/wp-content/uploads/2017/08/ujterkep.png> (Letöltés: 2020. 01. 12.)

¹ 2021. január 1-i adat. https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=07357 (Letöltés: 2021. 08. 19.)

² Az őskortól kontinuusan lakottnak tekintett település kapcsán a legtöbb szekunder történeti forrás a Maros folyó megtartó erejére hivatkozik; állandónak vagy minimálisan változónak tekintett földrajzi helyzetét pedig a terület vízrajzi adottságaival magyarázzák. Ezt már Szirbik Miklós is leírja a város történetének első összegzésében. TÓTH (szerk). 1979.

³ <https://magyarepitok.hu/elkeszult-az-m43-autopalya-az-orszaghatarig> (Letöltés: 2020. 10. 01.)

⁴ TÓTH F.1998. A város gazdasági környezetére ma elsősorban az ipari foglalkoztatás döntő mértéke a jellemző, melyben az autóiipari gyártás és a mezőgazdasági termékfeldolgozás (globális transznacionális vállalatok) a számottevőek. <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.)

II. Elméleti keretek

II.1. A kutatás arculata

II.1.1. A kutatás alakulása és a kutatói pozíció

A disszertáció több kutatási projekt szintéziseként értelmezhető, és 10 évnyi nem egyenletes intenzitással és ütemben folytatott kutatómunkát összegez.⁵ A kutatások során érintett témák mentén a fő probléma körvonalazása nem volt mindvégig egyértelmű, mivel az egyes projektek súlypontjai különböző kérdésekre helyeződtek; és a kutatás résztémáinak elemző szándékú áttekintésekor több lehetséges kutatási irány látszott kibontakozni. Ezek közül egyik a turizmus jelensége volt, amely valamennyi – történeti és recens – terepmunka során felszínre került, ugyanakkor a már rendelkezésre álló források és a meglévő kérdések alapján mégsem ez bizonyult a megfelelő kutatási fókuszának. Figyelmem végül egy más, ám a turizmussal részben összefüggő problémakör felé fordult: az örökségek, örökségesítő gyakorlatok, ezeknek a helyi fejlesztésekben való alkalmazása tűntek a már gyűjtött anyagok alapján optimális vizsgálati tárgynak. A kutatás fókuszának meghatározását követően is alkalmaztam a korábbiakban is követett gyakorlatot, és a „grounded theory”⁶ módszerére támaszkodva a terepen tapasztaltakból kiindulva fogalmaztam meg fő kutatási kérdéseimet, határoztam meg a disszertáció által bemutatni kívánt problémákat, valamint az értelmezési keretet – vagyis arra hagytam, hogy a terep határozza meg a kutatás lényegi irányvonalait. Így a disszertáció konkrét fókuszául kijelölt helyi értékek, örökségek és örökségesítő gyakorlatok és a Makó-kép konstrukciója a korábban tervezetthez képest nem kizárólag a hagyományra és az agrárművelésre korlátozódnak, mivel az aktorok ezeken túlmenően több más lokális elemet is lényegesnek véltek (például a „Makovecz-örökséget” vagy Pulitzer József és Galamb József tevékenységeit), azok szerepe tapintható mind a

---

⁵ Ezek időrendi sorrendben: Hagymafesztivál, „Hármas határok vizsgálata Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében” (OTKA), „Második otthonok a Maros mentén”, fürdőkultúra és turizmus Makón

⁶ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6318722/> (Letöltés: 2021. 10. 12.) A Glaserhez és Strauss-hoz kapcsolható grounded theory fogalomtörténetét, használatát és különböző irányzatait Ylona Chun Tse, Melanie Birks és Karen Francis foglalták össze 2019-ben. CHUN TIE – BIRKS – FRANCIS 2019. A grounded theory többféle alkalmazási lehetőségei közül a számomra releváns gyakorlat értelmében a fogalmi kereteket a kutatás folyamata során formálódó, a terep és a gyűjtött adatok által felszínre hozott kérdések alapján választottam, nem pedig egy előzetes rögzített elméleti-fogalmi-módszertani keretben végeztem a kutatómunkát. BIRKS – MILLS 2015: 17.

reprezentáció,⁷ mind a konstrukció, mind az ezekre építő, ezeket használó településfejlesztési politikában.

A kutatás (rész)témáinak eklektikusságából fakadó feszültség ugyanakkor a források és módszerek sokszínűségét eredményezte, miközben a választott témára széles perspektívájú rálátást biztosított.⁸ Saját magam pozicionálása – született makói és Makót kutató nem-makói lakos –, valamint saját szakmai fejlődésem, ennek kontextualizálása folyamatos önreflexióra ösztönzött. Makói származásomra, ebből fakadó személyes bevonódásomra nem pusztán a motiváció vagy émikus szemlélet hatékonyabb alkalmazása okán szükséges reflektálnom, hanem az alkalmazott módszerek és megközelítések egy megkerülhetetlen befolyásoló tényezőjeként is.⁹ Ebben az autoetnográfia módszere¹⁰ és az önreflexív attitűd¹¹ voltak segítségemre. A kutatás és az értelmezés folyamatában önmagamra mint „bennszülött antropológusra” tekintettem;¹² a pozíció előnye egy közös lokális tudáshoz és ismeretekhez való hozzáférés, amelynek egyes elemei számomra nem szorulnak további magyarázatra. Ennek az ismeretanyagának a hasznossága azonban a makói lokális identitás „határáig” terjed, tehát például a kollektív helytörténeti ismeretek, a város

---

⁷ Biczó Gábor a kultúrát a hely tartozékának tekinti, az arra jellemző elidegeníthetetlen lényegi minőség megnyilvánulásának. BICZÓ 2011: 9.

⁸ Annak ellenére, hogy Gatti disszertációja a saját kutatásommal ellentétben többszinterű etnográfiai kutatás alapján íródott, a több rész kutatást összefűző jellege miatt párhuzamba állítható saját pozíciómmal. GATTI 2018: 30-31.

⁹ Sarah Pink értelmezésében a kortárs néprajzi megközelítés már nem alakít ki szándékosan nagy távolságot a kutató és a kutatók között, sokkal fontosabbnak tartja a bevonódást, a közeli kapcsolatot, a partneri együttműködést a két fél között. PINK 2018., LAJOS 2014b.

¹⁰ Az autoetnográfia módszerének alkalmazása esetén a kutató saját személye is a kutatás eszközévé, adatközlőjévé válik; önmaga és az informátorai megértése egyszerre halad, az angolszász tudományosság az 1970-es években ismerte fel és kezdte hasznosítani a kutató saját személyét és a terepen szerzett élményeit a kutatómunka folyamatában. A módszert, túlságosan szubjektív jellege miatt, több kritika is érte, melyek elsősorban a személyesség torzító hatásaira mutattak rá, egyes vélemények a fikciós irodalommal vonták párhuzamba az így kinyerhető adatok hitelességét. A kritikák tartalmával csak részben tudok egyetérteni: amennyiben az autoetnográfia az egyetlen alkalmazott módszer, úgy joggal kérhető számon az egyoldalúság és a személyesség miatt kapott torz kép. Ha a kutató csupán egyféle módszert kíván alkalmazni adatok szerzéséhez és értelmezéséhez, az minden esetben hasonló problémákat vet fel. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a kutató saját tapasztalásai beilleszthetők legyenek egy kutatásba oly módon, hogy azok el sem sikkadjanak, közben pedig ne csapjanak át öncélú, személyes történetmesélésbe. FEISCHMIDT 2006., COLLINS – GALLINAT 2010. Carolyn Ellis, Tony E. Adams és Arthur P. Bochner kötete a korábbi évtizedekhez képest tágabb keretben értelmezi az „autoetnográfiát”, és nem csak az émikus szemléletre gondol, hanem az önéletrírás és a néprajz mint módszer keverékének tekinti azt, amelyben a kutató célja, hogy személyes élményeinek leírása, rendszerezése és értelmezése hozzásegítse a kulturális élmény megértéséhez. ELLIS – ADAMS – BOCHNER 2011.

¹¹ LAJOS 2014a: 111.

¹² A bennszülött antropológus a „klasszikus” kulturális antropológussal (SIMPSON – COLEMAN 2002.) szemben nem egy a kutató kulturális közegétől teljesen eltérő csoportot vizsgál egy a sajátjától eltérő földrajzi környezetben, hanem saját társadalmi vagy etnikai csoportjában végez kutatásokat. A bennszülött – nem bennszülött kutatói szerepek elkülönítését Steinliennel egyetértve indokoltnak tartom, mivel a bennszülött kutató a nem-bennszülöttel szemben egy kultúra olyan sajátos jelentésrétegeit és kódjait is képes értelmezni, amelyeket az adott közösségben való szocializációja során sajátított el. (STEINLIEN 1990: 42-43).

tereihez kötődő jelentések, vagy a szociális háló határozzák meg, amelyek maguk sem egzaktak és nem egyénfüggetlenek. Ennek a közös ismeretanyagának a tartalmát egyébként személyes beszélgetéseink során informátoraim is evidenciának és hivatkozási alapnak tekintették, a „tudod, emlékszel, ott volt ... akkor volt ... oda jártunk ... ő dolgozott ott” utalások formájában, tehát makóiságom ismeretében ők maguk jelölték ki bennszülött pozíciómat és az ehhez kötődő tudáskereteket, függetlenül attól, hogy biztosak voltak-e abban, hogy *valójában* tudtam-e, hogy éppen kiről van szó, vagy milyen helyszínt emlegetnek.

Ez a fajta belső perspektíva azonban számtalan előnye mellett óvatosságra int. Noha nagyon sok kulturális gesztus és alakzat többletjelentését értem a természetes belenevelődésem okán, épp ezért okozhat nehézséget „levetni a szemüveget”. Narayan találóan fogalmazta meg azt a bennem is felmerült gondolatot, hogy a bennszülött kutató voltaképpen a „klasszikus” antropológussal szemben induktív módon, belülről kifelé, az ismerttől visszafelé fejtve ismeri meg a terepet.¹³

II.1.2. Kutatásetikai kérdések és gondolatok

A tudományos ismeretek megszerzésével kapcsolatban etikai felelősségünk is van.¹⁴ A kutatásetika a téma kiválasztásától a kutatás közzétételéig szem előtt tartandó.

Az online etnográfiaát is alkalmazó recens kutatást végzők helyzetét – így saját pozíciómat – komplikálja, hogy a „nyilvánosság” és a „magánszféra” határai egyre inkább elmosódnak.¹⁵ Egy személyesen készített interjú esetén egyértelmű a magán jelleg, csakúgy, mint egy szekunder forrásként felhasznált, sajtóban elérhető interjú esetén a nyilvános profil. A közösségi rendezvények vagy a közösségi média kapcsán azonban megtévesztő lehet a „közösségi” jelző: ha valamit sokan látnak-néznek, akkor az már nyilvános? Gondolhatunk itt a közösségimédia-platformok kapcsán a különféle csoportokban zajló beszélgetésekre, de akár egy nyilvánosan megosztott képre. Az látható ugyanis, hogy az online aktivitás és tartalmak esetén az ún. *publicly private* és a *privately public* (nyilvánosan privát és privátan nyilvános) keveredik, és a külső szemlélőnek ügyelnie kell rá, hogy ne keverje össze a nyilvánosan hozzáférhető térben zajló interakciókat azzal, amikor egy interakció eleve a nyilvánosság előtt zajlik.¹⁶

---

¹³ NARAYAN 1993: 678.

¹⁴ FÓRIS 2013: 3.

¹⁵ LAJOS 2016: 843.

¹⁶ LAJOS 2016: 843.

Mivel magam is a kutatott közösség tagja vagyok, sok tapasztalás és információ kapcsán körültekintésre volt szükségem. Az évek során kutatóként és nem-kutatóként a terepen szerzett élmények és tapasztalatok, a később informátorként is megkérdezett ismerőseim által megosztott gondolatok, az informálisan folytatott beszélgetésekben felmerülő problémák mind hozzájárultak ugyanis a kutatási kérdések megfogalmazásához és megválaszolásához, ugyanakkor ezen információk felhasználása további etikai kérdéseket vetett fel. Azokban az esetekben, ahol kérdőíveket használtam, alapvető volt az anonimitás biztosítása. Interjúk készítése során engedélyt kértem hangfelvételek készítéséhez, az eredmények publikálásához. Nyilvános rendezvényeken (pl. fesztivál) minden esetben igyekeztem előre tájékoztatni a szervezőket a tevékenységről. Dolgozatomban beszélgetőpartnereim nevét monogrammal jelölöm, nemüket és korukat tüntetem fel – azokban az esetekben tesztek kivételt, ahol a folyamatokban lényeges az informátor kiléte (mert például közszereplő). A közösségimédia-platformok esetén a passzív megfigyelő státuszából nyertem információkat, információkhoz nyilvános Facebook csoportokban és profilokon jutottam hozzá. Ezekben az esetekben úgy idézek a dolgozatban, hogy a neveket nem tüntetem fel, a csoport nevét pedig megváltoztattam, illetve a nem szándékoltan nyilvános közlések esetében a visszakereshetőség és beazonosíthatóság elkerülése érdekében törekszem a szó szerinti idézetek kerülésére.¹⁷

---

¹⁷ LAJOS 2016: 843-845., CSORDÁS – MARKOS-KUJBUS 2018: 188-189.

II.2. Források és módszerek

II.2.1. Forrásbázis

A különböző korszakokból származó sajtóanyagok kutatásom fontos forrásai.¹⁸ Vizsgálatom során a 20. század első harmadától napjainkig megjelenő, főként lokális sajtót tekintettem át.¹⁹ A nyomtatott sajtó időszakában lassabb, míg az online sajtó és a közösségi média esetében sokkal gyorsabb folyamatról beszélhetünk: napjainkban ez szinte azonnali válaszok megfogalmazását jelenti. Az online újságok megjelenésével egyrészt megszorodtak a sajtótermékek, másrészt megváltozott a cikkekre való reagálás formája. Bizonyos lapok mind nyomtatott, mind internetes formában megjelentek/megjelennek. A Makói Ujság, a Viharsarok, a Délmagyarország/delmagyar.hu, Makó Híradó és Makói Csipős lokális/regionális sajtótermékek, illetve a hvg.hu, index.hu, origo.hu, Magyar Narancs országos hatókörű sajtótermékek szolgáltatták a legtöbb, a téma szempontjából releváns cikket.

A turisztikai célpont sikerességét (éves bontásban) a nagy turisztikai weboldalak (trivago, tripadvisor, szallas.hu) méri a regisztrált vendégéjszakák és minősítések alapján, míg egy-egy szolgáltatás értékelése (például egy konkrét szállás esetén) közvetlenül a vendég által történik. Az online minősítési rendszerekben a látogató/vendég nem csak számszerűen, de szöveges módon is értékelheti a kapott szolgáltatást. Ezekben a rendszerekben így kombináltan jelennek meg a kemény és puha adatok, és nem csak statisztikai értelemben mérhető eredmények, de egyéni attitűdök is vizsgálhatók.

Szinte kimeríthetetlen a közösségimédia-platformok által szolgáltatott anyagok köre. A közösségi média (vagy web 2.0, webkettő) olyan platform, amely tartalmait a felhasználók közösen hozzák létre.²⁰ E tulajdonságánál fogva a közösségi média olyan felület, amely társadalmi interakciók, egyéni vélemények és motivációk vizsgálatát teszi lehetővé, illetve kommunikációs aktusok, diskurzusok és retorika elemzését. A közösségi média mint forrás így egy gyorsan és folyamatosan alakuló, változó bázis, amely a recens folyamatok

---

¹⁸ Szilágyi Miklós 1986-ban a vidéki hírlapok cikkeinek néprajzi forrásértékéről úgy értekezett, hogy a korabeli néprajztudományi érdeklődés látóterébe éppen csak elkezdett bekerülni ez a forrástípus, noha kutatásukat nagyon lényegesnek tartotta. SZILÁGYI 1986: 41.

¹⁹ Buzás Lászlónak 1972-ben jelent meg a Makói Múzeum Füzetei sorozatban a város sajtóbibliográfiáját összesítő kiadványa. Ez nagy segítséget jelentett abban, hogy az elérhető és kutatható makói sajtótermékeket áttekinthessem kutatásomhoz, és az azokból kinyerhető releváns adatokat felhasználjam. BUZÁS 1972.

²⁰ A közösségi média definíciója: „websites and computer programs that allow people to communicate and share information on the internet using a computer or mobile phone” és „forms of media that allow people to communicate and share information using the internet or mobile phones” <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/social-media> (Letöltés: 2020. 10. 03.)

értelmezéséhez szinte elengedhetetlen. A kutatáshoz felhasznált közösségimédia-források az alábbiak szerint csoportosíthatók: nyilvános profilok és oldalak tartalmi (például a Hagymafesztivál vagy Farkas Éva Erzsébet polgármester bejegyzései), csoportokban zajló interakciók (Helyi lakosok Facebook-csoport), hírportálok bejegyzései. Bár valamennyi esetben elmondható, hogy sosem egyoldalú kommunikáció a cél (hiszen a platformok természetéből fakadóan – hacsak nincs kifejezetten tiltva – bárki megfogalmazhat nyilvános véleményt hozzászólások formájában), árnyalatnyi különbségekkel mégis találkozunk. A nyilvános profilok és oldalak célja a tájékoztatás, véleményformálás és reprezentáció, a hírportálok elsősorban tájékoztatnak, míg a csoportokban zajló kommunikáció egy adott téma széles körben történő megvitatását teszi lehetővé. Nyilvánvaló, hogy a feldolgozás teljességére való törekvés e forráscsoport esetében lehetetlen, azonban ez nem is célom. A kortárs tendenciák megértéséhez azonban jelentősége (még a fragmentum-jelleg ellenére is) evidens.

A kutatáshoz használt közigazgatási dokumentumok közül kiemelendők az 1950-1990 között keletkezett jegyzőkönyvek, melyekben a Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának üléseit dokumentálták. Ez a forráscsoport a fent jelzett időszak fűrdővel, Maros-parttal és idegenforgalommal kapcsolatos döntéseit és intézkedéseit részletesen tartalmazza, és rögzíti a város vezetésének a helyi természeti értékekre épített rehabilitációs, rekreációs és turisztikai törekvéseit. Ez a korszak már az emberi emlékezet által is elérhető, előhívható, így lehetőség nyílik az írott források kiegészítésére interjúk, visszaemlékezések segítségével.

A kutatómunka során létrehozott primer források csoportjába tartoznak az interjúk és a kérdőíves felmérések anyagai. Az így létrejött kutatási anyagok egyik része a különféle témakörök (Hagymafesztivál, határ mentiség, második otthonok) vizsgálata során termelődött, a forráscsoport másik része már tudatosan a disszertáció központi problémáinak felfejtésére koncentrált.

II.2.2. Módszerek és megközelítések

Forrásaimat három fő módszer segítségével „termeltem”, illetve gyűjtöttem: alkalmaztam a néprajzi interjúkészítés és terepkutatás, a netnográfia, a szövegelemzés metódusait. A téma feldolgozásához holisztikus szemlélettel közelítettem. A helyi értékeknek, örökségeknek a

településfejlesztésben betöltött szerepe²¹ tanulmányozásakor a néprajzi mellett a történelemtudományi, illetve a szociológiai megközelítések nyújtanak támpontot.²²

A Hagymafesztivál kutatása során két fesztiválon végeztem résztvevő megfigyelést, készítettem interjúkat a rendezvény helyszínén (2011-ben és 2012-ben) a látogatókkal, illetve további interjúkat 2012-13-ban a fesztivál szervezőivel, ötletgazdájával. Online kérdőívet készítettem, adattári forrásokat és sajtóanyagokat dolgoztam fel. Az azóta eltelt 8 évben tovább gyűjtöttem az írott és vizuális forrásokat, végeztem résztvevő megfigyelést, folytattam spontán beszélgetéseket a témában. Makó mint határ menti település vizsgálata az OTKA-projekt kereteihez igazodva reprezentatív szociológiai kérdőívvel és néprajzi mélyinterjúkkal zajlott (intenzíven 2014–2015); a „második otthonok a Maros mentén” munkacímét viselő szemináriumi kutatás néprajzi interjúk alapján valósult meg (2015). A fürdőkultúra és turizmus, valamint az örökség témáihoz intenzív levéltári kutatást végeztem, történeti és recens sajtóanyagokat gyűjtöttem és dolgoztam fel, illetve online megfigyelést végeztem különféle közösségimédia-platformokon, és internetes kérdőívet²³ tettem közzé 2017-től. Továbbá villáminterjúkat készítettem makói és nem makói lakosokkal, félig strukturált interjúkat makói lakosokkal és a helyi örökségipar szereplőivel.

Az interjúalanyok kiválasztását egyrészt előzetes helyismeretem, valamint a beszélgetőpartnereknek a vizsgált témakörökben betöltött szerepük befolyásolta. Az interjúk leegyeztetése során nem ütköztem különösebb akadályokba, a beszélgetőpartnerek nyitottan viszonyultak a megkereséshez, és személyes, online vagy telefonos formában vállalták az interjúkat. Egyetlen esetben volt sikertelen az interjú elkészítése: Farkas Éva Erzsébet (2014-től polgármester,) nem vett részt a kutatási folyamatban, a kabinetiroda vezetőjén keresztül több ízben elhalasztotta az egyetett interjút, majd végül elállt tőle. A korábbi ismeretségünkre való tekintettel előbb informális kapcsolatfelvétellel került sor,²⁴ majd a

---

²¹ A kérdéssel a Nemzetstratégiai Kutatóintézet is foglalkozik, ennek szerepét 2021-es kutatásában is vizsgálata. http://nski.hu/admin/data/file/20210726/a_hungarikumok_hatasa_a_telepulesi_identitasra_k.pdf (Letöltés: 2022. 01. 02).

²² Ezeket e fejezetben külön nem tárgyalom, az elemző fejezetben alkalmazom azokat.

²³ A kérdőív kapcsán fontos kiemelnem, hogy azt szándékosan szerkesztettem oly módon, hogy ne csak kvantitatív és számszerűsíthető adatokat kapjak, hanem villáminterjú-szerűen jussak kvalitatív adatokhoz, amelyekben hangsúlyosabban érvényre jutnak az egyéni attitűdök, mint egy kvantitatív kérdőívben. A kérdőívben főként szabadon szerkeszthető szöveges válaszadási opciókat adtam meg. „Hasonló módszer a szavakra adott asszociációk gyűjtése, vagy a rajzoltatás egy megadott témáról. A módszer előnye, hogy a megkérdezett számára igen nagy mozgásteret biztosít, ugyanakkor hátrány, hogy a kapott válaszokat nehéz lesz egységes szempontok szerint kódolni. Ha a kutatót érzelmek, fantáziák érdeklik, a módszer jól használható [...]” CSEPELI 2001.

²⁴ Farkas Éva Erzsébetet 2008 óta ismerem, számos alkalommal dolgoztunk együtt irodalmi színpadi műsorokban, az Angyalsóhaj címet viselő összeművészeti produkcióban. A kapcsolatfelvételt a Facebook platformon kezdeményeztem, mivel a személyes (nem polgármesteri) profilján keresztül ismerősök vagyunk.

kommunikáció gyorsan (ám csak részben) áttérrelődött a hivatalos fórumokra. Időközben a covid-19 járvány miatti korlátozások is hátráltatták a folyamatot, mivel online interjú készítéséhez Farkas Éva Erzsébet nem járult hozzá. Az első beszélgetés előtt az előzetes kérdések hiányára hivatkozva az interjú időpontjának átütemezését kérték, valamint egy kérdéssor elküldését, amely alapján fel tudják készíteni a polgármestert a válaszadásra. Az előre megküldött kutatói kérdések egyébként is egy erősen kontrollált interjúra adtak volna lehetőséget, de ez esetben világosan látható és elemezhető lett volna a polgármesteri vízió a téma vonatkozásában, kiolvashatóvá vált volna a Makó-kép konstrukciójának szerkezete és tartalma. Bár a kérdések megérkeztek a Kabinetiroda munkatársához, az interjút végül visszamondták. A reprezentáció, örökségtelmezés és identitáskonstrukció vonatkozásában így a polgármesteri attitűd egyrészt a hivatalos csatornákon (városi honlap, Facebook-oldal), másrészt a sajtó által készített interjúkon és riportokon keresztül ragadható meg. Ezek összegyűjtése és elemzése nyilvánvalóan egyébként is részét képezte volna a kutatómunkának, mindenesetre így nem az interjú mint aktus és szöveg, hanem az interjú visszautasítása, az e mögött sejthető politikai aspektus vált a reprezentatív kép integratív elemévé.

Az online néprajzi kutatás módszere különösen fontosnak bizonyul 2020 márciusa óta, mivel a covid-19 világjárvány első hullámának következményeként egyre nagyobb számú interakció zajlik a kibertérben, egyúttal a fizikai találkozások száma és lehetőségei időszakosan korlátozottá váltak. Figyelmem hangsúlyosabban ekkor fordult az online tér adta kutatási lehetőségek felé, és a közösségimédia-felületeket is ekkortól vontam be intenzívebben a kutatómunkába. Az online térben végzett kutatás²⁵ egyszerre három dimenziót jelenít meg: leírja az ember és a technika kapcsolatát, a technika mint társadalomformáló eszköz jelenik meg benne, illetve társasági fórum, találkozóhely is.²⁶ Mivel a virtuális jelenlét része a mai ember mindennapjainak, és az interneten (különösen a web 2.0-n) lévő tartalmakat a felhasználók állítják elő,²⁷ ennek megfigyelése közelebb visz egyének vagy csoportok megértéséhez, így a netnográfia módszerének alkalmazását indokoltnak tartom. Pink és szerzőtársai, valamint Kozinets megközelítésével egyetértve úgy értelmezem az online etnográfiát, mint egy olyan kvalitatív kutatási módszert, amely az egyén vagy csoport tevékenységeibe, motivációiba betekintést nyer, miközben a

---

²⁵ Több terminust is alkalmaznak a különféle források, szakirodalom: nethnography, virtuális etnográfia, online etnográfia, kiberantropológia, kiberetnográfia, kiberkultúra antropológiája, digitális néprajz. DÖRNYEI – MITEV 2010: 56.

²⁶ BUDKA – KREMSER 2004.

²⁷ GLÓZER 2016.

találkozások egy médiumon át (pl. közösségimédia-platformok) történnek, és a létrejövő „néprajzi szöveg” nem feltétlenül textuális, hanem vizuális, és minden esetben digitális.²⁸

A virtuális térben történő kutatómunka során két lényeges, a terep által kialakított körülményt szükséges volt szem előtt tartanom: az egyik etikai természetű, a másik kommunikáció- és médiapszichológiai. Gatti és Turai is „kukkolásként” értelmezi a közösségimédia-platformokon folytatott interakciókba való passzív és külső betekintést, és a webkettes felületeken nyert információk használata esetén kiemelt körültekintésre figyelmeztet.²⁹ Hátránya mellett ugyanakkor előnyöket is hordoz az internetes megfigyelés: „A netnográfia mint módszertan és szemléletmód előnye az online/virtuális etnográfiai módszereken belül, hogy a szakember – a megfelelő etikai megfontolások mellett – a digitális felületeken úgy férhet hozzá szisztematikusan a természetes, spontán beszélgetésekhez, hogy nem feltétlenül szükséges azokba beavatkozni.”³⁰ Ez a kvázi beavatkozás-mentesség, illetve az online „anonimitás” képze (vagyis, hogy a személyes jelenlétből fakadó esetleges feszélyező tényezők nincsenek jelen) a felhasználók számára kényelmesebb és bizonyos szempontból őszintébb környezetet alakítanak ki, amely lehetővé teszi bensőséges, érzelmekben gazdag válaszok megosztását is.³¹

Mind az online tartalmak, mind a nem-digitális írott források (sajtóanyagok, közösségimédia-hozzászólások, interjúszövegek, beszédek, illetve képek és egyéb alakzatok)³² esetében szükség volt a szövegelemzés módszerének alkalmazására annak a gondolatnak a jegyében, hogy a „különböző társadalmi és kulturális jelenségek *szövegeken* keresztül történő tanulmányozása többnyire abból a feltételezésből indul ki, hogy e szövegek tartalmának megértése, keletkezésük és sorsuk nyomon követése elvezeti a kutatót a számára fontos történelmi, társadalmi és kulturális összefüggések felismeréséhez.”³³ E gondolat mentén a szövegeket mint önmagukon túlmutató, jelentéssel bíró, jelentéseket közvetítő entitásokat kezelem; csatlakozva ahhoz a társadalomtudományi szemlélethez, amely a szövegeket nem a valóság objektív lenyomatának, vagy semleges módon kifejezett, tiszta igazságokat közlő dokumentumnak tekinti, hanem egy olyan közegnek, amelyben a nyelv által felépülő valóság empirikusan is megragadható. A textuális elemzés feladata tehát nem

---

²⁸ PINK ET AL. 2016, KOZINETS 1998.

²⁹ TURAI 2016: 96, GATTI 2018: 51.

³⁰ CSORDÁS – MARKOS-KUJBUS 2018: 188.

³¹ CSORDÁS – MARKOS-KUJBUS 2018: 188. Mindezek mellett az online kutatás előnyei közé tartozik a kiemelkedő adatmennyiséghez való hozzáférés lehetősége is.

³² Carver kifejezését és megközelítését kölcsönözve nem csak a „papíron lévő szavak”-at, hanem egyéb tárgyakat és alkotásokat, képeket is szövegnek tekintek, amelyekbe az emberek jelentéseket „véstek”. CARVER 2004: 144.

³³ GLÓZER 2006.

az igazságot magát keresni, hanem azt megvizsgálni, hogy ki állítja magáról azt, hogy az igazság birtokában van.³⁴ A tartalomelemzés optimálisnak tekintett módszere egyszerre alkalmaz kvantitatív és kvalitatív megközelítést, kemény és puha adatok kinyerésére egyaránt törekedve, ezzel pedig növelve az értelmezés megbízhatóságát. A kvantitatív módszer bizonyos szövegelemek gyakoriságának vizsgálatával a szövegstruktúrák átláthatóbb elemzését segíti elő, és objektívebb, számszerűsíthető adatokkal segíti a kvalitatív megközelítést. Erre azért is van szükség, mert a kvalitatív szövegelemzésnek nincsen egységesen elfogadott, általános eljárási rendje, hanem a kutató maga dönti el, hogy a különböző iskolák közül melyiket/melyeket használja fel vizsgálata során (én elsősorban ezek közül a narratívaelemzést alkalmaztam).³⁵ Értekezésemben a kvalitatív szövegelemzés módszerét elsősorban a makói helytörténet narratíváinak vizsgálatában alkalmaztam, másrészt a településfejlesztés mentén termelődő szövegek (például helyi politikusok nyilvános beszédei, közösségimédia-tartalmai, megnyilatkozásai) értelmezésében. A kvantitatív textológiai analízis a kérdőívek feldolgozása során bizonyult hasznos módszernek, és segített a válaszok vizualizálásában.

Értekezésemben a holisztikus megközelítés alkalmazására törekszem.³⁶ A megközelítés alkalmazását a kutatás fókuszába emelt jelenség esetében indokoltnak tartom, mivel az antropológiai holizmus-értelmezés alapján egy-egy jelenségben a különböző funkciók és jelentések (például gazdasági, politikai) egyaránt fellelhetők, s azok csak akkor érthetők meg, ha az elemeket nem izoláltan, hanem egymáshoz való viszonyukban vizsgáljuk meg;³⁷ illetve a holizmus határainak és értelmezéseinek kitolódásával és

---

³⁴ CARVER 2004: 143-146., GLÓZER 2006. Ez a megközelítés a 20. század második felében végbement nyelvi fordulat eredménye, amely tehát a nyelvet olyan absztrakt rendszernek tekintti, amely nem csak megnevezi a valóságot, de maga is formálja és szervezi azt. A nyelv pedig úgy közvetít jelentéseket, hogy a beszélő saját narratíváinak összetett rendszerei tükröződnek általa, amelyből következik, hogy a nyelv segítségével az egyén saját látásmódját és a vele történő események sajátos interpretációját képes megalkotni. Carver rávilágít, hogy a nyelvet és a szövegeket ennek értelmében azért fontos társadalomtudományi kutatás tárgyává tennünk, mivel a fordulat előtti megközelítéssel (a nyelv konszenzusos és félreértésektől mentes, objektív képével) ellentétben az nem homogén, és nem képezi le a nagybetűs emberi Igazságot – az igazság tehát így hatalmi kategóriává válik.

³⁵ SZAKÁCS 2018: 26-27.

³⁶ A. GERGELY 2010.

³⁷ BALI 2004. A holisztikus megközelítés eredetileg a kultúra egységes egészként való felfogásának szemlélete, amelynek használata azután is fennmaradt, hogy átalakult az egységes egész abszolutizált értelmezéséről való gondolkodás, s így a kultúra egészében történő megragadásának igényét fejezi ki (SÁRKÁNY 1979: 569). A holisztikus kultúrafogalom és az ebből táplálkozó megközelítés legfőbb kritikái, hogy a posztmodern, komplex társadalmakban irreleváns és torzító eredményekre vezet a klasszikus antropológiai terepmunka módszere és a kultúra egészében való, mindenoldalú értelmezése. SÁRKÁNY 2013, KAPITÁNY – KAPITÁNY 2002. Ez a kritika igaz akkor, hogy ha a holizmust kizárólag a klasszikus antropológiai szemléletnek megfelelően kis, zárt közösségek (pl. törzsek, falvak) kutatásához kapcsoljuk. Holisztikus megközelítést azonban alkalmazhatunk városi kutatások során is, ahogyan arra az 1960-as évektől formálódó városantropológiai megközelítés rámutatott (BASHAM 1978).

átalakulásával (a kutatási terepek, fókuszok változásának hatására) mára a saját társadalom egyre gyakoribb tereppé, a globalizáció, transznacionalizmus, internet pedig vizsgálati területté vált. Így a mai etnográfiai egyaránt érdeklődnek a lokalitás³⁸ és kis csoportok, valamint globális jelenségek, történetiség és kultúrákon átívelő folyamatok iránt.³⁹

II.3. Fogalmi keretek

Az örökség fogalma körül artikulálódó diskurzusok⁴⁰ egyaránt magukban foglalják a fogalom gyakorlati alkalmazásait és megjelenési formáit, valamint a tudományos reflexiókat, értelmezéseket, illetve az ezek között húzódó párbeszédnek feszültségeit; mivel az örökséggel kapcsolatos jelenségeket normatív kategorizációs eljárások keretében létrehozó intézményi eljárások nézőpontjai és értelmezései sok esetben nem egyeznek meg az örökségelemeket „használó” (lokális) társadalmak megközelítéseivel és interpretációival.⁴¹ Az örökség fogalma alá rendelt jelenséghalmaz (akár a makói értéktárban⁴² különféle szinteken regisztrált értékeket, akár az értekezésben esettanulmányként bemutatandó Hagymafesztivál, Maros-part vagy a Hagymatikum Fürdő példáin keresztül szemléljük) továbbá nem írható le és értelmezhető az identitás, emlékezés, reprezentáció, valamint az alkalmazás aspektusainak beemelése nélkül,⁴³ ahogyan arra François Hartog is ráirányítja figyelmünket: „[...] az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, s mindkettő az identitás összetevője: egy megkeresendő, feltárandó, megőrzendő, sőt felfedezendő identitásé. Ebben az értelemben az örökség nem annyira azt határozza meg, ami birtokunkban van, mint inkább körülírja, hogy kik vagyunk, akár anélkül is, hogy tudnánk róla.”⁴⁴ Azok a folyamatok, amelyeket Hartog terminusát alkalmazva

---

³⁸ APPADURAI 2001., A. GERGELY É.N., BERKING 1998.

³⁹ O'REILLY 2009: 99-103.

⁴⁰ Az örökségfogalom jelentőségét a kortárs tudományos diskurzusokban alátámasztja, hogy számos, kifejezetten e témának szentelt önálló folyóirat létezik: *Heritage, Journal of Cultural Heritage, International Journal of Heritage Studies, Journal of Heritage and Tourism Research*. További munkák az örökség diskurzusairól magyar nyelven: FEJŐS 2005a, SONKOLY 2016, JAKAB – VAJDA 2018. (szerk), BORBÉLY – ISPÁN 2019., PALÁDI-KOVÁCS 2014.

⁴¹ BORBÉLY – ISPÁN 2019: 9., SONKOLY 2000.

⁴² A továbbiakban a makói értéktár kifejezést használok a Makóval kapcsolatban regisztrált értéklista összefoglaló megnevezéseként, amely magában foglalja a települési, megyei értékeket, valamint a Hungarikumok Jegyzékében nyilvántartott tételt. Ilyen terminus a hivatalos kategorizációs gyakorlatban nem szerepel, viszont bevezetését a dolgozatban azért tartom indokoltnak, mert egyrészt a helyi aktorok is ezzel a gyűjtőfogalommal írják le a Nemzeti Értékpiramis bármely szintjén nyilvántartott lokális sajátosságokat (ezt a nevet adták az ennek dedikált honlapnak is), másrészt pedig azok alkalmazásában is a „makói” jelleg, nem pedig az osztályozás mikéntje dominál.

⁴³ SONKOLY – ERDŐSI, 2004: 10-13., FEJŐS 2005a, SIMON 2016., GATTI 2018.

⁴⁴ HARTOG 2000: 4.

„örökségesítés”-ként (patrimonialisation) interpretálunk és amelyeket magam is ezzel a fogalommal kívánok leírni, ugyanis eredményez(het)ik egyrészt a lokális társadalom kollektív identitásának teremtését és erősítését (részben az emlékezés konstruált és irányított aktusain keresztül), másrészt a reprezentáció segítségével alkalmazott módon járulnak hozzá egy olyan településkép megalkotásához, amely gazdasági és politikai tőkét termel. Ezek között dinamikus kapcsolatot feltételezek: a kollektív lokális identitás, a helyi történelem és annak emlékezete válhat reprezentációs tőkévé, a reprezentatív városkép szerves elemévé, miközben a gazdasági-politikai eszközök eredményeképp konstruált Makó-kép maga is visszahat(hat) a helyi közösségi önképre.

Az örökség és a múlt kapcsolata sokakat foglalkoztató kérdés, mutat rá a hazai szerzők közül Fejős Zoltán,⁴⁵ Sonkoly Gábor,⁴⁶ Borbély Sándor, Ispán Ágota Lídia.⁴⁷ David Lowenthal 1985-ös munkájában a történelem és az örökség viszonyát dichotomikusként értelmezte, s utóbbit kiritka alá vonva kiemelte, hogy az örökség-narratíva a múltat fogyaszthatóvá téve valójában szelektív történelemszemlélettel leegyszerűsíti és mellőzi a bonyolult történelmi eljárásokat;⁴⁸ az örökség szerepét Lowenthal úgy fogalmazza meg, hogy az „élteti, táplálja a közösség, az identitás, a folytonosság és a történelem eszméit.”⁴⁹ Az örökséget középpontba emelő társadalomtudományi vizsgálatokat meghatározó történész szerzők munkái a történelmet „igazi” múltnak tekintve oppozícióba állították azt az örökséggel, utóbbihoz a reprezentációs funkció hangsúlyát kapcsolva. Robert Hewison például az örökségipar („heritage industry”) fogalmának megalkotásával a múzeumok múlt(re)konstrukciós, nosztalgiára építő örökségesítő gyakorlatára irányította a figyelmet, amelyben szintén tapintható a történelem szelektív szemlélete mellett a fogyaszthatóvá és eladhatóvá tétel.⁵⁰

Az örökségszövegek meghatározó eleme a gyakorlati és az elméleti/tudományos megközelítések közötti különbözőségekre való rámutatás jegyében az örökség jelenség-halmazának kritikai olvasata. A kritikai örökség tanulmányok szándékuk szerint az örökségre és örökségesítő folyamatokra nem gyakorlati szemszögből tekintenek, hanem szerzőik töreksenek az „objektív és professzionális szakértői szerepkör felvállalásával”⁵¹

---

⁴⁵ FEJŐS 2005a

⁴⁶ SONKOLY 2005.

⁴⁷ BORBÉLY–ISPÁN 2019.

⁴⁸ LOWENTHAL 1985., BORBÉLY–ISPÁN 2019.

⁴⁹ FEJŐS 2005a: 5.

⁵⁰ HEWISON 1987.

⁵¹ BORBÉLY – ISPÁN 2019: 10.

tudományos aspektusból vizsgálat alá vonni azokat.⁵² Az örökség kritikai megközelítésének kívánalma azonban magában hordozhatja a problémától való kutatói eltávolodást (ahogyan arra Smith is rámutat),⁵³ miközben például az örökségek turisztikai felhasználása, amely gyakorlati gazdasági-politikai aktus, és a gazdasági-politikai szcénában is manifesztálódik, önnön lététől fogva megkívánhatja a gyakorlati megközelítés mellett a kutatói gondolkodásmódok és eredmények alkalmazását. Ez a fajta eltávolodás azért sem feltétlenül rentábilis, mivel – mint ahogyan arra Sharon Macdonald rámutat – az örökség kritikai megközelítése, az örökségfogalommal kapcsolatos viták bevonása a gyakorlati döntéshozatalba (hasonló mechanizmus szerint, mint ahogyan az például a kultúra fogalmával kapcsolatban is történt), a szakértői részvétel eredményeképp termékenyítően hathat például az örökséglisták készítésére a tekintetben, hogy a korábban alkalmazott érték kategóriák megkérdőjelezésével, bizonyos, alkalmazott fogalmak pontosítása vagy újradefiniálása (örökség, hagyomány) révén egy összetettebb szemléletmód kialakítására adnak lehetőséget.⁵⁴

Fejős Zoltán írja: „Az UNESCO védelmi normái kidolgozásának rendjében a szellemi örökség iránti figyelem először 1973-ban merült fel, amikor Bolívia felvetette, hogy a folklór oltalmát a szerzői jog kiterjesztésével biztosítsák. Ez az indítvány még sikertelen volt, s csak később, hosszas szakértői egyeztetések után született meg az UNESCO ajánlása 1989-ben a 'hagyományos kultúra és a folklór' védelméről.”⁵⁵ Magyarországon a fogalom 1998-ban, a Nemzeti Kulturális Örökség minisztériumának megszervezésével került be a politikai diskurzusokba, azonban az örökség fogalmáról csak 2000 első felében rendeztek először tudományos konferenciákat.⁵⁶ Sonkoly a kulturális örökség fogalmával kapcsolatban azt írja, hogy az „a legkisebb falusi közösségektől az emberiség egészéig szervező elvvé vált, mely alkalmasnak tűnik arra, hogy reprezentálja e közösségek identitástudatát”.⁵⁷ Paládi-Kovács Attila összegzésében kitér arra, hogy Magyarországon a kulturális örökséggel kapcsolatosan a műemlékvédelem és a művészettörténet területén eleinte élénkebb viták bontakoztak ki, mint a tematikát tekintve szintén érintett néprajztudományban.⁵⁸ Mind Sonkoly, mind (a többek között előbbit is hivatkozó) Paládi-Kovács rámutat, hogy a kulturális örökség több szinten manifesztálódik: lokális-regionális, nemzeti, kontinentális

---

⁵² SMITH 2012: 237.

⁵³ SMITH 2012.

⁵⁴ MACDONALD 2018.

⁵⁵ FEJŐS 2005a: 41.

⁵⁶ SONKOLY 2000: 45.

⁵⁷ SONKOLY 2000: 46.

⁵⁸ PALÁDI-KOVÁCS 2014: 33.

(európai), illetve világszinten.⁵⁹ Nyilvánvaló eltérések mutatkoznak a tekintetben, hogy egy épített vagy egy szellemi örökség helyi vagy világszinten kerül be a kulturális örökségek közé, közös vonás azonban, hogy az adott kulturális termék a hely (legyen az falu, vagy ország) reprezentánsa lesz, ezáltal pedig turisztikai aspektusból is érdeklődésre tarthat számot (Hollókő mind belföldi, mind nemzetközi szinten központi helyet kapott a turisztikai térképen, miután a világörökség része lett).⁶⁰

Az örökségfogalom gyakorlati alkalmazásában és a körötte zajló tudományos diskurzusokban egyaránt megjelenik az örökség és a hagyomány viszonyának kérdése – ám míg előbbi esetben akár (reflektálatlanul) egymás szinonimáiként is használják a két terminust, addig az elméleti munkák éppen a két fogalom közötti hasonlóságok és különbözőségek generálta problémák felől törekszenek azok tisztázására, pontosítására. Ennek nehézségei abból is fakadnak, hogy önmagában a hagyományfogalom, annak meghatározása körül zajló viták hosszú ideje a néprajztudomány egyik központi kérdését jelentik. Értekezésemben fogalomtörténeti áttekintés helyett kutatási kérdéseim érvényességi mezőjében kívánok reflektálni a hagyomány-örökség relációkra.

A „hagyományos”, „autentikus” kifejezések a köznyelvben az „ösi”, „örökség” kifejezésekkel azonosulnak,⁶¹ és éppen a köznapi használat miatt a hagyomány az örökségfogalomhoz hasonlóan „terhelt”. Dorothy Noyes és Edward Shils a hagyományra mint tudásmegőrző, tudásátmentő feladattal bíró keretre tekint, amelynek fő jellemzője az átadás-átvétel aktusa⁶² Odo Marquard az ünnepektől elvonatkoztatva a hagyományt a „megszokások összesége”-ként határozza meg, amelyek a mindennapokban is nélkülözhetetlenek.⁶³ A Keszeg Vilmos által irányított kolozsvári kutatások a hagyományt az alábbi három pontban definiálják: „A hagyomány tehát 1. közösséget formál, 2. emlékezetet termel és 3. biografikus funkcióval rendelkezik.”⁶⁴ A hagyományt operatív fogalomként értelmezve nem a kultúra- és a társadalomfejlődés egy korábbi korszakából fennmaradt reliktumokra vonatkoztatják.⁶⁵ A korábban említett, a köztudat által megfogalmazott „hagyomány-kép” romantikus, esztétizáló és archaizáló meghatározása Vajda szerint „a 19. század végén, 20. század elején kialakult romantikus népi kultúra-szemléletre alapozó kézikönyvek és egy-egy részterület (népszokások, népköltészet népi

---

⁵⁹ SONKOLY 2000: 48, PALÁDI-KOVÁCS 2014: 4.

⁶⁰ SONKOLY 2000: 60-61.

⁶¹ ISTVÁNOVITS 1979: 393.

⁶² VAJDA 2016a: 24.

⁶³ MARQUARD 2001: 188–189, idézi VAJDA 2016a: 24.

⁶⁴ VAJDA 2016a: 24.

⁶⁵ VAJDA 2016a: 24. A hagyományt dinamikusan változóként fogja fel GUNDA (1958) és ORTUTAY (1971) is.

építészet, gazdálkodás) monografikus feldolgozásaira” támaszkodik, tehát nem elsősorban rendszerként, hanem esztétikai kategóriaként tekint a hagyományra (például hagyományos az, ami régi, hímezett, stb.). Ez alapján a hagyomány bináris oppozíciók mentén értelmezhető, tehát hagyományos az, ami nem modern. E néhány meghatározásban közös, hogy a hagyomány vonatkoztatási pont, az emberi közösségeket szervező (és egyben azokat feltételező) keretrendszer, amely az örökítésben, az átadás-átvételben konstituálódik. Makón is ez a gyakorlat érvényesül, a hagyományként hivatkozott jelenségekhez a tudás megőrzése, a megszokás vonása, a modernnel szembehelyezkedő értelmezés/alkalmazás tapad. Erdősi Péter a kulturális örökség fogalmát a hagyományétól és az emlékezetétől elsősorban előbbinek a jogi terminológiából való származtatása alapján különíti el: „az örökölt javak és kezelésük mellett az örökös és az örökhagyó kölcsönös viszonyát is jobban kiemeli, mint a másik kettő.”⁶⁶ A hagyomány fogalmának használatában tehát múltba tekintő, a(z idealizált) múltat rögzítettségében hagyni kívánó szemlélet, míg az örökség esetén jövőorientált, gazdasági célú felhasználás, innováció érvényesül, ez pedig a makói jelenségekkel kapcsolatban is kimutatható.

---

⁶⁶ ERDŐSI 2000: 26.

III. Helyi értékek, örökségek és örökségesítő folyamatok Makón

III.1. A településtörténet mint örökség

A helytörténeti kutatásokra alapozott ismeretek, azok közlése, újrafelhasználása, repetitív megidézései a településtörténeti toposzok alakításában hangsúlyos szerepet játszanak. Mint majd látni fogjuk, a makói értéktár elemeinek számottevő hányada a várostörténetből merítkezik. A következőkben előbb a várostörténetet, annak kutatását, szerkesztését tárgyalom, feltételezve, hogy helytörténet írásának folyamata önmagában is az örökség termelése egy formájaként értelmezhető.

III.1.1. A helytörténeti kutatások reflexív olvasata

Makó mezőváros volt, így a hagyomány és a mezőgazdaság témája a legrégebb óta és a leggazdagabban kutatott jelenség, de a Maros folyó település- és kultúraformáló szerepe is visszatérő eleme a (hely)történeti és néprajzi írásoknak. Ezek a munkák tárták fel és összegezték azokat a lokális szempontból jelentős eseményeket és folyamatokat, amelyek a mai napig viszonypontot jelentenek a helyi emlékezet és narratívák alakításában, illetve a városrepresentáció (benne a helyi örökség és a turizmus) szempontjából bírnak jelentőséggel.

A helytörténeti kutatások és azok tanulmánykötetek, monográfiák formájában történő közlése a helyi társadalom számára öndefiníciót, térben és időben történő pozicionálást, kézzelfogható formában is „térképre kerülést” jelenthet.⁶⁷ A helyi közösségek képviselőiben a lokális politikai és/vagy szellemi elit jár el, bíz meg kutatókat vagy végzi el maga a kutatómunkát. Ennek jelentőségére Szántó Imre (aki 1975-ben kísérletet tett a helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdéseinek összefoglalására) egyébként

---

⁶⁷ Ezen aktus jelentőségének magam is részévé, szereplőjévé váltam: 2015 – 2016-ban részt vettem a Kömpöc község által finanszírozott helytörténeti-néprajzi kutatómunkában, melynek eredményeképp megszületett a „Tanulmányok Kömpöc történetéről” című kiadvány. A település eredetileg falumonográfiát szeretett volna megjelentetni, azonban sem az anyagi források, sem a szűkre szabott időkeret nem tették ezt lehetővé. A cél azonban mindenképpen az volt – ahogyan azt Tisóczki László polgármester személyesen és a kötet köszöntőjében is megfogalmazta –, hogy Kömpöc is rendelkezzen egy olyan kiadvánnyal, amely a helyiek számára informatív, de egyben reprezentálja is a települést. FODOR FERENC (szerk). 2016: 5.

kritikával illetett munkájában⁶⁸ is felhívja a figyelmet: „A helytörténetírás éppúgy, mint a történetírás általában véve, – eszköz az uralkodó osztály kezében, hogy azzal az embereket saját érdekében befolyásolja és nevelje. A hazaszeretetre való nevelés egyik jelentős tényezője a hazai táj szeretete, mert a haza fogalmának is egyik legerősebb valóságseleme a szülőföld, a lakóhely, vagy az a vidék, amely jóban és rosszban életünknek szerves része, amelyhez Igen erős érzelmi szálak fűznek, ”⁶⁹ s egyben a helytörténeti kutatások lényeges összetevőjére világít rá: az említett érzelmi elköteleződés, illetve tanító-befolyásoló vonás, amelynek – hangsúlyosabb vagy kevésbé hangsúlyos módon – része a politikai (re)prezentáció is.

A helytörténet szerkesztésének praxisaiban a hivatalos történelem korszakainak és toposzainak átvétele és kiigazítása egyszerre lehet jelen – a helyi történelem írása és konstrukciója számára a „nagytörténelem” kontextus és igazodási keret, ám a lokális tudás gyűjtése, közreadása és kiállítása a hivatalos történelemmel szemben helyben érvényes és járul hozzá a kollektív tudat teremtéséhez. Közös a kétféle történelemírásban, hogy csoportidentitást termelnek és tartanak fent, ám a helytörténet esetén a történelem tanulása és tudása helyett a múlt megszerkesztésére, az arra való emlékezésre, hivatkozásra helyeződik át a hangsúly.⁷⁰ Ugyanis „[...] a helyi történetet megkonstruáló racionális megismerés a nemzeti történetíráshoz viszonyítva fejletlenebb intézményes keretek közt kénytelen működni. S még ha történetírói igénnyel beszélnek is el adott hely (település) múltját, az így megszerzett tudás kanonizálásának és elterjesztésének láthatóan csekélyebb a lehetősége mint a nemzeti történeti narratívának. Már csak azért is, mert nem kerül be a kötelezően előírt iskolai tananyagba, ezért kevesen is tudhatnak róla.”⁷¹

A fentiek alátámasztására két példával is élhetünk. Az egyik a makói helytörténeti kiadványokban, az azokra építő reprezentatív kulturális gyakorlatokban (pl. városi ünnepeken elhangzott beszédek, múzeumi kiállítások) hivatkozott polgárosulás folyamata. A 19. század kiemelkedő eseményének tekinti Tóth Ferenc az „úrbéri per”-t, amelyet a „robbanásszerű gazdasági és társadalmi átalakulás” katalizátoraként értelmez és mutat be. „A *nagy pör* néven számontartott úrbéri küzdelem egy évszázad során velejéig áthatotta a város minden polgárát. Átformálta a közgondolkodást, kialakított egy olyan várostudatot, amely alapján Bálint Sándor „az Alföld legöntudatosabb parasztvárosának

---

⁶⁸ CSORBA 2000.

⁶⁹ SZÁNTÓ 1997: 5.

⁷⁰ GYÁNI 2008.

⁷¹ GYÁNI 2008.

nevezte Makót.” Ennek előzményeit Tóth történeti kontextusba illesztve a török hódoltság idejéig vezeti vissza, amikor a város 1672-ben a kincstár birtoka lett, s ezzel lakói élvezhették a királyi szabadosok kiváltságait, egyházi földesúri fennhatóság alá kerülve azonban Makó folyamatosan küzdött szabadságának és előjogainak kivívásáért, a tulajdonképpeni úrbéri pert is nyolc évtized hosszúnak tekintik (1778 – 1859). Végül a makóiak megnyerték a pert, s így 1859-ben feloszthatták a belső legelőket a volt jobbágyok és házas zsellérek között.⁷² Az úrbéri per Tóth megfogalmazásában új fejezetet nyitott meg Makó történetében, s a szerző innentől datálja a polgári fejlődés megindulását a településen, kiemelve, hogy, bár alapvetően a kiegyezés teremtette meg ennek feltételeit, ez a paraszt-polgári átalakulás Makón az országban elsőként ment végbe, 1867-et megelőzően.⁷³ A 19. századi társadalmi és gazdasági átalakulás Tóth Ferenc szerint Makón nem csak a mentalitás, de az infrastruktúra és a városkép tekintetében is tetten érhető, mivel a fejlesztések nagymértékben elősegítették a makói hagyomány kereskedelmét is: miután a kiegyezés megteremtette a szabad kereskedelem lehetőségét, Makón híd épült, melyet 1878. március 14-én adtak át.⁷⁴

A másik példa a 2007-ben Gilicze János főlevéltáros és Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna történelemtanár *Város a Maros mentén. Makó története a források tükrében* címmel publikált kötete, amely a város őstörténeti gyökereitől a 20 – 21 . század fordulójáig terjedő intervallumról készített összegző, elsősorban forrásközlő kiadvány. A mű forrásértéke nem csak abban áll, hogy szerzői a monográfiakötetek után teljes történeti ív felrajzolására törekedtek, hanem abban is, hogy helytörténeti tankönyvként, olvasókönyvként szerkesztették meg azt. A kiadvány előszavában a város akkori polgármestere, Dr. Buzás Péter a történelem és a helytörténet ismeretét szoros összefüggésbe hozta a jelen megértésének képességével, kifejezetten a város polgárainak, fiataljainak ajánlva a könyvet.⁷⁵ A helytörténeti nevelés fontosságát azzal is hangsúlyozni kívánták, hogy a város minden diákja ingyenes példányt kapott a kötetből,⁷⁶ amelynek kiadását – a Makó Monográfiája sorozathoz hasonlóan – az önkormányzat támogatta.⁷⁷

---

⁷² TÓTH F. 1993b.

⁷³ TÓTH F. 2008a: 40.

⁷⁴ TÓTH F. 2014: 7.

⁷⁵ GILICZE – PÁL LÁSZLÓNÉ 2007: 5.

⁷⁶ Én magam is így jutottam a saját példányomhoz – a könyv megjelenésekor a József Attila Gimnázium 10. osztályos tanulója voltam (Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna pedig történelemtanára).

⁷⁷ Ugyanakkor a helytörténet átadásának integrálása a közoktatási programba nem történt meg, adatközlőim halványan emlékeznek csupán a kötet létezésére, a tartalmára pedig szinte egyáltalán nem. Helytörténeti vonatkozású tudásátadásra irodalomórán, illetve az érettségi vizsgára való felkészítés keretében kerülhet sor, abban az esetben is József Attila makói éveinek ismertetése kapcsán, tehát irodalomtörténeti vonatkozásban.

A helytörténeti kutatások eredményeinek egyik leggyakrabban alkalmazott eleme a település legitimitását, történeti érvényességét bizonyító legkorábbi adat vagy sajátos jogállás elnyerésének hangsúlyozása, amely a nagytörténelemben megjelenő eredetmítoszok teremtésével állítható párhuzamba. „Hasonlóan mitikus jelentést kap adott lokalitás mai legitimitása szempontjából a valamikori megtelepedés történetileg adatolt ténye (a helység első említése a középkori oklevélben), a kivételes jogi státus elnyerése (a városprivilegium). Nem véletlen tehát, hogy a kommemoratív emlékezet döntő referenciája az origóhoz kapcsolódó kultikus viszony: egy település szabad királyi városi rangra emelésének vagy egyéb privilegium elnyerésének (a vásártartási jognak, a jász-kun redemptiónak) a méltó emlékezete a kommemoráció kézenfekvő alkalmát kínálja.”⁷⁸ A 2021-ben közzétett „Makó turisztika film” első percében, a város hivatalos honlapján, megemlékezések keretében az első írásos említés hivatkozási alap: „Makót az 1247-ből származó oklevelek még Vlnuk néven említik, amely révet, folyami átkelőt jelölt.”⁷⁹, amelyet a helytörténeti szakirodalom így fogalmaz meg: „A mai város elődjének helyén 1247-ben, amikor a Csanád nembeli Pongrác ispán összeíratta javait egy Velnök (Vlnuk) nevű hely feküdt, amelyről ma már pontosan eldönteni nem lehet, hogy egy falu illetve nagyobb földterület (terra) neve volt-e. A magunk részéről úgy véljük, Velnök egy nagyobb földterület, terra neve lehetett, amelyen egy hasonló nevű település keletkezett.”⁸⁰ A város történetének egyik legjelentősebb eseményeként e mellett a 17. század végén elnyert városprivilegiumra hivatkoznak a helytörténeti munkák, amelyhez a lokális öntudat átalakulását kapcsolják (első ízben, a második a fentebb említett polgárosulási folyamat): „Nem jobbágyoknak tekintették magukat, hanem királyi szabadosoknak (libertini regii). A város teljes határát szabadon, megszorítás nélkül művelhették, a királyi haszonvételeket (regálékát) tetszésük szerint kezelhették”.⁸¹ A Tisza-Maros szöge a 130 évig tartó török uralom alól Szeged 1686. október 23-i visszafoglalása után szabadult fel, de ezt követően a török kézen maradt Gyula, Lippa és Temesvár tatár segédcapatai a Maros-menti településeket, köztük Makót is szinte a földdel tették egyenlővé.⁸² Az 1699. január 26-án aláírt karlócai békeszerződés adta meg Makó újjátelepítéséhez a döntő lökést, mely a határvonalat a Maros folyó mentén jelölte ki. A makóiak a Pozsonyi Kamarához fordultak, s így született meg 1699. május 7-én az az

---

⁷⁸ GYÁNI 2008.

⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=pPhzq6xcKL0> (Letöltés: 2022. 01. 03.) 2021. októberében tették közzé a film angol nyelvű változatát: <https://www.youtube.com/watch?v=PFA5yQDjl20> (Letöltés: 2022. 01. 03.)

⁸⁰ BLAZOVICH – SZUKÁLY 1993: 163.

⁸¹ TÓTH F. 1999.

⁸² GILICZE – PÁL LÁSZLÓNÉ 2007: 85.

oklevél, amely megalapozta Makó újkori történetét, és amelytől a mai város kontinuus elődje születésnapját számítják;⁸³ s amely a vissza- és betelepülőket négy évre mentesítette mindennemű szolgálat, rendes és rendkívüli adók fizetése alól.⁸⁴ Kommemoratív aktusként erre emlékezve ünneplik napjainkban is Makó Város Napját⁸⁵ egész hétvégén át tartó programsorozattal, amelynek visszatérő elemei a kiállítások, tematikus városi túrák, kézműves vásárok és foglalkozások, híres makóiakhoz kötődő programok, helytörténettel kapcsolatos pályázatok; a szórakoztató programok között pedig egyaránt megjelennek helyi táncsoportok, zenekarok, és makói kötődéssel nem rendelkező populáris énekesek, zenészek előadásai is. Az 1699-es oklevél a települési értéktárba is bekerült 2018-ban: „A török kiűzése után, 1699-ben az elnéptelenedett Makó rekolonizációjára a Magyar Királyi Kamara kiváltságlevelet adott ki, amelyben a hazatelepülő makóiakat négy évre felmentette minden adó és szolgálat alól. A kiváltságlevél hatására gyorsan benépesült Makó. A város újkori történetét innen datáljuk. Kiadásának az évfordulóján, május 7-én tartja a város a makói városnapot.”⁸⁶

A makói helytörténetírás programadó műveinek historiográfiai áttekintése szükséges annak érzékeléséhez és megértéséhez, hogy valójában a leggyakrabban hivatkozott, (többnyire) monografikus igényrel írt helytörténeti munkák Szirbik Miklós református lelkész, Makó első történetírója 1835-36-ban írt várostörténeti összefoglalója, a *Makó Várossának Közönséges és az abban lévő Reformata Ekklé'siának Különös leírása*⁸⁷ című munkájával kezdődően maguk is egy örökségesítő folyamaton mentek keresztül az elmúlt mintegy 100 év távlatában. Az első várostörténeti kiadvány 1926-ban jelent meg nyomtatásban: a Dr. Eperjesy Kálmán által sajtó alá rendezett kötet első része a város történelmi és földrajzi leírását tartalmazza, a második pedig Szirbik saját korának körülményeit írja le, többek között például a Maros folyónak a település történetében és gazdaságának alakításában játszott elemi szerepét.⁸⁸ A következő összefoglaló igényű helytörténeti kötet Reizner János nevéhez köthető, akinek *Makó város története* címmel

---

⁸³ A kontinuitás hangsúlyozása a közönséget legitimáló célú diszkurzív technikának tűnik.

⁸⁴ GILICZE – PÁL LÁSZLÓNÉ 2007: 85.

⁸⁵ <http://mako.hu/?s=v%C3%A1rosnap> (Letöltés: 2020. 10. 02).

⁸⁶ <https://www.makoiertektar.hu/?p=888973&lang=hu> (Letöltés: 2022. 02. 13.)

⁸⁷ https://mnl.gov.hu/mnl/csml/szirbik_miklos_1781_1853_predikator_es_mako_varos_első_tortenetroja (Letöltés: 2020. 09. 10.), <http://szirbikegyesulet.hu/wp-content/uploads/Szirbik-Miklos-emlekezete-Makon.pdf> (Letöltés: 2020. 09. 10.), <https://www.youtube.com/watch?v=QMLu7dBmaDU> (Letöltés: 2020. 01. 12.), <https://www.promenad.hu/2015/07/14/megalakult-a-makoi-szirbik-miklos-egyesulet/> (Letöltés: 2019. 12. 01.), <https://www.promenad.hu/2017/04/02/a-sziv-alaku-varos-első-tortenetroja/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)

⁸⁸ EPERJESY 1926: 6.

1892-ben jelent meg levéltári kutatásra alapozott munkája,⁸⁹ s amelyet 1984-ben a *Makói Múzeum Füzeteiben*, a makói Múzeumi Baráti Kör kiadványsorozatának 40. részeként publikáltak újra, kritikai kiadásként. Reizner Jánost a város akkori (1892) polgármestere, Major Miklós kérte fel a történeti összefoglaló megírására, melyet Reizner közszolgálati kötelességének érzett elvégezni: „Mert bár a város nincs azon helyzetben, hogy az ország különféle levéltáraiban kiterjedt kutatásokat eszközöltessen s egy nagyobb szabású monografiával gazdagítsa az irodalmat; a közönségnek mégis régi és hő óhaját képezi, hogy a város múltját, küzdelmeit megismerje.”⁹⁰ Reizner műve Szirbik Miklóséra nem hivatkozik ugyan, de Dr. Tóth Ferencnek a könyv születéséről írt epilógusából kiderül, hogy Reizner szándéka szerint Szirbik kézírata az ő kötetének függelékeként jelent volna meg.⁹¹

A *Makó, az első felszabadult magyar város* című, 1969-ben Tamasi Mihály által szerkesztett tanulmánykötet nem monografikus igénnyel íródott, hanem a város történetének 1918 – 1945 közötti politikai küzdelmeit elemzi. Ugyanakkor az első fejezetet jegyző Erdei Ferenc írásában „a város teljes történeti pályáját” felvázolja, mivel tágabb történeti kontextusba, folyamatba illesztve képzei el a kijelölt periódus jelenségeinek megértését.⁹² A kontextualizálást nem csak időben, de térben is megteszi, a Viharsarok történeti fejlődésébe helyezve Makó történetét.⁹³ A várostörténeti áttekintő alfejezetekben⁹⁴ szinte végig Reiznerre hivatkozik,⁹⁵ de helyenként Szirbik neve is felbukkan,⁹⁶ illetve levéltári forrásokat is ismertet, amelyeket Nagy Sándor kutatásai alapján használt fel.⁹⁷

Újabb szintetizáló igényű településtörténeti munka kiadására legközelebb 1992-ben került sor. Ekkor jelent meg a (később összesen hat kötetet felölelő) *Makó Monográfiája* első része, a *Makó régi térképei*.⁹⁸ Szimbolikus jelentőségű, hogy a Makó Monográfiája első részét Reizner János várostörténeti írása megjelenésének 100. évfordulójára időzítették.⁹⁹ A

---

⁸⁹ Szirbik nem csak írásos forrásokra támaszkodott, hanem maga korában is végzett gyűjtéseket. <http://szirbikegyesulet.hu/wp-content/uploads/Szirbik-Miklos-emlekezete-Makon.pdf> (Letöltés: 2020. 09. 10.)

⁹⁰ REIZNER [1892] 1984: Előszó (III-IV.)

⁹¹ „Három évvel korábban a tanács küldöttei Szirbik Miklós vejétől, Barczán Antaltól elkérték Szirbik Miklós krónikáját, és azt a tulajdonos tudta nélkül átadták Reizner Jánosnak. Mindez annyira felháborította Barczán Antalt, hogy dörgedelmes levélben követelte a polgármestertől a kéziratot, sőt kinyomtatás esetén a példányokat is.” TÓTH F. 1984: 165.

⁹² ERDEI 1969: 3.

⁹³ ERDEI 1969: 4 – 10.

⁹⁴ A tanulmány/fejezet címe: Makó város történeti pályája, alfejezetei: A történeti fejlődés útja a Viharsarokban; A városi fejlődés kezdetei Makón; A város fejlődése a kapitalizmus korában; A mezőgazdaság; Ipar és kereskedelem; Társadalmi viszonyok, politikai küzdelmek. ERDEI 1969: 3 – 49.

⁹⁵ ERDEI 1969: 10 – 18.

⁹⁶ ERDEI 1969: 16–17, 20.

⁹⁷ ERDEI 1969: 49.

⁹⁸ TÓTH F. 1992.

⁹⁹ TÓTH F. 1992.

Makó Monográfiája további öt kötettel¹⁰⁰ bővült a 2008-ban kiadott *Makó néprajza* című rész megjelenéséig. A sorozat alapvető forrásaiként tekint mind Szirbik, mind Reizner, mind Erdei munkáira; Makó Monográfiáját a helyi történeti kontextusba illesztve, helyi szellemi „erőforrásokra” építették: „Egy-egy témakörökben nem a nemzetközi vagy a hazai kutatási eredményeket taglaljuk, hanem ezt is Makó-centrikusan követve, helyi publikációk nyomán összegezzük. [...] Az adott témakört az általános szakirodalom ismertetése helyett a makói szerzők publikációi alapján körvonalazzuk. Ezzel föl kívánjuk hívni a figyelmet azokra a helyi szellemi erőkre, amelyek az adott kor kihívásainak magas szinten eleget tettek.”¹⁰¹

2015 óta a Szirbik Miklós Egyesület folytatja a Makón korábban a József Attila Múzeum, a Múzeumi Baráti Kör által megkezdett helytörténeti kutatások koordinálását.¹⁰² Az Egyesület célkitűzése, hogy Makó és környéke helytörténetét kutassa, a város és a környező települések történelmi eseményeiről, személyeiről, tereiről, színhelyeiről megemlékezve életben tartsa a lokálpatrióta szellemiséget; a kutatási eredményeket tudományos igényességgel publikálja.¹⁰³ A helytörténeti célkitűzés egyértelműen tükröződik a *Makói Kincsestár* címet viselő sorozat kiadott kötetében: helyi levéltári forrásokat, történeti anyagokat dolgoznak fel, lokális nevezetességeket állítanak a középpontba, elsősorban a helyi közösséget megszólítva. A *Makói Kincsestár* sorozat eddig megjelent 4 kötete ott igyekszik felvenni Makó történetének fonalát, ahol azt a Makó Monográfiája letette, ahogyan arra Forgó Géza történész-muzeológus, a SZME alapító elnöke is utalt a sajtóban.¹⁰⁴ A sorozat első három kötete tanulmánykötet, míg a negyedik inkább képeskönyv, mely Makó szobrait mutatja be rövid leírásokkal.¹⁰⁵ Az Egyesület ezen felül 2016-ban közzétette a Makó Anno Guide nevű mobilapplikációt,¹⁰⁶ amely a város történeti nevezetességeit ismerteti. Az ingyenesen letölthető applikáció megalkotásának célja

---

¹⁰⁰ Ezek: Makó története a kezdetektől 1849-ig (1993), A makói hagyma (1998), Makó története 1849-től 1920-ig (2002), Makó története 1920-tól 1944-ig (2004), Makó néprajza (2008). MAKÓ VÁROS MONOGRÁFIA SOROZATA 2007.

¹⁰¹ TÓTH F. 1998: 6.

¹⁰² „Korábban a Maros-parti városban már működött egy hasonló nevű szervezet, de az az 1990-es években megszűnt. – Az ő általuk elhagyott fonalat szeretnénk újrafelvenni, s folytatni, de ez a társaság teljesen új alapokon nyugszik.” Forgó Géza alapító egyesületi elnök szavai az Egyesület megalakulása kapcsán. <https://www.promenad.hu/2015/07/14/megalakult-a-makoi-szirbik-miklos-egyesulet/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)

¹⁰³ <http://szirbikegyesulet.hu/>. Magam is a SZME alapító tagjai közé tartozom. Az Egyesület alapító elnöke Forgó Géza történész-muzeológus (a József Attila Múzeum munkatársa), alelnöke kezdetben Urbancsok Zsolt főlevéltáros volt, akit később Vizi Dávid levéltáros váltott. Mindhárman aktív szerzői, szerkesztői az Egyesület által kiadott köteteknek.

¹⁰⁴ <https://www.promenad.hu/2015/07/14/megalakult-a-makoi-szirbik-miklos-egyesulet/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)

¹⁰⁵ OLÁH ET AL. 2018.

¹⁰⁶ A Makó Anno név utal a Halász Tamás (az Egyesület leköszönt alelnöke, képeslapgyűjtő) által elindított online helytörténeti adattár/képtár nevére.

egyrészt a fiatalok megszólítása, elérése, a helytörténet fogyaszthatóvá tétele számukra; másrészt pedig a turistáknak szerettek volna lehetőséget biztosítani arra, hogy egyszerűen és hiteles forrásokból tájékozódhassanak Makó múltjáról, nevezetes személyeiről és épületeiről.¹⁰⁷ Ezzel a SZME kitágította a helytörténeti kutatások célközönségét, és munkájuk eredménye szélesebb társadalmi körben is hasznosulhat(ott).

A legújabb, átfogó szemléletű (részben) helytörténeti kiadvány 2020-ban jelent meg, *Makó 320 éve* címmel, a Makó Anno sorozatra jellemző arculattal, képek könyv formájában.¹⁰⁸ A kötet eredeti megjelenését 2019-re, a város újjátelepülésének 320. évfordulójára tervezték, azonban ez a szerkesztői és felelős kiadói egyeztetések, eltérő nézőpontok okán nem valósulhatott meg. A *Makó 320 éve* szócikkei egyrészt a korábban megjelent helytörténeti írásokra alapoznak, másrészt új kutatások eredményeit mutatják be, szerzői pedig a Szirbik Miklós Egyesület tagjai, illetve a József Attila Városi Könyvtár és Múzeum jelenlegi és volt munkatársai. Mivel a kötet magyarázó, összegző tanulmányokat végül nem tartalmaz, így nem derül ki, hogy melyek a legfrissebb eredmények, és melyek a korábban megjelent írások feldolgozásai. Ilyen módon, illetve a hivatkozások hiányában, a képek túlsúlya és a hangvétel tekintetében a *Makó 320* átfogó időkerete (és az eredeti elképzelések)¹⁰⁹ ellenére inkább tekinthető reprezentatív ismeretterjesztő/városismertető kiadványnak, mint tudományos munkának.

A fentebb említett helytörténeti munkákon túl természetesen számos további kiadvány dolgozza fel Makó történetének fejezeteit.¹¹⁰ Ugyanakkor világos az a dinamika, ahogyan ezek a településtörténeti kötetek egymásra hivatkoznak, alapoznak (ezzel örökségésítve mind a szerzőket, mind a kiadványokat, mind pedig magát a településtörténetet), főként, mivel elsősorban ráépítkezés történik, nem pedig kritikai adaptáció. A nagy áttekintésre, történeti ív felrajzolására, bemutatására vállalkozó műveket jellemző szintetizáló jelleg, de legalábbis a könyv formátum egyébként is kedvez a szélesebb közönség elérésének, mivel egy ilyen kötet az összegzésen és a tudományos igényű feltáráson túl a reprezentáció eszköze, szemben az elszórtan publikált tanulmányokkal,

---

¹⁰⁷ Lásd még: <https://www.promenad.hu/2017/01/25/mobilos-apon-mako-helytortenete/> (Letöltés: 2020. 09. 15.)

¹⁰⁸ FORGÓ – HALÁSZ (SZERK.) 2020.

¹⁰⁹ Mivel magam is a kötet szerzője vagyok, tudomást szereztem a kötet megszületése és kiadása kapcsán kialakult helyzetről, a tartalmi és formai értelemben felmerült kérdésekről és problémákról, amelyek késleltették a kötet kiadását. Ezekről szó esett a szerzői példányok átadása kapcsán 2020 októberében: Farkas Éva Erzsébet polgármester, illetve Marjanucz László, a kötet lektora is utalt rájuk.

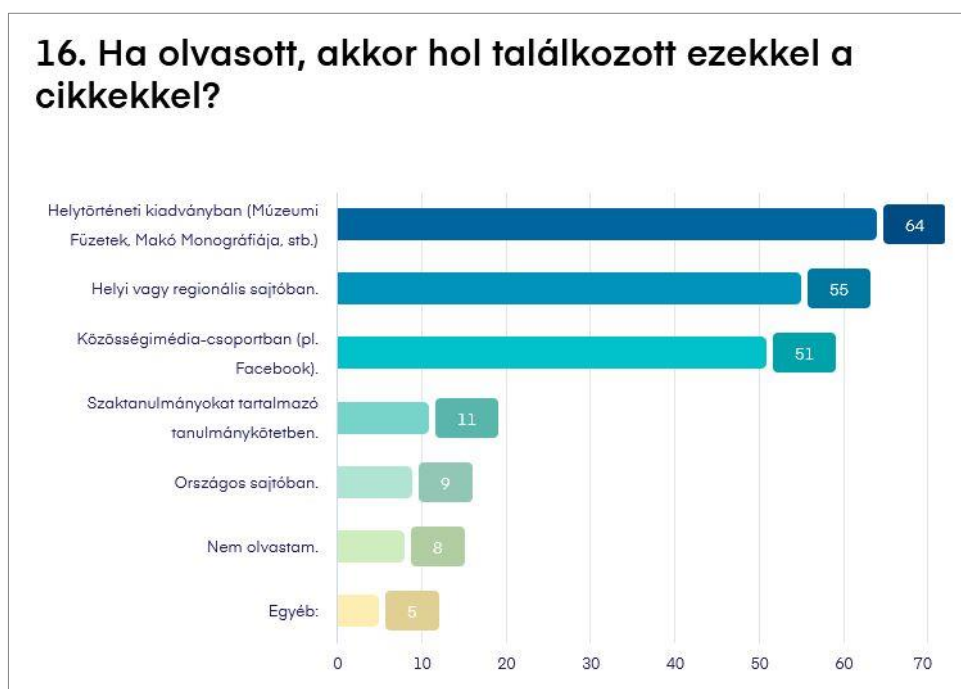
¹¹⁰ Makói Múzeum Füzetek

https://library.hungaricana.hu/en/collection/muze_megy_cson_makoi_muzeum_fuzetei/ (Letöltés ideje: 2021. 12. 03), Marosvidék folyóirat (<http://www.marosvidek.hu/>)

amelyek, formájuknál is fogva nehezen mutathatók fel „kézzel fogható” produktumként, nem építhetők rájuk városrepresentációs aktusok. Még hatékonyabb a reprezentáció, ha a termék könnyen fogyasztható, ezért is vált a helytörténeti képeskönyvek kiadása különösen népszerűvé az utóbbi években Makó vonatkozásában is. Utóbbira különösen jó példa a Makó Anno könyvsorozat, amely első kötete 2010-ben jelent meg Halász Tamás képeslapgyűjtő saját kezdeményezésére. „Lokálpatriótaként és szenvedélyes gyűjtőként kézenfekvő megoldás lett a nagyközönség előtt is betekintést engedni városom változó és színes arcának a múltjából könyv és digitalizált formában is.”¹¹¹ A Makó Anno sorozat 2016-ban és 2019-ben, két részletben került a Csongrád Megyei Értéktárba,¹¹² 2022-ben Halász Tamás kapja a Csongrád-Csanád Megye Kultúrájáért díjat. „Sem a mostani díj, sem az értéktárba való bekerülés nem jöhetett volna létre, ha annak idején Dr. Tóth Ferenc nyugalmazott múzeumigazgató nem áll a könyv mellé, és nem adja a tudását, hogy ilyen színvonalasra sikerüljön.”¹¹³

A helyi társadalom a helytörténettel írásos formában makói kiadványokban, lokális vagy regionális sajtótermékekben, illetve a közösségi médiában találkozik.

1. ábra. Szerkesztette: Apjok Vivien (survio.com)

¹¹¹ <http://www.makoanno.hu/index.php>

¹¹² <https://www.makoierktar.hu/?p=153&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹¹³ <https://makohirado.hu/2022/05/18/halasz-tamas-kapja-a-csongrad-csanad-megye-kulturajaert-dijat/> (Letöltés: 2022. 05. 19).

Látható, hogy nagy eltérés mutatkozik a lokális fókuszú írások, illetve a speciálisabb vagy tágabb közönséget megszólító munkák között. A következő kérdés kitágította a fenti kereteket, és általában a Makó történelmével kapcsolatos információszerzési mintákra fókuszált:

2. ábra. Szerkesztette: Apjok Vivien (survio.com)

A leggyakoribb válasz a helytörténeti kiadványok, amelybe beletartozik mind a Makó Monográfiája sorozat, mind pedig a Makó Anno kötetek. A múzeumi kiállítások állnak a második helyen, amely aláhúzza a József Attila Városi Múzeumnak a helyi kultúra közvetítésében (és az örökségiparban) is játszott központi szerepét. A helyi sajtótermékek szinte minden háztartásba eljutnak; a műemlékek, emléktáblák és szobrok pedig a lakosokkal együtt élő, nap mint nap látható történelem épített manifesztációi. A városi ünnepek beszédeinek állandó elemei a lokális történelemre tett utalások, akár aktuálisan (például nemzeti ünnepek, városi rendezvények), akár általánosságban. A „középmezőnyben” kapnak helyet még a városi programok keretében szerzett, illetve a közösségi médiában terjedő információk, valamint a Makói Városi Televízió adásai. Legkevésbé frekvenciált információszerzési csatornák a tudományos konferenciák és különféle ismeretterjesztő előadások, illetve az országos sajtó.

III.1.2. A makói hagyma történeti narratívájának konstrukciója

A térségre jellemző humuszban gazdag, ún. feketeföld jól művelhető, kertészkedésre alkalmas tulajdonságának köszönhetően alakult ki Makón a települést fémjelző fő mezőgazdasági ágazat, a hagymatermesztés.¹¹⁴ Újkori történetének első adata 1755-ből származik, de a források alapján Tóth Ferenc arra következtet, hogy Makó térségében már a török hódoltság előtt is folyt hagymatermesztés, létezhetett csanádi vagy makói hagymatermelő táj, mely jelentőségét a helytörténész nem csak egyszerűen a település gazdaságát meghatározó ágazati jellegben látja, hanem egyszerre mind összekapcsolja a lokális mentalitással, saját megfogalmazásában „lelki alkattal”: „A hagymatermelés szakirodalmának minden szerzője egyetért abban, hogy Makón a hagymatermelés jellegzetesen református foglalkozás volt. A szaktanulmányok a hagymások emberi magatartását jellemezve kiemelték szuverén egyéniségüket, a függetlenségi és a szabadság eszme melletti elkötelezettségüket. De ezt legfőleg az 1848-i eszmék vagy a földesúrral vívott ellenzéki magatartásukig vezették vissza, noha mindez sokkal mélyebb gyökerű. A város törzslakossága református hitét, pusztíthatatlan függetlenségi szemléletét és a török hódoltság előtti hagymakultúráját töretlenül őrizte a zivataros évszázadokban is, és átmentette a város újabb korába”.¹¹⁵ A hagymát először házakhoz kapcsolódó beltelkeken kezdték termelni. A telkes jobbágyok, és a házas zsellérek is elsősorban önellátásra termeltek; később a házas zsellérek portáiról került piacra is termény, és számukra egyre inkább a megélhetés alapját kezdte képezni.¹¹⁶ A makói vöröshagyma unikalitása a sajátos termesztési módból fakadt, az eljárást a települési értékek között a makói értéktárban is regisztrálták.

A településtörténet értelmezésében lényeges annak belátása, hogy a makói hagyma toposza komplexebb, mint csupán Makó mezővárosi múltjának felidézése és bemutatása: a hagymamotívum körül sűrűsödő történeti és recens kulturális-társadalmi diskurzusok és praxisok a hagymán keresztül valójában sokkal többről szólnak. A hagyma ugyanis a helytörténet értelmezéseiben a lokális identitás(ok) legmeghatározóbb elemeként körvonalazódik, amely politikai, vallási, etnikai, és társadalmi csoportok kijelölésében is szerepet játszik (48-as öntudat, reformátusok, „nyakas kálvinisták”, zsidó kereskedők, paraszti polgárosulás). Ugyanakkor a jelenben ezek a határok elmosódnak, feloldódnak és lényegtelenné válnak a „makóiség” megkonstruálása során, annak ellenére, hogy az öntudat

---

¹¹⁴ TÓTH F. 1998: 15-26.

¹¹⁵ TÓTH F. 1998: 1010 – 102.

¹¹⁶ TÓTH F. 1998: 104.

formálása nagymértékben támaszkodik a fentebb is említett történeti toposzokra. Úgy tűnik, a helyi történelemből megfogalmazott és alakított lokális kollektív identitás és annak a reprezentációs gyakorlatokban való felhasználása mellőzi a forrásokban kimutatható történeti hitelességet, és a múlt egyszerűsített, „fogyaszthatóvá” változtatott formáját alkalmazza.¹¹⁷ Nem számít például, hogy a „makói ősök”, a hagymatermesztő elődök reformátusok voltak, miközben a jelenkori Makó társadalma felekezeti megoszlás alapján inkább katolikus (25,4%), kisebb mértékben református (15,6%), de leginkább felekezethez nem tartozónak vallja magát (31,6%).¹¹⁸ Ugyancsak lényegtelennek tűnik, hogy ma Makón már korántsem a mezőgazdaság képezi a megélhetés alapját,¹¹⁹ a makói hagymán (márkaként és hungarikumként) keresztül pedig valójában értékonzerválás, a lokalitás termelése történik, miközben a vidékfejlesztés kultúragazdaság alapú megközelítésének mentén bizonyos területek újra- és felértékelésében játszik hangsúlyos szerepet.¹²⁰

III.1.2.1. Tóth Ferenc és Erdei Ferenc szerepe a narratíva konstrukciójában

A hagyma-narratíva alapja és a Makó-kép konstrukciójának leghangsúlyosabb eleme a város hagymatermesztő múltja, amely a források többségében a *makóiság*, makói identitás pilléréként manifesztálódik. E narratíva három fő konstrukciós és közvetítő közegét láthatjuk: az egyik a helytörténeti tudást rendszerező, termelő és átadó tudós; a másik az ezt a tudáskorpuszt konstruktíve használó helyi politikai irányítás; a harmadik pedig a lokális társadalom.

Tóth Ferenc néprajzkutató és helytörténész munkásságának áttekintése nélkül aligha érthető meg a makói hagyma örökséggé válásának folyamata és problematikája; sőt, azt a körülményt is vizsgálat alá kell vonnunk, amelyben maga Tóth Ferenc örökségesítése, emlékezetének konstrukciója zajlik.¹²¹ A makói hagyma újkori története, s ezzel együtt a hagymatermesztés gyakorlatának lokális közösség önképére gyakorolt hatása Tóth munkáinak olvasatában – mint ahogy azt fentebb tárgyaltuk – a 19. század derekáig (az úrbéri per lezárultáig) nyúlhat vissza.¹²² Tóth munkáiban – legyen az tudományos kiadvány, ismeretterjesztő írás vagy múzeumi kiállítás – ez a társadalmi változás folyton visszatérő elemként jelenik meg, a makói „néplélek”, a makói mentalitás kialakulásának origójaként

---

¹¹⁷ Itt utalhatunk újból Lowenthal munkájára. LOWENTHAL 1985.

¹¹⁸ 2011-es adat. https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=07357 (Letöltés: 2021. 08. 19.)

¹¹⁹ <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.)

¹²⁰ RAY 2013.

¹²¹ Párhuzamként tekintek Gatti Beáta doktori disszertációjában a Sántha Alajos örökségesítését bemutató fejezetre. GATTI 2018: 107-119.

¹²² TÓTH F. 1999, 2008.

kiemelve. A makói parasztpolgárt, hagymakertészt így írja le a Csongrád Megyei Hírlapban 1981-ben: „A hagymakertész vitathatatlanul sokat dolgozott, de jól is élt. Hamar levetette a népviseletet, kinőtte a szoba-konyhás házat, lecserélte az öreg bútorokat. Ünneplő ruhájuk miben sem különbözött a polgárokétól, lakóházuk alig tért el a gazdaházaktól, berendezésükben természetes volt az éjjeliszekrényes páros ágy, sőt később a kombinálszekrényes bútor. Mindez határozott politikai meggyőződéssel is párosult.”¹²³ Tóth Ferencnek ez az írása is hangsúlyozza a dolgos, szorgalmas, haladó szellemű és jómódú makói parasztpolgár képét, aki a közéletben is aktív. Tóth több leírásában kidomborul a nosztalgikus tónus, amely a makói „ősöket”, a hagymakertész felmenőket romantikus atmoszférába burkolja, és ez az érzelmi képzettársítás olyan pozitív képet közvetít, és olyan tulajdonságokat emel ki, amelyekkel a közösség szívesen azonosul.¹²⁴ Mindezek eredményeképp Tóth Ferenc írásai nemcsak informatívak, de maguk is építői és közvetítő közegei a makói hagymakertészekről kialakított képnek; formálói a makói hagyma narratívájának. Tóth Ferenc hatása e lokális történeti narratíva alakításában vitathatatlan, hiszen pályája és eredményei – amely az 1950-es évektől egészen 2018-ig meghatározó volt Makón – nem csak a szűken mért szakma, de a helyi társadalom, illetve a régió számára is elérhető és ismertek voltak. A Makó-szerte elterjedt és a sajtóban is több ízben használt, gyakran hivatkozott mondás: „Amit Feri bácsi nem tud Makóról, azt nem érdemes tudni”¹²⁵ arra utal, hogy az életét gimnáziumi tanárként, muzeológusként és kutatóként egyaránt Makónak szentelő Tóth Ferenc kiállításain, írásain keresztül hatást gyakorolt a szűkebb és tágabb közösségre egyaránt. Hogy a város egykori helytörténetét, néprajzosát „Feri bácsi” néven emlegetik, alátámasztja, hogy Tóth Ferenc személye túlmutat a fent említett szakmai szerepkörökön, és kiemelt helyet foglal el, viszonyítási pontként működik a makói közéletben, közgondolkodásban.

1964 és 1988 között Tóth Ferenc a makói József Attila Múzeum néprajzkutatójaként, igazgatójaként tevékenykedett, s e minőségben két olyan állandó kiállítást szervezett, amelyek a makói hagymatermesztés történetét, illetve a hagymatermelők életmódját, eszközkészletét, lakóhelyét mutatják be. 1981-ben az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti emlékparkban nyílt meg a „Makói ház”,¹²⁶ 1995-ben pedig a makói József Attila Múzeum

---

¹²³ TÓTH F. 2014: 231.

¹²⁴ CSEPELI 2006: 522.

¹²⁵ <https://makohirado.hu/2013/01/05/toth-ferenc-also-85-eve/>. (Letöltés: 2020. 02. 03.), <https://makohirado.hu/2018/01/09/varostortenet-utan-csaladtortenetet-ir-90-eves-toth-feri-bacsi/>. (Letöltés: 2020. 02. 03.), <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/mako-kronikasa-letette-a-tollat-894907/>. (Letöltés: 2020. 01. 17) és sajtó megfigyelések.

¹²⁶ TÓTH F. 2014: 230 – 232.

szabadtéri néprajzi kiállításon, az Erdei Ferenc szülőházának mintájára épített kiállítótérben az ún. „Hagymás ház”.¹²⁷ Mindkét tárlat materializálja Makó és a hagyma(termesztés) kapcsolatát, a parasztpolgári múltat és mentalitást, és ezt a sűrített és történeti helyzetképet közvetíti a múzeumlátogatók (helybéliek vagy turisták) felé. A József Attila Múzeum „Hagymás ház” kiállítása inkább lokális-regionális, míg az ópusztaszeri „Makói ház” inkább országos-nemzetközi hatókörű a két muzeális intézmény eltérő profilja miatt, de a Makón tapasztalható, növekvő mértékű turizmusnak köszönhetően a József Attila Múzeumot is látogatják Magyarország más területeiről, illetve más országokból érkező vendégek is. Muzeológusként magam is tapasztaltam, hogy a látogatók köre földrajzi értelemben is heterogén, illetve, hogy ismert volt számukra a hagyma mint szimbólum és Makó kapcsolata, ezért különös figyelmet fordítottak a hagymatermesztést bemutató állandó kiállításra. Ópusztaszeren a kiállítás „Makói ház” elnevezése pedig a látogatók számára egyértelmű jelzése Makó és a hagyma története elválaszthatatlan kapcsolatának.

Tóth Ferenc muzeológusi munkája mellett termékeny szerző is volt. Kutatási eredményeit nem csak a tudományos szakma számára, de a tágabb közönségnek, ismeretterjesztő cikkek formájában is közzétette. Ahogyan a 2014-ben megjelent kötetének előszavában is írja, 40 évig volt része a város publicisztikai életének.¹²⁸ A 2014-ben, „Makó ígézetében” címmel megjelent gyűjteményes kötet körülbelül 120 darab, korábban különféle sajtóorgánumban megjelent írását tartalmazza,¹²⁹ két évvel később, 2016-ban pedig e kiadvány mintegy folytatásaként adták közre a „Makói cserepek” című, 150 cikket tartalmazó kötetet.¹³⁰ Ezeknek az ismeretterjesztő cikkeknek a két kötet új értelmezési keretet adott, hiszen egyrészt a szerkesztett forma megóvta az újságban megjelent írásokat attól, hogy a feledés homályába vesszenek, másrészt így koncentráltan, és nem töredékes formában látható Tóth Ferencnek a sajtón keresztüli ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő tevékenysége.

Tóth Ferenc nem csak muzeológusként és kutatóként, de Makó közéletében aktív szereplőként is hatással volt a helyi tudás termelésére, alakítására. Ezt nem csak a fentebb említett, bizalmas megnevezés, de az is alátámasztja, hogy több alkalommal városi rendezvények keretében mutatták be legfrissebb alkotását: kiállítását vagy publikációit. Tekintve, hogy ezek az események Makó történetéhez, néprajzához, különösképpen pedig a

---

¹²⁷ TÓTH F. 2014: 228 – 230.

¹²⁸ TÓTH F. 2014: 3.

¹²⁹ TÓTH F. 2014.

¹³⁰ TÓTH F. 2016.

hagymatermesztéshez kapcsolódtak, szimbolikusan is e három dolog (Makó város, „Feri bácsi” és a hagyma) összefonódását közvetítették a helyiek és külső személők számára. 1995-ben a Tóth Ferenc által rendezett, a József Attila Múzeum „Hagymás ház” kiállításának megnyitóját a Hagymafesztivál napjaira időzítették.¹³¹ 1998-ban és 2001-ben a Makó Monográfiája új köteteit szintén a Hagymafesztivál programjába illesztve mutatták be.¹³² A monográfiásorozat 3-as számot viselő, de legutolsóként megalkotott (néprajzi) kötete (amelynek főszerkesztője Tóth Ferenc volt) Makó város napjára (május 7.) készült el 2008-ban,¹³³ 2016-ban pedig a „Makói cserepek” kiadványt a Magyar Kultúra Napján (január 22.) mutatták be.¹³⁴ A szimbolikus időpontválasztások ezen sorozata megerősíti Tóth Ferencnek a „Makó-kép” formálásában betöltött szerepét: egyrészt a fentebb említett produktumok által a helyi közösség szervezett módon részesülhet a rögzített közös helyi tudásanyagból, másrészt a város vezetése is azt kommunikálja, hogy Tóth Ferenc a település kulturális életének meghatározója, kiemelkedő alakja.

Tóth Ferenc 2018 augusztusában hunyt el, emléktábláját a korábban általa vezetett múzeum falán 2019. január 4-én (születésnapján) avatták fel.¹³⁵ Munkássága a makói értéktárba 2020-ban, halála után két évvel került be, Nagy Gábor néprajzkutató-muzeológus, a József Attila Múzeum munkatársának 2019-ben indított javaslattétele eredményeképpen.

„A felterjesztést én indítottam, de nyilván egyetértettünk benne a kollégákkal. Azért tartottam fontosnak, mert nyilván Feri bácsi megyei szinten is nagyot alkotott, eleve a megyei szintre terjesztettük ezért föl. Sok bagatell dolog bekerül ezekbe az értéktárakba – ha megnézel egy másik települési értéktárat, láthatod, hogy nagyon vegyes a kép, a makói is az szerintem. Feri bácsi munkássága meg olyan, hogy az komoly dolog, nem 5 évre szóló dolgot tett le az asztalra, szerintem szakmai dolgoknak is nagyobb hangsúlyt kell kapniuk.” (Nagy Gábor)¹³⁶

Összességében elmondható, hogy Tóth Ferenc nem csak a különféle örökségésítő folyamatok (muzealizáció, helytörténetírás) egyik legfőbb szereplője volt Makón, de még

---

¹³¹ JAM A 1880. 95

¹³² JAM A 2026. 98

¹³³ TÓTH F. (szerk.) 2008. oldal

¹³⁴ <https://makohirado.hu/2016/01/22/feri-bacsi-makoi-cserepei/> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

¹³⁵ <https://makohirado.hu/2019/01/02/emlektablak-avatnak-toth-ferenc-emlekere/> (Letöltés: 2021. 10. 13.), <https://hirtv.hu/kultura/emlektablak-avatnak-a-legmakaiabb-makoi-emlekere-2474487> (Letöltés: 2021. 10. 13.)

¹³⁶ Interjú, 2022. május 26.

életében, majd halála után személye és munkássága különféle narratív és kommemoratív aktusokon keresztül maga is örökséggé vált.

Történeti perspektívában Erdei Ferenc jelent még hivatkozási pontot a makói hagyma kutatása és narratívája kapcsán, azonban kettős megítélése (mint politikus és mint a makói hagymatermesztés történetének kiemelkedő alakja)¹³⁷ miatt vizsgálatunknak szem előtt kell tartania az Erdei-kép destrukcióját, dekonstrukcióját és rekonstrukcióját. Erdei Makó szülőtte volt, „Apja a makói kisparaszti hagymatermelők feltörekvő társadalmába tartozott. Erdei Ferenc gondolkodását elsőkön ez a világ formálta, s ösztönözte arra is, hogy tanuljon”.¹³⁸ A József Attila Múzeum „Hagymás ház” kiállításának otthont adó épület Erdei szülőházának mintájára készült,¹³⁹ s kiemelt szerepet kap családjának jelentősége a makói hagymatermesztés történetében. Erdei életét végigkísérte családja mezőgazdasági háttere: szegedi egyetemi tanulmányait követően „1935-ben a Makó és Vidéke Hagymakertészek Szövetkezete és Egyesülete alkalmazta, majd kétéves nyugati tanulmányútra küldte ki. Ausztriában, Svájcban, Németországban és Hollandiában tanulmányozta a hagymatermelés és értékesítés korszerű formáit.”¹⁴⁰ Erdeire az 1991 óta megrendezésre kerülő makói Hagymafesztivál kapcsán is rendszeresen hivatkoznak,¹⁴¹ de Bálint gazda¹⁴² kertészeti blogján a hagyma történetével kapcsolatos leírásban is Erdeire utal: „Erdei Ferenc, Makó szülőtte és szerelmese, hagymakertészek ivadéka volt. Így ír a Hazai kis tükörben (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961): 'A másik döntő tényező a hagymatermelés kialakulása... És korántsem csupán az volt az oka, hogy a makói föld különösen alkalmas erre a kultúrára. Kétségkívül alkalmas, de jobb hagymatermő föld is van Magyarországon, hasonlóan termő pedig nem is kevés... Voltak, akik a termelés kezdeteivel próbálkoztak, s voltak, akik a kereskedelmet karolták fel, s így az eredményes termelés és a kifizetődő kereskedelem kölcsönösen serkentették egymást.’”¹⁴³ Bálint György a fent hivatkozott blogbejegyzésében maga is tovább erősíti Makó és a hagyma összetartozó képeit: „Ha mi a vöröshagymára gondolunk, akkor menthetetlenül Makó nevét társítjuk a fogalomhoz.”¹⁴⁴ Erdei Ferenc

---

¹³⁷ A Tari János *A makóiak hagymája* című filmjében használt, archív felvételeken megjelenített „Erdei elvtárs” a hagymamunkásokkal kedélyesen poharazgató, együtt ebédelő, pozitív karakterként ábrázolt. Megítélése tehát nyilvánvalóan nem statikus, és az aktuális politikai kontextustól és értelmezésektől függ. <https://www.youtube.com/watch?v=Gci1FYL3ptQ> (Letöltés: 2022. 01. 02.)

¹³⁸ DR. FÜR én.

¹³⁹ TÓTH F. 1985., www.muzeum.mako.hu/a-muzeum-szabadteri-neprajzi-gyujtemenye (Letöltés: 2020. 08. 12.)

¹⁴⁰ DR. FÜR én.

¹⁴¹ APJOK 2013: 14.

¹⁴² Dr. Bálint György kertész- és mezőgazdasági mérnök, médiaszemélyiség.

¹⁴³ <https://balintgazda.hu/minden-heten-szuret/szeptember/hagyma.html> (Letöltés: 2020. 10. 03.)

¹⁴⁴ <https://balintgazda.hu/minden-heten-szuret/szeptember/hagyma.html> (Letöltés: 2020. 10. 03.)

munkásságára a Csongrád Megyei Értéktár által a makói hagyma Hungarikummá minősítésére készített felterjesztés is hivatkozik: „Az 1930-as években Erdei Ferenc is fontos szerepet játszott a Makói Hagymakertészek Szövetkezetének és Egyesületének munkájában, amelynek egyik legfontosabb célja az egységes, jó minőségű és jó termőképességű hagymafajta kialakítása volt.”¹⁴⁵ A makói hagyma történetével kapcsolatban megjelenő Erdei Ferenc továbbra is hivatkozott, ugyanakkor politikai tevékenysége okán 2019-ben eltávolították szobrait és emléklapettjeit a makói közterekről (korábban már átnevezték a nevét viselő szakközépiskolát és teret). Ezt a folyamatot egy makói polgár kezdeményezte 2017-ben, a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalására hivatkozva: „Nevének használata közterület vagy közintézmény elnevezésében nem javasolt, mivel a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény 14. § (2) bekezdése szerint XX. századi önkényuralmi politikai rendszer megalapozásában, kiépítésében és fenntartásában vett részt.”¹⁴⁶ A makói képviselő-testület végül megszavazta az Erdeire utaló köztéri elemek eltávolítását és átnevezését, de a kérdés vitát gerjesztett a politikai pártok képviselői között – s a hivatkozási alap éppen Erdei Makóval és a makói hagymával kapcsolatos szellemi hagyatéka volt: „A mai testületi ülésen Mágori András képviselő (Fidesz) elmondta: nagy kultusza van Makón Erdei Ferencnek, a mi szülöttünk, magasra ívelt a pályája, viszont ’kommunista padláslesöprő belügyminiszter volt.’ Mucsi Tamás (VKKP)¹⁴⁷ erre kijelentette: ’Tóth Feri bácsi forog a sírjában, aki Erdei Ferenc hagyatékát, munkásságát ápolta és őrizte.’”¹⁴⁸ A fent említett feszültség a 2020-ban megjelent Makó 320 éve című kötet szerkesztésében is nyomott hagyott – a Makó város 1699 és 2019 közötti történetét képekben és rövid szócikkekben ismertető kiadványban Erdei Ferenc (politikai szerepvállalása miatt) nem szerepel,¹⁴⁹ ugyanakkor a József Attila Múzeum Hagymás házában továbbra is jelen van mint kiemelt hagymatermelő parasztpolgári család sarja.¹⁵⁰ Ily módon Erdei alakja a városrepresentációban szelektíven kap helyet: a „dicső múlt” részeként megjelenítve „fogyasztható”, ám ehhez szükség volt a helyi

---

¹⁴⁵ https://hungarikum.kormany.hu/download/5/a8/d0000/13%20Mak%C3%B3i%20hagyma_FIN.pdf (Letöltés: 2020. 03. 06.)

¹⁴⁶ <https://makohirado.hu/2017/06/16/makoi-polgar-kezdemenyezte-az-erdei-ferenc-ter-atnevezeset/> (Letöltés: 2020. 02. 05.)

¹⁴⁷ A VKKP a Velnök Közéleti, Kulturális és Polgári Egyesület rövidítése, amely a 2019-es önkormányzati választások apropóján szerveződött ellenzéki összefogás Makón (a Jobbik, az MSZP, a DK és civilek összefogásával). <http://mcsipos.hu/2019/08/23/ellenzeki-partok-es-civilek-kozosen-indulnak-makon/> (Letöltés: 2020. 02. 02.)

¹⁴⁸ <http://mcsipos.hu/2019/11/27/eltorlik-erdei-ferenc-emleket-a-kozteruletekről/> (Letöltés: 2020. 02. 02.)

¹⁴⁹ FORGÓ – HALÁSZ (szerk.) 2020.

¹⁵⁰ www.muzeum.mako.hu/a-muzeum-szabadteri-neprajzi-gyujtemenye (Letöltés: 2020. 08. 12.)

történelem hozzá kapcsolt fejezetének, nevének törlése majd újraserkesztése, munkásságának „piacképes”, politikailag is megfelelő konstrukciója.

III.1.2.2. A szépirodalom és közösségi média szerepe a narratíva alakításában

A makói hagyma története tekintetében nem csak a szakirodalom és az ismeretterjesztő cikkek közvetítik a várossal összefonódó gazdasági ágazat jelentőségét, hanem szépirodalmi alkotások is. Ezek – műfajuknál fogva – szélesebb közönséget tudtak megszólítani, eufemizálhatták a hagymatermesztéssel járó hétköznapi gondokat, nehézségeket, elemelték azt a mindennapoktól, és a művészeti szférába helyezték. Ennek a művészi megközelítésnek, romantizálásnak az alapja elsősorban az lehet, hogy a hagymát valamilyen módon megörökítő alkotások szerzői nem helyi születésű művészek, hanem a Makón megforduló, ott hosszabb-rövidebb időt eltöltő személyek.¹⁵¹ Makó és a hagyma kapcsolatának ezek a(z) – Tóth Ferenc által is összegyűjtött, hivatkozott – irodalmi megjelenései képezték alapját 2006-ban és 2007-ben a Hagymafesztivál vándorprogramjának, a „Makói Élő Panoptikum és Látványda” című színi előadásnak, amely hat jelenet keretében mutatta be – elsősorban humoros hangvételben – Makó történetét.¹⁵² 2007-ben makói fiatalokat *castingoltak* a műsorhoz, ennek célja pedig az volt, hogy a profi színészek mellett helyiek is közvetítsék Makó történetének mozzanatait – ezt a hitelességgel magyarázták. Ennek az előadássorozatnak magam is részese lehettem.¹⁵³ A korábbi évhez képest az előadás formáján is változtatott a rendező, Janik László,¹⁵⁴ ugyanis az nem színpadi produkció keretében valósult meg, hanem a város főterén, illetve a Hagymafesztivál helyszínén (az Aradi utcai Tanműhely területén) több alkalommal, vásári bohózat¹⁵⁵ formájában adtuk elő. Az előadás librettója a város történetének irodalmi művekben megjelenített mozzanatait fűzte egybe, amelyben az egyes jelenetek szövegei megegyeztek az eredeti műalkotásával, s ezeket átvezetők segítségével formálták koherens színdarabbá. Az egyik ilyen jelenet azt

---

¹⁵¹ TÓTH F. 1998: 695 – 698.

¹⁵² <http://new.mako.hu/letoltesek/files/20060901.pdf> (Letöltés: 2020. 10. 13.), [https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_2007_09/?query=SZO%3D\(petrezselyem%20j%C3%B3zsef\)&pg=67&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_2007_09/?query=SZO%3D(petrezselyem%20j%C3%B3zsef)&pg=67&layout=s) (Letöltés: 2020. 10. 13.), <https://adoc.pub/mako-es-tersege-reszletfizetes-lp-szerzodes-vegso-hataridej.html> (Letöltés: 2020. 12. 13.).

¹⁵³ Ez nem csak az émius perspektíva miatt lényeges, hanem azért is, mert néhány, a program időpontjait hirdető újságcikktől eltekintve nem rendelkezünk részletes leírással a „Makói Élő Panoptikum és Látványda”-ról.

¹⁵⁴ Janik László színész, rendező. <https://www.theater.hu/hu/portre/janik-laszlo--5190.html> (Letöltés: 2021. 09. 12.)

¹⁵⁵ Komikus színdarab, melyeket a középkorban vásárokon adtak elő. HARANG (szerk.) én.

mutatja be, hogy Makó hogyan kapott aszfaltozott utakat, melynek alapja Déry Tibor Felelet című regényének egy részlete:

„Tudod-e kedvesem, hogy Szeged után Makó volt az első vidéki város, ahol aszfaltoztunk... Ami elkel Szegednek, az Makónak sem árthat meg, gondolta a városi tanács, s rögtön át is küldött egy bizottságot, hogy nézzék meg, mi fán terem az aszfalt. A bizottság alaposan szemügyre vette az új találmányt, megtekintette, jobbról balról megtapogatta, megszagolta, tán nyalt is egyet rajta, hogy milyen íze van, aztán három nap múlva beadta a jelentést, ha- ha- ha, hogy jól gurul rajta a talicska. Abban a minutumban a városi tanács megrendelte a vállalkozónál a főútvonalak sürgős beburkolását.”¹⁵⁶

A makói utak aszfaltozásának anekdotája kapcsán a talicskahasználat mértéke az infrastrukturális fejlesztés egyik indokaként jelent meg, a makói talicska 2016-ban a települési értéktárba is bekerült. A helyi érték ismertetésében Déry Tibor regényének egy másik részletével találkozhatunk: „Makón a talicska az, mint pesti férfinak az aktatáska, nőnek a retikül.”¹⁵⁷ A talicska kapcsán keverednek egymással a történelmileg igazolható, történeti kutatások mentén feltárt adatok („a köznép Makón mindent talicskába rak, ... még a vizes kantákat is a Marosnál abba rakják.”), illetve a humoros hangvételű szépirodalmi megközelítés.¹⁵⁸

Egy másik, *Diplomaták* címet viselő mű pedig kifejezetten a makói hagyománnyal kapcsolatos.¹⁵⁹ Ennek a gyerekmese-karcolatnak a szerzője Móra Ferenc, aki Espersit János ügyvéd, irodalmi mecénás házának gyakori vendége volt,¹⁶⁰ s emiatt *tiszteletbeli makaiként* emlegetik. Az írás 1909-ben „Az Én Újságom”-ban *Híres hagyma, híres barack* címmel jelent meg, „1911-ben a Szegedi Napló Máról holnapra c. állandó rovatában *A híres hagyma meg a híres barack* címen látott napvilágot.”¹⁶¹ Később 1930-ban a Délmagyarországban, 1934-ben pedig a Magyar Hírlapban közölték *Diplomaták* címen.¹⁶² Tóth Ferenc A makói

---

¹⁵⁶ Tóth Ferenc felhívja a figyelmet, hogy Makó korántsem volt olyan úttörő az aszfaltozás tekintetében; tizenegy évvel korábban Budapesten, Kassán, Miskolcon, Egerben már lefektették az aszfaltburkolatot. TÓTH F. 2014: 9. Ez azonban éppen a hely mítoszának alakítását támasztja alá, amely esetén nem feltétlenül fontos az igazolható történelmi hitelesség.

¹⁵⁷ <https://www.makoierktar.hu/?p=179&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁵⁸ <https://www.makoierktar.hu/?p=179&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁵⁹ Lásd Mellékletek V.5.1.

¹⁶⁰ <http://www.mire.hu/hu/museums/35> (Letöltés: 2018. 05. 30.)

¹⁶¹ TÓTH F. 1998: 695 – 698.

¹⁶² „A utóbbi változatokban a csillaggal elválasztott magyarázat födi föl írónknak a diplomáciai tevékenységnek nevezett hazudozási versenyből való kiábrándultságát. 1930. február 5-én a párizsi hídon való találkozással vette kezdetét egy nagy nemzetközi értekezlet, amely a hágai tanácskozáson megszabott alapelvek szerint kívánta rendezni a keleti jóvátétel ügyét.” TÓTH F. 1998: 695.

hagyma című monográfiakötetében pedig 1998-ban tette közzé.¹⁶³ A mű így több koron átívelve, tudományos kiadványban, színdarab formájában újraértelmezve jelenítette meg és artikulálta a makói hagyma egyediségét, és a lokális identitásban betöltött szerepét, miközben maga is formálta azt. A humoros írás ezen felül egy másik, hasonlóan helyi jellegű termékkel szembeállítva jeleníti meg a makói hagymát, a Mi és az Ők csoportthárainak kijelölése mentén, a rátótiáda műfaji jegyeit magán hordozva.¹⁶⁴

„Lator László (*1927) Kossuth-díjas költőt 1984-ben megragadta a makói piac forgataga, kaleidoszkópszerű színessége”, élményeit egyidőben fogalmazta meg prózában és versben is: „[...] Makóra értem, egyszerre jelentette a földhözragadt szegénységet és a bőséget, a kismizettségét és a zsíros földek szüntelen teremni kész erejét. És jelképnek, szép profán jelképnek érzem a Deák Ferenc utcai piacot is, már délies nyüzsgésével, harsányságával, nyers színeivel-szagaival, a szövetkezetek, őstermelők, kiskereskedők áruival,[...]”. Verse a *Piac* címet viseli.¹⁶⁵

Féja Géza szintén társadalmi jellegzetességeket, mentalitást sűrítő helynek látta a makói piacot: „A hagyma bonyolult ügy, s termelője szükségképpen fejlődő, minden iránt érdeklődő, nyugtalan egyéniség. A hagymapiacon nyugtalan, érzékeny idegrendszerek feszülnek, terveznek és csatároznak [...]”.¹⁶⁶

A makói hagymáról, annak a helyi önképben betöltött szerepéről, tágabban a *makóiságról* való beszéd, az arra vonatkozó lokális közösségi reflexió minden formájában, a teljesség igényével természetesen megragadhatatlan. Azok a történetek és reakciók azonban, amelyek írásban (például a közösségimédia-felületeken) rögzítettek, lehetőséget kínálnak ahhoz, hogy a Makó-kép viszonypontjairól átfogó képet kaphassunk. Az egyik ilyen szöveg egy makói hírmenedzser (korábban újságíró, televíziós szerkesztő-riporter) blogján jelent meg, amely összegző jelleggel, lokálpatrióta hangvételben ír arról, hogy szerinte mi jellemzi a makóiakat. Az írás 2017. december 31-én került fel a szerző, Major Zsuzsanna *értékes ötletek blog* nevet viselő honlapjára, „Szeretettel Makóról” címmel.¹⁶⁷

A blogbejegyzéshez a blogfelületen közvetlenül hozzászólások nem érkeztek, de annak szövegét több alkalommal is megosztották a „Helyi lakosok” Facebook-csoportban

---

¹⁶³ TÓTH F. 1998. oldal

¹⁶⁴ A fent közölt alkotás műmese, de érezhető a falucsúfolókban is megjelenő, valóságos elemeket tartalmazó, de attól a nagytmondás szellemében elemelt megfogalmazás. Úgy tűnhet, hogy Móra ebben a műben parafrázál, mely abban a tekintetben is megmutatkozik, hogy Makó és Kecskemét esetében városokról, és nem falvakról beszélünk. KOVÁCS (szerk.) 1990.

¹⁶⁵ TÓTH F. 1998: 698.

¹⁶⁶ FÉJA 1957: 266 – 267.

¹⁶⁷ Lásd Mellékletek V.5.2.

(2019. október 24-én, illetve 2020. április 22-én). Az első megosztáshoz 41, a másodikhoz 19 hozzászólás érkezett – ezek szinte mindegyike pozitív, köszönetet kifejező kommentár. Többen kiegészítették még néhány emlékkal, lokálpatrióta hangvétellű hozzászólásokkal:

„Nagyon jó volt olvasni. Szép emlék, mert már 48 éve nem lakok Makón.” (2019. október 25.)

„Tősgyökeres makói vagyok, de Szegeden jártam gimnáziumba, és 4 évig ott laktam kollégiumban. Az egyik télen a kollégiumi szobában versenyt rendeztünk, hogy ki tud olyan szót mondani, amit máshol nem ismernek. Mivel 3 megyéből állt össze a 'csapat', így előfordult sok új kifejezés, de mindegyiket ismerte közülünk legalább egyvalaki. A makói csapat győzött a 'kotárka' szóval, mivel még találgatni sem tudtak, hogy mit jelenthet. Ezt juttatta eszembe ez az írás, ezt hálás szívvel köszönöm. ❤️”¹⁶⁸
(2019. október 25.)

„Jó érzés makóinak lenni. ❤️”
(2019. október 25.)

„Innen a távolból ezt az írást megkönnyeztem. Így sem könnyű, de most még nehezebb lett a szívem.”
(2019. október 26.)

„Ha makói vagy tudod, hogy nincs helyi tömegközlekedés, de a távolsági buszokra felszállhatsz.”
(2019. október 26.)

„Nekem van hiányérzetem. Nem a részletekre gondolok, hanem ennek a felszínés, viszont nagyon szerethető életérzésnek fontos részére. Azt szeretnénk, hogy ez így maradjon, és a következő generációnak is legyenek ilyen emlékei. Ezzel lehet még folytatni: ha makói vagy, tudod, hol volt a gépgyár, a

---

¹⁶⁸ Szándékosan hagytam az idézetekben a közösségi médiában az érzelmek megerősítésére, kifejezésére szolgáló szív szimbólumot.

konzervgyár, a FÉG. Ismered a Medicort és a kolbászgyárat. Tudod azt is, hol volt a Vízmű, a villanytelep, és a gázosok telephelye. Átélted, amikor még Szegedre vonattal lehetett menni, és a restiben mindig voltak ilyenkor vendégek. A MÁV szállója tele volt, mint a 'Lonovicson' az idegosztály és a tüdőgondozó. Emlékezhetsz arra, hogy a Korona az szálló volt, és a 'pusi' épületben a Keris diákok laktak. Ránézve a térképre, Csongrád megyében 4 csillagot láthattál, amelyek Szeged körül keringenek kb. ugyanolyan fénnel. Mára azonban Makó csillaga, úgy tűnik, egyre halványodik.”

(2020. április 22.)

A blogbejegyzés tartalmában számos helyi értéként számon tartott elemmel találkozhatunk. A bejegyzés, a mellett, hogy összegzett és kivonatolt, párbeszédet ösztönzött, serkentette az emlékezést. Rövid és frappáns, élőbeszédhez közelítő nyelvezettel, az olvasót közvetlenül megszólító (E/2 személyben) formában megírt módon, és a közösségimédia-megjelenésnek köszönhetően közlésének pillanatában lehetőséget biztosított az olvasóközönségnek reakciók megfogalmazására, az előhívott emlékek, gondolatok megosztására.

III.2. Helyi értékek a településfejlesztésben – esettanulmányok

A helyi értékek vidékfejlesztésben betöltött szerepére már utaltam dolgozatomban korábbi fejezeteiben. A következő fejezetben három esettanulmányon keresztül kívánom bizonyítani, hogy az örökségek, azok felhasználási módozatai kultúragazdaság alapú, neoendogén fejlesztési modellbe illeszkednek.¹⁶⁹ A fejlesztési politikák a helyi sajátosságokra (értékekre, örökségekre) erőforrásként tekintenek, az örökségteremtő folyamatok szerepe pedig túlmutat a kollektív identitás termelésén és erősítésén, és gazdasági célokat is szolgál.

A három, némileg eltérő szerkezetű, ám számos ponton kapcsolódó helyi érték (inkább az azok által lefedett jelenség-halmazok) – a Hagymafesztivál, a Maros-part és a Hagymatikum fürdő – a makói értéktár kontextusába ágyazódik. Így a fejezet bevezetéseképp a makói értéktár átfogó, de nem teljességre törekvő áttekintését és

---

¹⁶⁹ RAY 2013: 17.

elemzését kívánom megtenni. Célom sokkal inkább azoknak a tendenciáknak a bemutatása, amelyek mentén a helyi értékek és örökségek szerepet kapnak a településfejlesztésben, az azzal dinamikus kapcsolatban álló városmarketingben.

Látnunk kell ugyanakkor azt is, hogy a három esettanulmányban eltérő dinamikájú örökségesítő gyakorlatok összességei jelennek meg. A Hagymafesztivál a fesztivalizáció folyamatán keresztül a makói hagymát előbb mezőgazdasági, majd közösségi, végül turisztikai jelentőségében ábrázolja, konstruálja, alkotja újra, rétegi; felhasználva a helyi és állami gazdasági erőforrásokat, megszólítva a helyi társadalom tagjait és „kifelé”, valamint „felfelé” reprezentálva járul hozzá a Makó-kép alakításához is. A Maros-part esetében főként a településfejlesztési (szűkebben értelmezve területfejlesztési) jelleg dominál, ahol a kapcsolódó helyi értékek nagyobb része természeti (a Maros folyó, a gyógyiszap, az ártéri erdők, a Maros-parti strand környéke), másik része turisztikai (Lombkorona-sétány, KalandPart), és a terület hangsúlyosabban foglalkozik a turisztikai hasznosítással, mint magával a területen található helyi értékekre való hivatkozással – ezeket inkább használja reprezentatív elemekként, semmint a lokális identitás teremtése és erősítése céljából (miközben a Maros-parthoz egy tevékeny gazdasági érdekcsoport, valamint a helyi társadalom is kötődik). A Hagymatikum fürdő a városmarketing és a városkép rekonstrukciójának legkiemeltebb eleme Makón az elmúlt másfél évtizedben. Komplexitása nem csak a számos rétegzett értéképzetben artikulálódik, hanem a településfejlesztésen túl a magyarországi vidékfejlesztés egyik szimbolikus példája is.

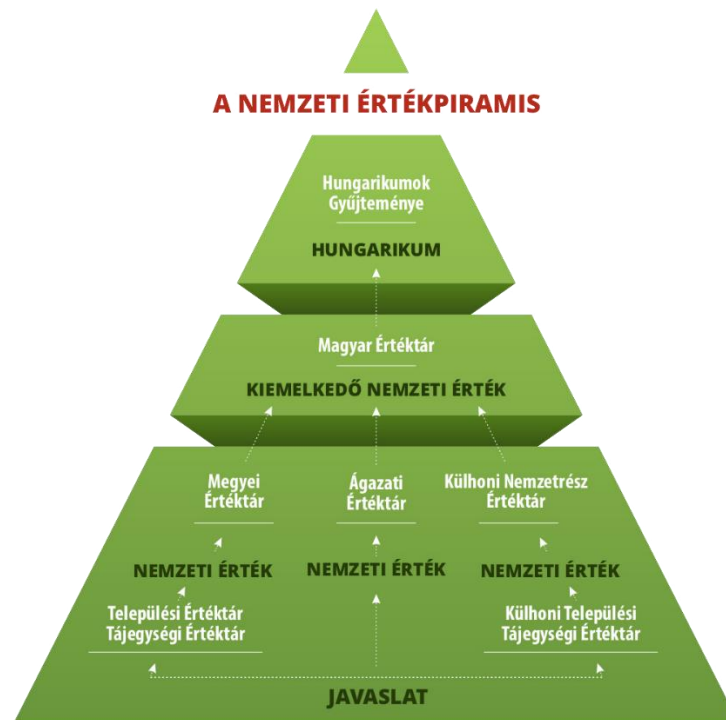
Mindhárom esettanulmány hangsúlyt helyez a történeti előzmények tárgyalására, mivel egyrészt a jelen tendenciái és gyakorlatai a múltból fogalmazódnak meg, másrészt a folyamatok értelmezéséhez elengedhetetlen a történeti perspektíva megismerése.

III.2.1. Bevezetés – a makói értéktár

A nemzeti, megyei/tájegységi vagy helyi szintű sajátosságok (értékek) azonosítása és gyűjteménybe rendezése a Nemzeti Értékpiramis szintjein működő értéktár bizottságok feladata,¹⁷⁰ ám a regisztrált elemek összefoglaló megnevezése szinttől függetlenül a „nemzeti érték”, amely a vélt jelentőségtől függően lehet „kiemelkedő”, vagy „hungarikum” (amely az ún. „csúcsteljesítmények” regisztere). A megnevezés „nemzeti” jelzője már önmagában elemeli az egyes értékeket a kizárólag lokális vagy a tájegységi hatókörtől.

---

¹⁷⁰ A Makói Értéktár Bizottság 2014-ben alakult, 2020-ban újjászerveződött és kibővült.

Ábra forrása: <http://hungarikum.hu/sites/all/themes/bootstrap/images/piramis5.png>

A makói értéktár a Nemzeti Értékpíramis felépítésének megfelelően, három szintre bontva prezentálja a helyi értékeket, megyei értelemben is szignifikáns lokális értékeket, valamint a hungarikumként is nyilvántartott értékeket.¹⁷¹ A települési értéktárakba bekerülő helyi sajátosságok kiválasztási folyamatában jellemző a múlt-jelen-jövő egységében gondolkodva olyan értékek felvétele, amelyek történeti értelemben, a jelen és a jövő számára egyaránt stabil viszonypontokat teremtenek, tehát az identitáserősítő, megtartó szándék tetteen érhető.¹⁷² A külön e célra dedikált honlap mellett Makó város honlapján is megjelennek a települési értéktár tételei, melyek nem a „Turisztika” főmenü alatt szerepelnek, és az összefoglaló rövid leírás is arra utal, hogy a települési értékek a lokális kötődés kialakítását, erősítését (és annak reprezentációját) célozzák.¹⁷³ Ugyanakkor látnunk

¹⁷¹ „Azonban nem csak az országos ismertségű, a magyarság csúcsteljesítményeként definiált hungarikumok számítanak 'igazi' értéknek. Egy település közössége számára a saját, helyben megtalálható értékeik fontosak igazán, ezek azok, melyeket már ők is ismertek, a mostani lakosok számára is meghatározóak, és szeretnék, ha unokáik is ismernék, mert a sajátjuknak vallják azt, büszkék rá, függetlenül attól, hogy ezen helyi értékek hungarikummá is válnak-e vagy sem. Bármely érték, mely a helyiek számára jelentőséggel bír, bekerülhet a helyi települési értéktárba, vagy a több település által létrehozott tájegységi értéktárba, melyet követően már úgynevezett nemzeti érték. Előfordulhat azonban, hogy ez az érték, tulajdonságai alapján nem csak az adott településen, településeken számít értéknek, hanem az egész megyében. Ekkor felterjeszhető a megyei értéktár bizottság elé a javaslat, és pozitív elbírálás esetén bekerül a megyei értéktárba.” <http://www.hungarikum.hu/hu/content/mit-jelent-nemzeti-%C3%A9rt%C3%A9kpiramis-elm%C3%A9let> (Letöltés: 2020. 10. 01.)

¹⁷² <http://www.hungarikum.hu/hu/content/mit-jelent-nemzeti-%C3%A9rt%C3%A9kpiramis-elm%C3%A9let> (Letöltés: 2020. 10. 01.)

¹⁷³ <http://mako.hu/onkormanyzat/ertektar/> (Letöltés: 2020. 10. 02.)

kell, hogy a „helyben hatás”-nál és „makói öntudat” elemeinek kijelölésénél és formálásánál az értékke és örökséggé tétel jóval többről szól, egyszersmind gazdasági érdekeket is kiszolgál. A hungarikummá minősített makói hagyma már feltűnik a polgármesteri köszöntőben, amely a „Turisztika” menüpont alatt érhető el,¹⁷⁴ s ez megfelel a hungarikumok turisztikai hasznosításával kapcsolatban megfogalmazott célkitűzéseknek: „A hungarikumok újabb eszközt kínálnak a turizmus fejlesztésében, ezt a lehetőséget tudatosan célszerű használni a turisztikai programok megtervezésében”¹⁷⁵, illetve „A turizmus a magyar értékek hatékony közvetítője, ennél fogva a hungarikumok kulturális–történeti értéke, fontossága evidencia, jelentőségük a turisztikai vonzerő-és termékfejlesztésben felbecsülhetetlen [...]”.¹⁷⁶

A települési értékek ugyanakkor átfogóan részét képezik a városi marketingstratégiának, a gyakorlat tehát azt mutatja, hogy a regisztrált értékek – eltérő hangsúllyal ugyan, de – szerves részei a Makó-reprezentációnak, és a hagymán túl számos más elemet is alkalmaznak a turisztikai kínálatban:

„Igazából a Makovecz-örökség – hát a neve is mutatja – már örökség szerintem, az a legnagyobb mágnes a turistáknak. [...] A gasztronómia nagyon szorosan összekapcsolódik a turisztikával, és a középkorú magyar turistáknak még érdekes lenne a makói hagyma, hogy vihessenek haza magukkal, de nem tudunk nekik adni, kevesen foglalkoznak az igazi makói hagymával. A komplex városmarketingben a hagyma nem elég, sőt, amúgy amit nyomni kell, az a Maros-part, a fürdő, a KalandPart, a Hagymaház, a Múzeum, Galamb meg Pulitzer, meg nyilván a Makovecz-épületek. Meg hát azt, hogy itt mindenki biciklizik, erre is kell építeni, ez is feltűnik a turistáknak.” (Gergely Gábor)¹⁷⁷

A turizmusra alapozva, de a makói értékek mentén folyamatban van a városmarketing „újrabrandelése” (Visit Makó néven),¹⁷⁸ mivel „[...] a városmarketing iroda nem csupán fürdővárosként akarja pozicionálni Makót, hanem egy barátságos alföldi

---

¹⁷⁴ „Makó főként a makói hagyma révén ismert, ami hungarikum, de turisztikai vonzerejét növeli, hogy Magyarország legvirágosabb városa címet is többször elnyerte.” Farkas Éva Erzsébet polgármester köszöntője. <http://mako.hu/koszonto/> (Letöltés: 2021. 09. 16.)

¹⁷⁵ <http://hungarikum.hu/hu/hirek/i-hungarikumok-turizmusban-turizmus-hungarikumok%C3%A9rt-c%C3%ADm%C5%B1-konferencia-budapest> (Letöltés: 2020. 03. 23.)

¹⁷⁶ http://turizmusonline.hu/tt_reflektor/cikk/hungarikumok_es_turizmus (Letöltés: 2020. 12. 04.)

¹⁷⁷ Interjú, Makó, 2022. 04. 26.

¹⁷⁸ <https://www.facebook.com/visitmako> (Letöltés: 2022. 03. 04.)

településként, ahol az ország egyik legszebb lombkoronasétánya mellett a hagymatermesztés hagyománya, a Maros-parti Kalandpark, a Ford T-odelljét bemutató múzeum és számos Makovecz Imre által tervezett épület is vonzerőként szolgál a turisták számára.”¹⁷⁹ Világos tehát, hogy a makói értékek kultúragazdaság alapú felhasználását érvényesnek tekinthetjük: az értékek reprezentatív funkciója a nem helyi fogyasztók számára a helyi kulturális termékek, tájak eladását is szolgálja, miközben a fogyasztókért zajló versenyben is sikeresebb a helyi identitások megerősítésével és a helyi kulturális jellegzetességének hangsúlyozásával működő marketingstratégia.¹⁸⁰

Ez természetesen nem csupán Makón érvényesülő gyakorlat. A vidékfejlesztésben az európai uniós fejlesztési politikának megfelelően úgynevezett neoendogén fejlesztési modell működik, amely a helyi endogén tevékenységek és az extralokális tényezők közötti szükségszerű kapcsolatot fejezi ki;¹⁸¹ a helyi értékek és örökségek bírhatnak tehát gazdasági jelentőséggel, ám „magába zárt vidékgazdaság nem létezik”.¹⁸² Ez a helyzet azt indukálja, hogy a gazdasági haszon reményében kiemelt és alkalmazott helyi értékek szelekciója, a gazdasági működés kontextusában értelmezett „életképessége” nem a turisztikai értékesítés során, hanem jóval korábban, a fejlesztési forrásokért folytatott küzdelem folyamatában megtörténik. Ugyanis a „politikai hálózatok szereplőit, a döntéshozókat inkább meg lehet győzni a hatékony fejlesztési imázsok kidolgozásával, és más diszkurzív stratégiákkal, mint a konkrét gazdasági vagy társadalmi állapotok tényeivel.”¹⁸³ Erre példaként a makói Maros-part hozható, amelynek marketingstratégiája eddig nem igazán létezett, azonban a helyi társadalom számára jelentőséggel bír:

„Próbáltam meggyőzni a városvezetést, hogy a Maros-parttal kezdeni kellene valamit. Ott van a két turisztikai attrakció, de még ennél is fontosabb, hogy egyébként azt főleg helyiek látogatják, látogatták régen is. Hát a Maros-parton nőttünk föl sokan! Azt jobban is magukénak érzik a makóiak, azt tapasztalom, illetve főleg helyiek járnak strandolni, inkább mennek oda, mint a Hagymatikumba. De nem igazán hallgatnak ezekre az érvekre, az a helyzet.”¹⁸⁴
(Gergely Gábor)

---

¹⁷⁹ <https://turizmus.com/desztinaciok/turisztikai-markat-epit-mako-1177512> (Letöltés: 2022. 05. 07).

¹⁸⁰ CZIBERE – KOVÁCH 2013, RAY 2013., CSURGÓ – SZATMÁRI 2014, CSURGÓ 2020.

¹⁸¹ RAY 2013: 17.

¹⁸² CZIBERE – KOVÁCH 2013: 8.

¹⁸³ CZIBERE – KOVÁCH 2013: 9.

¹⁸⁴ GERGELY GÁBOR, Interjú, Makó, 2022. 04. 26.

Annak ellenére azonban, hogy gazdasági szempontból is kiaknázható lenne a Maros-part területének hangsúlyosabb fejlesztése, tapintható a kultúragazdaság jelenségének felerősödésével járó „dizájn intenzivitás és esztétikai reflexivitás” igénye,¹⁸⁵ a vizualitás kiemelése, az imaginárius múlthoz látványosabban kapcsolható beruházások – a Hagymatikum és a Makovecz-épületek esetében ez fokozottan érvényesül. (Talán az sem elhanyagolható szempont, hogy egy a város közepén zajló fejlesztés az építkezés folyamatában önmagában is válhat a reprezentáció eszközévé).

A Makói Települési Értéktár összesen 114 tételt tartalmaz,¹⁸⁶ melyből 109 települési szintű, négy megyei szintű érték és egy hungarikum. Az értéktárban elfoglalt pozíció nem mutat egyértelmű összefüggést a városmarketingben vagy tágabban a településfejlesztésben betöltött szereppel – elsősorban az értékesíthetőség, a vizualitás/vizualizálhatóság a fő szempontok. Hiába megyei szintű érték például Börcsök Attila Néprajzi Különgyűjteménye, a települési szintű értéknek nyilvántartott Pulitzer József tevékenysége mégis látványosabb eleme a városmarketingnek és a reprezentációnak.¹⁸⁷

A települési szintű értékek osztályozási rendszere (Agrár- és élelmiszergazdaság, Egészség és életmód, Épített környezet, Ipari és műszaki megoldások, Kulturális örökség, Sport, Természeti környezet, Turizmus), a központi kategorizációnak megfelelő, ugyanakkor bizonyos esetekben töredezetté tesz és dekonstruál olyan jelenségeket, amelyek a helyi társadalmi-kulturális praxisban, illetve a reprezentációs gyakorlatokban eltérő módon (összevonva, egyszerűsítve, elemeket kiemelve) jelennek meg. (Ilyen értelemben az örökségesítés ezen formája a centralizált rendszerhez való szükségszerű alkalmazkodás miatt inkább az értékek kezelésének bürokratikus jellegét, semmint a konkrétan létező lokális társadalmi-kulturális praxist és használatot erősíti). Az alábbi táblázatban a városmarketingben és -reprezentációban leggyakrabban alkalmazott elemek, és az azokhoz kapcsolódó, azok alá rendelhető, regisztrált értékek viszonyára kívánok rámutatni.¹⁸⁸

---

¹⁸⁵ CZIBERE – KOVÁCH 2013: 9.

¹⁸⁶ https://www.makoiertektar.hu/?page_id=889473&lang=hu (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁸⁷ Pulitzer gyermekkorában élt csupán Makón, ennek ellenére világszerte ismert, márkaként jobban funkcionál. A Makó Városi Televízió Ahol Pulitzer született címmel 22 perces kisfilmet készített, amelyet benevezett a 2022-es Bujtor István Filmfesztiválra. A Pulitzer-jelenség lényeges eleme a születési helye körül kialakult misztikum, amely, úgy tűnik, csak még inkább erősíti a Makóhoz kötődését.

<https://www.youtube.com/watch?v=wh2belqxqbg> (Letöltés: 2022. 05. 15.)

¹⁸⁸ Zárójelben az értéktár kategóriája: TÉ (Települési Érték), MÉ (Megyei Érték), H (Hungarikum)

Reprezentációs elem	Kapcsolódó helyi értékek
biciklis közlekedés	Kerékpárral biztonságosan és egészségesen Makón (TÉ) ¹⁸⁹
Ford T-modell	Ford T-modell (TÉ), ¹⁹⁰ Galamb József munkássága (TÉ) ¹⁹¹
hagyma	Makói vöröshagyma (H), ¹⁹² Makói tavaszi fokhagyma (TÉ), ¹⁹³ Forгатós rosta (TÉ), ¹⁹⁴ Dughagymás termesztési mód (TÉ), ¹⁹⁵ A hagymatermelés speciális eszközei Makón (TÉ), ¹⁹⁶ Makoládé bonbon (TÉ) ¹⁹⁷
Hagymafesztivál	Makói Nemzetközi Hagymafesztivál (TÉ), ¹⁹⁸ Makói vöröshagyma (H) ¹⁹⁹
Hagymatikum	Makovecz Imre makói épületei (TÉ), ²⁰⁰ Makovecz-túra (TÉ), ²⁰¹ Makoládé bonbon (TÉ), ²⁰² Makói gyógyiszap (TÉ), ²⁰³ Makói termásvíz (TÉ) ²⁰⁴
Hagymavirág szökőkút	Makovecz Imre makói épületei (TÉ), ²⁰⁵ Makovecz-túra (TÉ), ²⁰⁶ Makói vöröshagyma (H), ²⁰⁷
„Híres makaiak” ²⁰⁸	Galamb József munkássága (TÉ), Pulitzer József tevékenysége (TÉ), ²⁰⁹ Ford T-

¹⁸⁹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=191&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁰ <https://www.makoiertektar.hu/?p=255&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹¹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=258&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹² <https://www.makoiertektar.hu/?cat=26&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹³ <https://www.makoiertektar.hu/?p=182&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁴ <https://www.makoiertektar.hu/?p=170&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁵ <https://www.makoiertektar.hu/?p=167&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁶ <https://www.makoiertektar.hu/?p=161&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁷ <https://www.makoiertektar.hu/?p=188&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁸ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889182&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

¹⁹⁹ <https://www.makoiertektar.hu/?cat=26&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰⁰ <https://www.makoiertektar.hu/?p=225&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰¹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889185&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰² <https://www.makoiertektar.hu/?p=188&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰³ <https://www.makoiertektar.hu/?p=200&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰⁴ <https://www.makoiertektar.hu/?p=197&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰⁵ <https://www.makoiertektar.hu/?p=225&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰⁶ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889185&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰⁷ <https://www.makoiertektar.hu/?cat=26&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁰⁸ 2016-ban „Híres Makaiak éve” címmel rendezvénysorozatot szerveztek „közimert makóiak” születésének vagy halálának évfordulója apropóján. <https://kultura.hu/kezdodik-hires-makaiak/> (Letöltés: 2022. 01. 13.) Ebbe beletartozik Galamb József és Páger Antal mellett például Szirbik Miklós is, akinek tevékenysége elsősorban helyben, a makói helytörténeti kutatások kapcsán jelentős, de nem bír országos vagy világszintű ismertséggel.

²⁰⁹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889059&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

	modell (TÉ), Páger Antal tevékenysége (TÉ) ²¹⁰
József Attila	„Maros-menti Konstantinápoly (TÉ) ²¹¹
József Attila Múzeum	Börcsök Attila Néprajzi Különgyűjtemény (MÉ), ²¹² Tóth Ferenc munkássága (MÉ), Forgatós rosta (TÉ), ²¹³ Makói História, a József Attila Múzeum kulturális lapja (TÉ), ²¹⁴ Makói festett bútorok (TÉ), ²¹⁵ Makói kerémia (TÉ) ²¹⁶
Makó újjátelepülése, kontinuitása, születésnapja	Magyar Királyi Kamara kiváltságlevele a Makóra visszatelepülőknek (1699) ²¹⁷
makói gyógyiszap és termásvíz	Makói gyógyiszap (TÉ), ²¹⁸ Makói termásvíz (TÉ) ²¹⁹
makói zsidóság	A makói vöröshagyma (H), Ortodox zsinagóga (TÉ), Vorhand Mózes tevékenysége (TÉ), ²²⁰ Neológ zsinagóga emlékjel (TÉ), ²²¹ Dr. Kecskeméti Ármin tevékenysége (TÉ), ²²² Angyalos sírkő (Jángori Zsidó Temető) (TÉ) ²²³
„Makovecz-örökség”	Makovecz Imre makói épületei (TÉ), ²²⁴ Makovecz-túra (TÉ)
Maros, Maros-part	Maros folyó (TÉ), ²²⁵ Maros-parti strand (TÉ), ²²⁶ Maros-part turisztikai értékei (TÉ), Makó-landori erdő (TÉ), ²²⁷ Makói csordajárás (TÉ) ²²⁸

²¹⁰ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889055&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹¹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889039&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹² <https://www.makoiertektar.hu/?p=150&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹³ <https://www.makoiertektar.hu/?p=170&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹⁴ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889005&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹⁵ <https://www.makoiertektar.hu/?p=888984&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹⁶ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889008&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹⁷ <https://www.makoiertektar.hu/?p=888973&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹⁸ <https://www.makoiertektar.hu/?p=200&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²¹⁹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=197&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²⁰ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889097&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²¹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889052&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²² <https://www.makoiertektar.hu/?p=888921&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²³ <https://www.makoiertektar.hu/?p=276&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²⁴ <https://www.makoiertektar.hu/?p=225&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²⁵ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889160&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²⁶ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889164&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²⁷ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889156&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²²⁸ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889152&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

történelmi épületek	„Makó belváros” történelmi épületei (TÉ), ²²⁹ Városháza (korábbi megyeháza) épülete Makón (MÉ) ²³⁰
---------------------	--

A táblázat alapján látható összevonások, kiemelések a társadalmi-kulturális mezőben létező egymásba fonódások bonyolultságát, a történelmi komplexitást szimplifikáló eljárásokként foghatók fel, amelyek megfelelnek az örökség-narratíva azon tulajdonságának, amely a történelem egyszerűsítésével a fogyaszthatóvá, eladhatóvá tételt célozzák, miközben hangsúlyos a vizuális jelleg,

A városmarketingben, a városvezetés által folytatott kommunikációban körvonalazódó örökséghasználati megoldások mellett érdemes rátekintenünk a helyi társadalom viszonyulásaira. A kérdőíves felmérés eredményét összevetve az értéktárban szereplő tételekkel megállapítható, hogy a „makói” kifejezésre szabad asszociációs módon adott válaszként kiemelkedik a makói hagyma, amely a város egyetlen Hungarikuma, és a városképi reprezentációnak uralkodó eleme (amely számos más elemhez kapcsolódik, rárétegzett módon, mint azt fentebb láthattuk). Bár a helyi értékekre valójában a következő kérdés vonatkozott, mégis, a szófelhőben²³¹ is látható válaszok alapján egy olyan általános kognitív viszonyulás körvonalazható, amelyben a „makói” melléknév nem elsősorban tulajdonságokkal, hanem más attribútumokkal (helyekkel, kiemelt személyekkel és termékekkel) írható le.²³²

²²⁹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889179&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³⁰ <https://www.makoiertektar.hu/?p=156&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³¹ A rövid szöveges opciók esetében lehetőségem nyílt kvantitatív textológiai elemzésre is, amelyet a szófelhő-módszerrel vizualizálok a disszertációban. Bár a kérdőívkészítő szoftver maga is generált szófelhőt, a válaszok pontosabb vizuális megjelenítése miatt manuálisan begépeltem azokat egy internetes szerkesztőprogramba. Így részben sikerült kiküszöbölni azt a hibát, ami a szabad választásból fakadt, mivel a kérdőíves szoftver különbséget tett a kis- és nagy kezdőbetűk között, külön szóként érzékelte azt, amelyhez vessző tapadt, stb. Ezt az ábrázolási módszert alkalmazta például Martyin Zita is a Mórahalom mint fürdővárossal kapcsolatos tanulmányában. MARTYIN 2015: 130.

²³² Csupán egy-egy alkalommal szerepelt a válaszok között tulajdonság, mint a nyugodt, unalmas, szorgalmas vagy a dolgos.

3. ábra. Szerkesztette: Apjok Vivien

Az ábrán látható, hogy a hagyma szó kiemelkedik a többi közül, de a fürdő, a Hagymatikum, a Maros-part és a Maros folyó is többször szerepel a Makóval kapcsolatos asszociációk között. Az otthon és a szülőváros után pedig híres makóiak nevei bukkantak fel több ízben is: Galamb József, Pulitzer József és Páger Antal személyében. Ezek mindegyike szerepel a helyi értéktárban is.

A legfőbb makói értékekre vonatkozó kérdés esetén 100-ból egy esetben volt a válasz negatív, vagyis, hogy semmilyen makói értéket nem sorolt fel a kitöltő. További három esetben egész mondatos válaszok születtek, a többi pedig egy-egy szóval, kifejezéssel írta le a legfőbbnek tartott makói értékeket. Az eredményeket ismét szófelhőbe rendeztem, egyeztetve a szóalakokat:

4. ábra. Szerkesztette: Apjok Vivien

Mivel a válaszok többsége 1-5 szóból állt, így a kvantitatív textológiai összevetés lehetséges, ugyanakkor az értelmezés árnyalatainak vizsgálata (tehát például, hogy a kérdőív kitöltője a vonzerő alatt a turisztikai vonzerőt értette-e pontosan, és ennek fényében válaszolt-e a kérdésekre) a válaszokat áttekintve nem releváns. Született azonban néhány olyan, egész mondatos válasz is, amelyek nem illeszthetők a szófelhős ábrába, ám említésük azért fontos, mert ezek árnyalják a Makó vonzerejéről alkotott képet:

„Talán a Hagymafesztivál. De nem igazán tudok Makóról vonzó dolgot elmondani. Véleményem szerint egy álmos kisváros.”

„Lehet, szégyen, de ezt se tudok.”

„Nekem: tanösvény, Hagymaház, a templomok, a kerékpárutak, melyek segítségével gyönyörű helyek fedezhetők föl (Rotunda, kun kereszt...) Másoknak: Hagymatikum, Kalandpark, Lombkorona-sétány...”

„Itt mindig jó idő van, az ország más részeihez viszonyítva. Nem jellemző a nagy politikai aktivitás, politikai 'korrektség'. Van üdülőkörzetünk. Kicsi város, mindenki ismerős.”

„Elvileg a fürdő, de sajnós a makóiak kevésbé kedvelik a sok román/szerb turista miatt.”

„Jelenleg a fürdő van előtérben, mert más része nincs kellően fejlesztve. A Maros-parti részt kellene fejleszteni, szép és kellemes környezet.”

A fürdő (Hagymatikum) külön, és a Makovecz-épületek összessége mind a vonzó tulajdonságok, mind a helyi értékek, mind pedig általában a Makó-kép részeként dominálnak a válaszokban. A „makói”-val kapcsolatos asszociációban azonban továbbra is a hagyma az uralkodó. Tanulságos, hogy a kiemelt jelenségek szinte mindegyike helyi értéként nyilvántartott, közös bennük, hogy azok térben állandóak, időbeliségüket tekintve is folytonosak, ellentétben a Hagymafesztivállal, amelynek jelentősége a városmarketing és a várostörténet szempontjából ugyan hangsúlyos, de egy hétvégére korlátozódik, nem része a mindennapoknak, nem találkoznak vele a helyiek nap mint nap.

Az örökségesítés egyik aktusaként fogható fel az értéktárba történő felvétel maga, amelyet személyek vagy szervezetek, intézmények javaslattetele előz meg.²³³ Tanulságos megvizsgálni a makói értéktárban regisztrált elemek felterjesztőinek névsorát és affiliációikat is. Az látható ugyanis, hogy a listában kivétel nélkül valamely, az örökségiparban szerepet vállaló helyi szervezet, intézmény tagjai vagy vállalkozók szerepelnek. Átfedéseket találhatunk a Makói Értéktár Bizottság²³⁴ tagjai és a javaslattevők között, de a bizottságon kívülről sincs teljesen szervezet- vagy intézményfüggetlen személy. Az alábbi táblázatban rendszereztem a javaslatot benyújtók nevét (mögötte zárójelben az általa indítványozott és felvett értékek számával),²³⁵ a szervezetet vagy szervezeteket, amely(ek)hez kapcsolódik, illetve azt, hogy jelenleg tagja vagy tagja volt-e a Makói Értéktár Bizottságnak (MÉB).

Név (értékek száma)	Szervezet/intézmény (pozíció)	A MÉB tagja-e
Ágoston-Magyar Edina (2)	Makói Magán Zeneiskola (igazgatóhelyettes, tanügy) ²³⁶	nem
Baranyi Katalin (2)	Innovációs és Városfejlesztési Iroda – Műszaki Csoport (Makó Város Önkormányzata) ²³⁷	nem
Berényiné Joó Erzsébet (1)	Makói Souvenir ²³⁸ (vállalkozó)	nem
Börcsök Attila (3)	József Attila Városi Könyvtár és Múzeum (gyűjteménykezelő) ²³⁹	igen, tanácsadó
Csehó Gábor (6)	Csermely Környezetvédelmi Egyesület ²⁴⁰ (vezető)	nem
Dr. Góg Csaba (1)	Makói Lovas Egyesület ²⁴¹ (elnök)	nem
Dr. Hadik György (2)	Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete ²⁴² (képviselő)	nem
Dr. Orbán Imre (25)	SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalomismeret Tanszék (főiskolai adjunktus), Makói Értéktár	nem

²³³ <https://www.makoiertektar.hu/?p=889496&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³⁴ „A Maros-menti települések között Makó városa elsőként hozta létre, 2014-ben a 100/2014. (III.26) MÖKT. határozata alapján, a helyi értéktár bizottságot, azzal a céllal, hogy a felhalmozott értékeket, életműveket, épített, természeti-, gasztronómia-, egészség megővéséhez kapcsolódó tapasztalatokat, ismereteket, amelyek évszázadok során felhalmozódtak a magyarság, így a „makaiak” életében, a ma embere ezeket megismerve fel tudja használni.” https://www.makoiertektar.hu/?page_id=889568&lang=hu (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³⁵ Bizonyos esetekben egy érték felvételét több felterjesztő közösen indítványozta.

²³⁶ http://maganzeneiskolamako.hu/index_elemei/Page648.html (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³⁷ <http://mako.hu/kapcsolat/telefonkonyv/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³⁸ <http://www.makoisouvenir.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²³⁹ <http://www.muzeum.mako.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴⁰ <https://mtvsz.hu/tagszervezetek/csermely-kornyezetvedelmi-egyesulet> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴¹ <https://www.helyicivil.hu/r/makoi-lovas-egyesulet-mako/kulturalis> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴² <http://mako.hu/onkormanyzat/kepviselok/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

	Bizottság (volt elnök), Csongrád Megyei Értéktár Bizottság (tag) ²⁴³	
Farkas Diána (3)	Makói Szolgáltató Nzrt. (turisztikai referens) ²⁴⁴	nem
Forgó Géza (19)	József Attila Városi Könyvtár és Múzeum (történész), ²⁴⁵ Szirbik Miklós Egyesület (volt elnök)	igen, tanácsadó
Halász Tamás (3)	MakóAnno (tulajdonos), ²⁴⁶ Szirbik Miklós Egyesület (tag, volt alelnök)	igen, tanácsadó
Karsai Ildikó (4)	Natura Marosmenti Művésztelep, Makó (vezető) ²⁴⁷	igen
Kovács Sándor (1)	Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete (képviselő) ²⁴⁸	nem
Mátó Erzsébet (8)	József Attila Városi Könyvtár és Múzeum (volt igazgató)	igen
Nagy Gábor (2)	József Attila Városi Könyvtár és Múzeum (néprajzkutató) ²⁴⁹	igen, tanácsadó
Puruczky József (1)	Bogárzói tanító ²⁵⁰	nem
Puruczky Józsefné (1)	Marosvidék Baráti Társaság ²⁵¹ (Marosvidék folyóirat szerkesztője)	nem
Pusztai János (4)	Makói Értéktár Bizottság	igen
Rozsnyai Éva (1)	Makói Városfejlesztő Kft. ²⁵²	igen, tanácsadó
Szabó István Antalné (3)	ny. gyógyszerügyi asszisztens ²⁵³	nem
Szigethy László (1)	Dél-alföldi Regionális Innovációs Ügynökség Közhasznú Egyesület (vezető projektmenedzser) ²⁵⁴	nem
Szilágyi Sándorné (7)	Marosvidék Baráti Társaság ²⁵⁵ (Marosvidék folyóirat felelős szerkesztője)	igen

²⁴³ <http://www.jgypk.u-szeged.hu/karrol/att/munkatarsaink/dr-orban-imre-mihaly> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴⁴ <https://makohirado.hu/2022/05/03/aki-makora-jon-az-kesobb-az-elmanyre-emlekezik-egy-erzest-visz-magaval-es-ha-az-jo-akkor-visszajon-vallja-farkas-diana/> (Letöltés ideje: 2022. 05. 04.)

²⁴⁵ <http://www.muzeum.mako.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴⁶ <http://www.makoanno.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴⁷ <https://www.karsaiildiko.hu/index.php?page=eletrajz> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴⁸ <http://mako.hu/onkormanyzat/kepviselok/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁴⁹ <http://www.muzeum.mako.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁵⁰ „Makó város közigazgatási területéhez tartozó tanyavilágban – Makó-Bogárzóban – 1892, a kereszt állítása óta tartottak templombúcsúkat. A templom körzetéhez a virágzó időszakban közel kétezer katolikus tartozott.” Puruczky József és felesége bogárzói tanítók voltak, Puruczky Józsefné a Marosvidék folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.

²⁵¹ <http://www.marosvidek.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁵² Cégjegyzékből törölve, utolsó pénzügyi beszámoló: 2020. 10. 05.

<https://www.ceginformacio.hu/cr9317363062> (Letöltés: 2022. 01. 12.), 2019-ben, a „Kerékpárral biztonságosan és egészségesen Makón” érték felterjesztésekor még működött.

²⁵³ Amatőr kutató, az Egészség és életmód kategóriában 3 érték nyilvántartásba vételére tett javaslatot.

²⁵⁴ <http://www.darinno.hu/wp-content/uploads/2015/01/Szigethy.Laszlo.pdf> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁵⁵ <http://www.marosvidek.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

Tamásy Aladár (3)	Makói Értéktár Bizottság ²⁵⁶	igen, tanácsadó
Tóth Ferenc † (9)	József Attila Városi Könyvtár és Múzeum (ny. múzeumigazgató), Szirbik Miklós Egyesület (tiszteletbeli elnök)	igen, tanácsadó
Urbancsok Zsolt (11)	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltár (vezető)	volt tagja
Zeitler Ádám (1)	Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete (képviselő), Szirbik Miklós Egyesület (elnök) ²⁵⁷	igen tanácsadó

A javaslatot benyújtók szakmai háttere és a regisztrált érték jellege közötti kapcsolatban továbbá kimutatható az örökségek (csoport)érdeket teremtő és fenntartó funkciója. A turisztikai hangsúllyal bíró értékek felterjesztője turisztikai referens vagy vállalkozó, a helytörténeti jelentőségű tételek történészekhez, néprajzkutatókhoz kapcsolhatók, a fúvószenekarok mint helyi értékek a zeneiskola munkatársa javaslatátétele alapján kerültek be az értéktárba, és így tovább.

Az értékek nyilvántartásba vételére azonban a javaslatétel önmagában nem jelent garanciát, mivel arról valamennyi szinten az adott szintet koordináló értéktár bizottságok döntenek.²⁵⁸ Az értéktár bizottságok függenek a helyi önkormányzatoktól, mivel az „[...] értéktár bizottság működési szabályzatát a helyi (települési és megyei) önkormányzat képviselő-testülete határozza meg. Az értéktár bizottság legalább három tagból áll. Munkájába bevonja a helyi, illetve megyei közművelődési feladatellátás országos módszertani intézményét, továbbá értékek gyűjtésével, megőrzésével, hasznosításával foglalkozó országos és területi illetékességű szakmai és civil szervezeteket.”, illetve az „[...] értéktár bizottság működéséhez és feladatainak ellátásához szükséges pénzügyi, tárgyi és ügyviteli feltételeket a helyi önkormányzat – az általa jóváhagyott éves munka- és pénzügyi tervre figyelemmel – maga biztosítja.” A Makói Értéktár Bizottság 2019 óta tanácsadói csapattal kiegészülve dönt az értékeknek a települési értéktárba történő felvételéről, e mellett kötetet jelentetett meg és vándorkiállítás szervezett a helyi értékek társadalmi népszerűsítése céljából, amelyek megvalósítását az Agrárminisztérium Hungarikum

²⁵⁶ https://www.makoiertektar.hu/?page_id=889575&lang=hu (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁵⁷ <http://mako.hu/onkormanyzat/kepviselok/> (Letöltés: 2022. 01. 12.), <http://szirbikegyesulet.hu/>

²⁵⁸ Az értékek reprezentatív felhasználásának jellegét, illetve a tudományos és az esztétikai szempontok közötti feszültségeket jól példázza, hogy az Európai nyelvszemű légy természeti értéként való regisztrációja az első javaslatétel alkalmával nem volt zökkenőmentes, mivel a „rovár nem szép, azt nem érdemes makói értéként mutogatni”. <https://www.makoiertektar.hu/?p=889136&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.) (Egy volt bizottsági tag szóbeli közlése alapján).

pályázata támogatta: „Azt gondoltuk, hogy nem elég az, hogy van egy virtuális lajstrom, hanem legyen kézzelfogható, kerüljön az emberekhez minél közelebb, minél több ember olvassa, forgassa, hiszen városunk értékei találhatóak benne.” (Szikszai Zsuzsanna, a bizottság elnöke).²⁵⁹ „Iskolákban meg intézményekben is kiállítjuk a roll-upos vándorkiállítást, de egyszerre maximum 3–4-et, hogy még befogadható legyen. Ezeket majd változtatjuk a helyszínek között. Hátha így közelebb kerülnek ezekhez az értékekhez az iskolások is.”²⁶⁰ Ezekben a folyamatokban és aktusokban is kézzel fogható mind az értéktárak működésének centralizált, felülről koordinált jellege, mind pedig a reprezentációs célok mellett a „helyben hatás”, az edukáció és az identitás erősítése – egyben a Makói Értéktár Bizottság saját munkájának legitimációja.

III.2.2. A Hagymafesztivál

III.2.2.1. Történeti előzmények

„A hagymafesztiválnak nincs nagy múltja Makón, ugyanakkor a hagymakertészek a múlt század elején is szerveződtek és élénk társadalmi életet éltek.”²⁶¹ Tóth Ferenc fogalmazta meg e mondatot a 2007-es Hagymafesztiválon. A város helytörténésze, néprajzosa kutatta és monográfiakötetben meg is jelentette a makói hagyma történetét, írt társadalmi-kulturális jelentőségéről, ugyanakkor a köré szervezett fesztivált már nem érintették kutatásai. Így a Hagymafesztivál egészen 10 évvel ezelőttig nem került a néprajzi/antropológiai vizsgálatok fókuszába.²⁶²

Makón 1991 óta szerveznek Hagymafesztivált.²⁶³ Létrejöttének idősíkja illeszkedik a magyarországi gasztronómiai fesztiválok kialakulásának sorába, a rendszerváltozás után ugyanis elterjedt gyakorlat volt a települések számára önmaguk ilyen módon történő szimbolikus megfogalmazása.²⁶⁴ Ez a legtöbb helyen valamilyen sajátos (többnyire mezőgazdasági) termék, akár az egykori paraszti kultúra már eltűnt eleme lett, amelyet felemelve és középpontba állítva rituális formában definiáltak, és – konkrétan – színpadra is

---

²⁵⁹ <https://makohirado.hu/2021/12/02/114-kincset-mutat-be-a-makoi-ertektar-uj-koteteben/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

²⁶⁰ Nagy Gábor (néprajzkutató, a Makói Értéktár Bizottság tanácsadó tagja, a József Attila Múzeum munkatársa). Interjú, 2022. május 25.

²⁶¹

http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/belepojegyvel_is_nepszeru_volt_a_makoi_hagymafesztival/2028393/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

²⁶² APJOK 2013.

²⁶³ APJOK 2013.

²⁶⁴ PUSZTAI 2007a: 226.

állítottak. A békéscsabai Kolbászfesztivál, a medgyesegyházi Dinnyefesztivál, a szegedi vagy bajai Halászléfőző fesztiválok hasonló koncepcióval jöttek létre, mivel magyarországi településekként részesei lehettek az utóbbi évtizedek társadalmi-kulturális-gazdasági transzformációs folyamatainak. Ezen átalakulások eredője egyrészt a globalizáció, amely elmozdulásokat eredményezett a fogyasztás szerepében, „trendjeiben”,²⁶⁵ másrészt pedig a politikai rendszerváltozás, amely szintén hatást gyakorolt a szociális-ökonómiai struktúrára. A változások legszembeűnőbb sajátossága és eredménye, hogy a résztvevők már nem csak passzív befogadókként vannak jelen, hanem értelmezik, sajátos módon interpretálják a tapasztalt jelenségeket. Pusztai Bertalan megfogalmazásában a saját szimbólumot középpontba állító gasztronómiai fesztiválok receptjének összetevői a turizmus, a megalkotott hagyomány²⁶⁶ és az identitáskonstrukciós törekvések, vagyis, hogy legyen egy olyan központi (lehetőleg autentikus vagy annak látszatát keltő) produktum, ami egyszerre fémjelezheti a települést, annak lakóit, és „eladható” a turisztikai piacon. Ehhez azonban – ahogyan arra Pusztai is felhívja a figyelmet – erőforrásokra van szükség, és ez határozhatja meg azt, hogy egy-egy város vagy falu mennyiben tud a saját határain túlról is látogatókat vonzani a fesztiválra.²⁶⁷ Az sem minden esetben egyértelmű, hogy a megalkotás aktusa kiterjed-e a központi termékre (tehát van-e valamilyen autentikus termék), hogy eleve közösségalkotó szándékkal hozzák-e létre, és hogy a turisztikai profil már a rendezvény szervezésének kezdetétől meghatározó-e. Mint látni fogjuk, Makó és Hagymafesztiválja története során jelentős változáson ment keresztül, amelyben szerepe – a központi produktummal, a hagymával egyetemben – létrehozása óta több alkalommal is változott, újraértelmeződött.

A Hagymafesztivál gondolatának megszületése 1991-re nyúlik vissza, létrejöttének előzményei és körülményei az írott források alapján nem egyértelműek. 1935-ben és 1937-ben, Erdei Ferenc kezdeményezésére „Hagymás Napok”-at szerveztek Makón, s az első Hagymafesztivál megszervezése kapcsán a sajtó „Csipkerózsika álmát alvó hagymás rendezvény”-nek nevezte az új hagymaünnepet.²⁶⁸ Ezek alapján logikusnak tűnne, hogy ez az akkor mintegy 60 évvel azelőtti program adta az ihletet és az előképet az 1991-es fesztiválhoz, ám az ötletgazdával, Mágori Józsefné „Rózsa néni”-vel folytatott

---

²⁶⁵ SZIJÁRTÓ 2007: 160.

²⁶⁶ HOBBSAWM – RANGER 1983, HOBBSAWM 1992.

²⁶⁷ PUSZTAI 2007a: 227.

²⁶⁸ JAM A 1540.91 A)

beszélgetésből kiderült, hogy, bár olvasott Erdei Ferenctől, nem tudott az 1930-as évek „hagymás napjai”-ról. Az ötlet máshonnan származott:

„Egy szakácskönyvben olvastam, már nem tudom a címét pontosan. Ott olvastam, hogy egy külföldi településen, azt hiszen, valami kis faluban²⁶⁹ fokhagymafesztivált szerveztek, és mindenféle mezőgazdasági kiállítást és vásárt is tartottak. Mivel akkor a Juhász Gyula Szakközépiskola igazgatója voltam, úgy gondoltam, hogy ezt mi is megcsinálhatnánk kicsiben, iskolai szinten, vöröshagymával, abból több van nálunk. Azt gondoltam, hogy majd idejönnek az emberek, megveszik a hagymát egész évre, és kész. Megbeszéltem ezt az ötletet a két igazgatóhelyettessel is. Aztán megírtuk a tervezetet és a polgármester elé vittük. Akkor Mihály Zoltán volt az országgyűlési képviselő, ő azt javasolta, hogy ne csak iskolai, hanem városi rendezvény legyen. Csináljunk ebből egy egynapos városi rendezvényt.” (Mágori Józsefné Rózsa néni)²⁷⁰

Egy sajtóinterjúban Rózsa néni azt is kiemelte, hogy az 1990-es évek a kezdeményezések időszaka volt, és így kaphatott teret Makón is a Hagymafesztivál²⁷¹ – ez pedig összecseng a lokális gasztronómiai fesztiválok szakirodalomban is felvázolt társadalmi-kulturális kontextusával.

Az első fesztivál megszervezésének célja a kereskedelem fellendítése,²⁷² a mezőgazdasági szakember-képzés, illetve a termények bemutatása volt,²⁷³ ezen kívül pedig a márkavédelem, ugyanis negatív hangvételű cikkek sora tudósított a hagymatermelés lecsökkent színvonaláról, a makói hagymát övező elkeseredettségről és érdektelenségről.²⁷⁴ A makói hagyma ázsiója kapcsán egy régi hagyomány felelevenítéséről írnak, amely a „makói hagyma becsületét igyekszik helyreállítani” – ezek a gondolatok párhuzamba állíthatók az 1930-as években szervezett Hagymás Napok előtt megfogalmazott, az 1929-es gazdasági világválság hatására formálódó aggályokkal.²⁷⁵ A márkavédelem már ekkor, a Hagymafesztivál szervezése előtt 60 évvel felmerült, de 1991-hez képest is várni kellett még

---

²⁶⁹ Sajtóanyagokkal és más interjúkkal összevetve ez a kaliforniai Gilroy település.

²⁷⁰ Interjú 2012, Makó.

²⁷¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-hagymafesztival-otlete-264709/> (Letöltés: 2013. 03. 04.)

²⁷² JAM A 1540.91 B)

²⁷³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-hagymafesztival-otlete-264709/> (Letöltés: 2013. 03. 04.)

²⁷⁴ JAM A 1540.91 C), JAM A 1540.91 D).

²⁷⁵ TÓTH 1998: 140–141.

egy évtizedet, amíg a makói hagyma valóban védett, bejegyzett márkanév lett.²⁷⁶ 1929-ben így fogalmazták meg a „márkázás” szükségességét: „A jó hírnevet úgy lehet megőrizni, ha az államhatalom ügyel arra, hogy makói hagyma néven kizárólag ebben a körzetben termesztett hagyma kerüljön forgalomba. A Makó és Vidéke Hagyma- és Zöldségtermelők Egyesülete 1929-ben kezdeményezte a makói hagyma *márkázását*. Ezzel kívánták kiküszöbölni, hogy az ország más hagymatermő területein és az uradalmakban termesztett rosszabb minőségű hagyma makói hagymaként kerüljön a külföldi piacokra, és ne rontsa le a város terményének hírnevét.”²⁷⁷ A márkavédelemre nem csak mint gazdasági szempontból lényeges jogi aktusra tekinthetünk, hanem egy olyan szimbólumkiszajátítási eljárásra, amelynek eredményeképp egy település/közösség úgy identifikálja saját magát, hogy egyrészt nem „kell” tartania a riválisoktól, másrészt pedig egyetlen termék és brand segítségével hosszútávon biztosítja saját legitimitását. Ezt a kérdést járja körül Pusztai is, és tanulmányában rávilágít, hogy ez a *branding* elsősorban az országos jelentőségű, nagyobb turisztikai vonzerővel bíró fesztiválok és az azoknak otthont adó települések sajátja. Ezt azzal magyarázza, hogy az önmagán túlmutató, érték- és érzéskomplexumot reprezentáló márkák és az ezek mögött álló produktumok leginkább a turisták vágyait és elképzeléseit elégítik ki (például az autentikussággal, a kulináris sajátosságokkal).²⁷⁸ A következőkben látni fogjuk azonban, hogy ez Makón miképpen valósult meg, s amely némileg ellentmond a hasonló fesztiválokkal kapcsolatos tapasztalatoknak.

Az 1992-es, második alkalommal megrendezett Hagymafesztivállal kapcsolatos cikkekben már felbukkannak a „népünnepély”, „hagyomány” kifejezések, s felsejlik egy az egész várost megmozgató rendezvény képe.²⁷⁹ A harmadik fesztiválra a kettősség volt jellemző: a szakmai fórumok az agrárpiac kaotikusságáról,²⁸⁰ a makói hagymafajta, és ebből fakadóan a fesztivál válságáról szóltak,²⁸¹ a makói hagymásgazdák is érvényre juttatták panaszait,²⁸² ezzel szemben a Hagymafesztivál jelentőségét és funkcióját a Világkiállításokkal hozták párhuzamba, utaltak a Hagymás Napokra mint előzményre, illetve a szakmaiság mellett hangsúlyozták a rendezvénynek a makói civil kulturális élet színterében betöltött szerepét is.²⁸³ 1994-ben „immár hagyományos” jelzővel illették a

---

²⁷⁶ <https://www.origo.hu/itthon/20010403levedtek.html> (Letöltés: 2013. 02. 01.)

²⁷⁷ TÓTH F. 1998: 141.

²⁷⁸ PUSZTAI 2007a: 234–236.

²⁷⁹ JAM A 1645.92 A), JAM A 1645.92 B).

²⁸⁰ JAM A 1718.93 A)

²⁸¹ JAM A 1815.94 A)

²⁸² JAM A 1718.93 C)

²⁸³ JAM A 1718.93 D)

fesztivált,²⁸⁴ Sánta Sándor polgármester pedig a politikai befolyás veszélyeire figyelmeztetett.²⁸⁵ A rendezvény politikamentességének szándékát megerősítendő, dr. Mihály Zoltán országgyűlési képviselő²⁸⁶ átadta a fesztivál szervezését a Hagyma Terméktanácsnak²⁸⁷ és a városi önkormányzatnak. A negyedik Hagymafesztivál fókuszában a szakmai előadások és tanácskozás álltak, amelyek keretében előremutató diskurzusok folytak a makói hagyma jövőjével kapcsolatban. Az érvelések két sarokköve a hagyma mint márka és az ennek megerősítéséhez szükséges fajta- és technológiaegységesítés, valamint a turizmus voltak. A turisztikai attrakciók között a helyi táncegyüttesek bevonásával a „néphagyományok felelevenítése” kiemelt javaslatként merült fel, ezen kívül pedig a települési infrastruktúra fejlesztésére világítottak rá a turisztikai szakemberek, akik a Hagymafesztiválnak „nagy jövőt” jósoltak.²⁸⁸

1995-ben már új polgármester állt a város, s így a Hagymafesztivál szervezőbizottságának élén: Dr. Buzás Péter. Ekkor kapott első ízben új arculatot, új koreográfiát a rendezvény: megnyitó ünnepség keretében felvonták a település lobogóját, és felvonulást szerveztek helyi néptáncsoportok, fúvószenekarok, majorette-ek közreműködésével. A Hagymabál további újításként szintén a nyitóprogramok között szerepelt. A szakmai fórumok és a kulturális rendezvények aránya az ötödik fesztiválon is kiegyenlítettnek mondható. A fesztivál egyik kísérőprogramjaként a József Attila Múzeum ekkorra időzítette a polgárosodó makói hagymakertészek életmódját bemutató, egy Erdei Ferenc szülőházának mintájára épült házban berendezett tárlatát, amelyet „Hagymás ház”-nak kereszteltek, és amely napjainkig is a múzeum szabadtéri épületegyüttesének egyik központi kiállítóhelye.²⁸⁹ „Nemzetközi”-ként kezdték emlegetni a rendezvényt, mivel számos határon túli település képviseltette magát a Hagymafesztiválon: Bodófalva, Lugos, Zseliz, Csíkszereda és Ada.²⁹⁰ Egy évvel később is megjelent a „hagyományörzés” fogalma,²⁹¹ illetve a makói hagyma hírnevének öregbítése,²⁹² rámutatva, hogy nem Makó az egyetlen település, ahol hagymafesztivált rendeznek a világon, de „saját hazájában ez a

---

²⁸⁴ JAM A 1815.94 B)

²⁸⁵ Az ország vezetésében ekkor politikai változás állt be. KÖRÖSÉNYI – TÓTH – TÖRÖK 2003., JAM A 1815.94 C)

²⁸⁶ Mihály Zoltán a Magyar Demokrata Fórum színeiben képviselte Makót. <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/politikusbol-lett-vendeglos-a-makoi-mihaly-zoltan-327382/> (Letöltés: 2020. 04. 19.)

²⁸⁷ <https://mezohir.hu/2012/04/24/a-hagyma-termektanacs-bemutatasa/> (Letöltés: 2020. 02. 24.)

²⁸⁸ JAM A 1815.94 B). JAM A 1815.94 D)

²⁸⁹ JAM A 1880.95 A)

²⁹⁰ JAM A 1880.95 B)

²⁹¹ JAM A 1910.96 A)

²⁹² JAM A 1910.96 B)

leghíresebb.”²⁹³ Noha a rendezvény szervezéséért a mindenkori városvezetés felel, Buzás Péter polgármester mégis hangsúlyozta, hogy a Hagymafesztivál a város ünnepe, nem pedig az önkormányzaté.²⁹⁴ A hetedik fesztiválra „még több hagyományos programot” ígértek a szervezők, ennek megfelelően már a fesztivált megelőzően „A hagyma és az életünk” címmel rajzpályázatot írtak ki. Ismét megrendezték a Hagymabált, és első ízben hirdettek főzőversenyt.²⁹⁵ Utóbbi nem csak a kulináris jelleget erősíti, de a nyilvános verseny egyben reprezentál, és az étel egyszerűsége, „magyaros” jellege (pörkölt) az autentikusság képét is támogatja.²⁹⁶ Az 1997-es évben Hagyma Naptárat adtak ki, ekkor jelentették meg a Makói Hagymás Füzetek második kötetét, illetve a pénteki nap estéjén tűzijátékkal emelték az ünnepi hangulatot.²⁹⁷ 132 kiállító és vásáros vett részt, 12.500 látogatót vonzott a hetedik fesztivál, amelyről a Délvilág makói melléklete négyoldalas cikket tett közzé. Ebben a kiadványban a Hagymafesztivál szükségességét az elődök hagyományainak életben tartásával, a hagyma mint márka köztudatban tartásával indokolták, és kiemelték, hogy a hagyma része Makó múltjának, és ez fog alapot adni a jövőjének is, s ehhez elengedhetetlen a fesztivál megszervezése.²⁹⁸ Buzás Péter ezt megerősítve felhívta a figyelmet a hagymaünnep városmarketing-stratégiájában betöltött szerepére, illetve a hagymatermesztők ismereteinek frissítésére, mely megvalósulását a szakmai fórumokban látta.²⁹⁹ Az összefoglaló e mellett ismertette a hagymatermesztés múltját, és hangsúlyozta a hagymának a polgárosulás folyamatában betöltött, kiemelkedő szerepét.³⁰⁰

A nyolcadik alkalommal a rendezvény már tudatosan igyekezett túllépni a város határain, erre utal, hogy a Magyar Államvasutak a fesztiválra utazókat 50%-os kedvezményben részesítette,³⁰¹ illetve turisztikai fórumot szerveztek.³⁰² Az 1995 óta a fesztivál szerves részeként szervezett fesztiválmenet még látványosabbá tétele céljából versenyt hirdetett a város, amelyre legalább 60 fős csoportok jelentkezését várták, a hagymához kötődő jelmezben – közülük aztán közönségsvavazással választották ki a legjobbat, a jutalom egyrészt a Hagymáért Alapítvány vándorszerlege, másrészt agyagi támogatás volt.³⁰³ Ez a látványos felvonulás előzetes kutatómunka és tudatos döntés

---

²⁹³ JAM A 1910.96 A)

²⁹⁴ JAM A 1910.96 A)

²⁹⁵ JAM A 1979.97 A)

²⁹⁶ PUSZTAI 2007a: 233.

²⁹⁷ JAM A 1979.97 B)

²⁹⁸ JAM A 1979.97 D)

²⁹⁹ JAM A 1979.97 B)

³⁰⁰ JAM A 1979.97 C)

³⁰¹ JAM A 2026.98 B)

³⁰² JAM A 2026.98 A)

³⁰³ JAM A 2026.98 C)

eredménye volt, ugyanis a szervezőbizottság szándékosan növelni kívánta a Hagymafesztivál népnepély jellegét. Erről így fogalmazott a volt polgármester beszélgetésünk során:

„És ezt a színfoltot növelendő, kitaláltuk, hogy legyen felvonulás is, hiszen ezt a rendezvényt akkor lehet megtölteni emberekkel, ha odavisszük az iskolásokat, szüleiket. És ekkor kapott egy kis majális jelleget, meg is kaptam sokszor azt a kritikát, hogy majálist akarok csinálni a Hagymafesztiválból a 43-ason.” (Buzás Péter)³⁰⁴

Az új makói hagymafajtát, a Makombi áttelelőt is ebben az évben mutatták be, csakúgy, mint az új monográfiakötetet, *A makói hagyma* címűt.³⁰⁵ A szakmai és kulturális programok mellett a közösségi vonást erősíti, hogy hagymapucoló versenyt rendeztek a város lakói számára.³⁰⁶ 1999-ben Torgyán József, az akkori földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter is megjelent a Hagymafesztiválon,³⁰⁷ s ennek jelentősége – ahogyan azt Pusztai is megfogalmazza – abban állt, hogy „a meghívott VIP-vendégek (országgyűlési képviselők, környékbeli polgármesterek és lokális elit: orvosok, állatorvosok, jegyzők) szerepe nem csupán az ünnep fényének emelése volt, vagy hogy legitimitást szolgáltatassanak a polgármesternek, de egyúttal a település sikerét is prezentálták és demonstrálták számukra.”³⁰⁸ 2000-ben, a tizedik fesztiválon 22.000 látogató vett részt a fesztivál 3 napja során,³⁰⁹ sor került kulturális programokra (pl. Börcsök Attila néprajzi gyűjtő hagymatermesztő-eszközöket bemutató kiállítására és a Makói Művésztelep tárlatára),³¹⁰ 2001-ben pedig újabb monográfiakötet bemutatását időzítették a városi rendezvény napjaira.³¹¹ Ez az év abból a szempontból is mérföldkőnek számít, hogy ekkor jegyezték be hivatalos márkaként a makói vöröshagymát a szabadalmi hivatalnál, s „a nevet csak a terméktanács tagjai és az integrált termesztési előírásokat betartó gazdák és gazdaságok használhatják.”³¹² 2002-ben azonban már arról folyt a szakmai tanácskozás, hogy hiába a védett márká, ha sokan ellenőrizetlen dughagymát használnak, amely rontja a termék

---

³⁰⁴ Interjú 2013, Makó.

³⁰⁵ JAM A 2026.98 A)

³⁰⁶ JAM A 2026.98 A)

³⁰⁷ JAM A 2097.99 A)

³⁰⁸ PUSZTAI 2007a: 232.

³⁰⁹ JAM A 2097.99 A)

³¹⁰ Név nélkül 2000.

³¹¹ JAM A 2212.2001 A)

³¹² <https://www.origo.hu/itthon/20010403levedtek.html> (Letöltés: 2013. 02. 01.)

minőségét és ezáltal a megítélését.³¹³ A fesztivál ezévbén már kezdett túlnőni korábbi méretein, és új helyszín keresését szorgalmazták, ugyanis 22 cég nem tudott részt venni a rendezvényen helyszűke miatt.³¹⁴

A 2003-as Hagymafesztivál szakmai fóruma a Magyarország 2004-es Európai Uniós csatlakozása,³¹⁵ és annak a lokális termékek jelentőségére gyakorolt hatása körül forgott. A Hagymakutató Állomás vezetője és a Hagyma Termék tanács elnöke is hangsúlyozta, hogy a kitörési lehetőség az „unikumokban” rejlik, és az EU-ban „a hagyma a kiemelten támogatott termények közé fog tartozni”.³¹⁶ A hagymatermesztők megélhetésének biztosítását abban látták a szakemberek, hogy a „hagyma mint igazi hungaricum” nem csak lokális és regionális, de nemzetközi mércével mérve is sajátos termék, amely támogatásra érdemes.³¹⁷ A tizenharmadik fesztivál programkínálatának palettáján új színek tűntek fel: a látogatók a belvárosból „kisvonattal” is eljuthattak a város szélén álló mezőgazdasági tanműhelybe, a fesztivál helyszínére, illetve megrendezték a térségi polgármesterek pörköltfőző párbaját.³¹⁸ 2004-ben és 2005-ben is a már kialakított koreográfia alapján zajlottak a programok: felvonulás, szakmai és kulturális rendezvények, lóverseny.³¹⁹ A tizenötödik Hagymafesztiválon e mellett a szakmai véleményformáló közösség a hagymás gazdák figyelmét a dán-típusú termelészövetkezet felé irányította, azzal a megfontolással, hogy így könnyebben jutnak majd Európai Uniós támogatásokhoz.³²⁰ 2005-ben a TV Paprika gasztronómiai csatorna hagymás ételekről forgatott filmet, illetve tudósított a térségi polgármesterek pörköltfőző párbajáról.³²¹ A 2006-os évben a pörköltfőző párbajt kiterjesztették, és egyesületek, baráti társaságok is versenyezhettek a polgármesterek mellett.³²² Ez az aktus már nem csak a legitimitációt, de a közösségteremtést is szolgálta, szimbolikus utalással arra, hogy ez nem csak a politikai szereplők vagy az elit programja, hanem mindenkié; főként, hogy amint a sajtó is kiemelte, a végeredményből „kétezen laktak

---

³¹³ JAM A 2262.2002 A)

³¹⁴ JAM A 2262.2002 A)

³¹⁵ EURÓPAI BIZOTTSÁG 2021.

³¹⁶ NÉV NÉLKÜL 2003a: 3.

³¹⁷ NÉV NÉLKÜL 2003a: 3.

³¹⁸ NÉV NÉLKÜL 2003a: 3.

³¹⁹ NÉV NÉLKÜL 2004: 14–15.,

http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/hagymaunnep_lesz_a_het_vegen_makon/105509/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³²⁰ Buzás Péter, interjú 2013, Makó.

³²¹ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/hagymaunnep_lesz_a_het_vegen_makon/105509/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³²² http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/a_bogracs_korul_zajlott_a_makoi_hagymafesztival/132270/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

jól”.³²³ A tizenhatodik fesztiválon a makóiak egy 255 méteres hagymafonat megalkotásával, a norvégokat legyőzve beírták magukat a Guinness-rekordok könyvébe.³²⁴ Ebben az évben 25.000 látogatót vonzott a makói Hagymafesztivál,³²⁵ és az akkori földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter, Gráf József nyitotta meg a rendezvényt.³²⁶

2007 évének elején, a város költségvetési koncepciójának elfogadása során veszélybe került a fesztivál megrendezése, ugyanis a gazdasági seregszemle céljából megrendezett Makó Expo és a Hagymafesztivál egyszerre nem élvezhette a város anyagi támogatását.³²⁷ Előbb a képviselő-testület arról hozott döntést, hogy két évente szervezik meg a hagymaünnepet, ám a Hagyma Termék Tanács és a Hagymáért Alapítvány összefogásával végül sikerült megteremteni a pénzügyi feltételeket, mivel úgy látták, „a sikeres rendezvény mostanra hozzáért a városhoz”,³²⁸ illetve „a városnak és a gazdálkodóknak is szükségük van a rendezvényre.”³²⁹ Ez tanúsíthatja a Hagymafesztivál létjogosultságát, ahogyan a helyiek felszólalásai is, amelyekben hangsúlyozzák, hogy mind a látogatók, mind a szakmabeliek számára fontos eseményről van szó, „hiszen a térség lakóinak hetven százaléka valamilyen módon még mindig ebből él.”³³⁰ A 2008-as „szerény, de vidám hagymaünnep”³³¹ kevesebb kiállító és látogató részvételével zajlott. A szakmai fórum középpontjában elsősorban a kínai és holland import hagymák, valamint a makói hagyma ár-minőség aránya és versenye állt – a „reménykedő termelők” szerint fontos volna, hogy az Európai Unió korlátozza az importtermékeket, és a magyar vásárlók pedig részesítsék előnyben az esetlegesen drágább, de hazai árut.³³² A tizennyolcadik fesztiválra futott be a

---

³²³ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/a_bogracs_korul_zajlott_a_makoi_hagymafesztival/132270/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³²⁴ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/ketszazotvenot_meteres lett_a_fokhagymafuzer/132212/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³²⁵ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/a_bogracs_korul_zajlott_a_makoi_hagymafesztival/132270/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³²⁶ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/ketszazotvenot_meteres lett_a_fokhagymafuzer/132212/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³²⁷ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/vagy-hagymafesztival-legyen-vagy-expo-2283478/> (Letöltés: 2016. 02. 12.)

³²⁸ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/megis-lesz-makon-hagymafesztival-2342866/> (Letöltés: 2013. 01. 02.)

³²⁹ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/belepojeggel_is_nepszeru_volt_a_makoi_hagymafesztival/2028393/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³³⁰ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/belepojeggel_is_nepszeru_volt_a_makoi_hagymafesztival/2028393/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

³³¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/szereny-de-vidam-hagymaunnepe-makon-3964960/> (Letöltés: 2012. 12. 01.)

³³² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/szereny-de-vidam-hagymaunnepe-makon-3964960/> (Letöltés: 2015. 09. 12.)

„Hagymás Dakar” nevet viselő verseny, amely Budapestről indult, a Kiskunságon át pedig Makón ért véget.³³³ 2009-ben is háromnapos fesztivált rendeztek, noha a költségvetés ismét szűkösebb volt a korábbiaknál. A Hagyma Terméktanács pályázati forrásokból igyekezett biztosítani az esemény finanszírozását. A Tourinform Iroda marketing kampányba kezdett: „országos kiadványokban is népszerűsítik a hagymát. Persze nagy lehetőség a gasztronómia is: sikert aratott A hagyma kilenc mérföldköve című programsorozat, amelynek keretében környékbeli vendéglősök állítottak össze hagymás ételeket is tartalmazó menüsorokat a nyári, nagy rendezvények idejére.”³³⁴ A Hagyma Terméktanács hagymás ételeket bemutató prospektusát pedig más gasztronómiai fesztiválokra is eljuttatták.³³⁵

A 2010-es, huszadik Hagymafesztivál több szempontból is fordulópont a rendezvény történetében: egyrészt egynaposra rövidült – ennek oka a jég- és belvízkárok sújtotta hagymatermés –, másrészt a korábbi helyszínről, az Aradi utcai tanműhelyből beköltözött a belvárosba (a Hagymaház és környékére). A megnyitó-ünnepséget és a fesztiválmenetet elmosta az eső, a korábbi 80-100 stand helyett 15 kiállító és 20 vásáros volt jelen; a hagymapucoló verseny és egy kisebb szakmai fórum emlékeztetett csupán a korábbi évek megszokott rendjére.³³⁶ 2011-ben csak néhány méterrel költöztették el a fesztivált, (szimbolikusnak is nevezhetően) a korábban Erdei Ferenc nevét viselő Kereskedelmi és Közgazdasági Szakközépiskola³³⁷ sportcsarnokába. A szakmai profilt támasztja alá egyrészt az a körülmény, hogy a fesztivál fővédnöke Fazekas Sándor földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter volt, másrészt pedig, hogy „a kétnapos rendezvény kiállítói az agrártárca támogatásának köszönhetően ezúttal bérleti díj megfizetése nélkül kaphatnak helyet, sőt standjukat is ingyen rendezik be.”³³⁸ A fesztivál kísérőprogramjaként, részben önálló egységként a Maros Táncegyüttesnek az év július 15-én félbeszakadt műsorát

---

³³³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/szereny-de-vidam-hagymaunnep-makon-3964960/> (Letöltés: 2012. 12. 01.)

³³⁴ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/marketingotletek-hagymara-hangolva-4174396/> (Letöltés: 2016. 12. 11.)

³³⁵ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/marketingotletek-hagymara-hangolva-4174396/> (Letöltés: 2016. 12. 11.)

³³⁶ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/harmadolta-a-jeg-a-hagymafesztival-3733159/> (Letöltés: 2012. 01. 12.), <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/mossa-az-eso-a-fesztival-3797743/> (Letöltés: 2012. 12. 11.), <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztival-a-hagymahaz-mogott-3796507/> (Letöltés: 2013. 01. 12.)

³³⁷ Ma már Návay Lajos nevét viseli, miután a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény 14. § (2) bekezdése szerint nem javasolták Erdei nevének használatát közintézmények, terek esetén politikai szerepvállalása miatt. <https://makohirado.hu/2017/06/16/makoi-polgar-kezdemenyezte-az-erdei-ferenc-ter-atnevezeset/> (Letöltés: 2020. 02. 05.)

³³⁸ DELMAGYAR.HU 2011a. Továbbá: „Újdonság, hogy a rendezvény a szórakoztató programok helyett inkább a szakmaiságra koncentrál.” <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/keszulnek-a-hagymafesztivalra-3797665/> (Letöltés: 2015. 12. 13.)

tekinthették meg az érdeklődők a Hagymaházban.³³⁹ A kiállítás megnyitóján a fővédnök, illetve a város polgármestere is pozitívan nyilatkozott a makói hagyma jövőjével kapcsolatban – Buzás Péter a városba települt svájci feldolgozó cég, a Givaudan révén remélt új piacot, de ehhez elengedhetetlennek tartotta a helyi gazdák összefogását.³⁴⁰

A tudatosabb marketingtevékenységre és reprezentációra utalhat a 2012-ben, a Hagymafesztiválon a nyilvánosság elé lépő Hagyma Lovagrend, amely egyébként 2007-ben alakult meg. Az akkor 13 tagot számláló „asztaltársaság” soraiba több fiatal lépett be, és megfigyelhető a közéleti státusz: diákpolgármester, a makói Tourinform vezetője, a városi ifjúsági klub vezetője, a turisztikai egyesület vezetője is tagsággal rendelkezik. „Hagymalovag 2 korábbi tag ajánlásával lehet valaki. A lovagrendbe elsősorban olyanok jelentkezését fogadják szívesen, akik sokat tesznek a város népszerűsítéséért, hírnevének öregbítéséért.” A Hagymafesztiválon ceremóniális feladatokat láttak el: zenekari kísérettel, díszes uniformisban járták végig a vásározókat, a megnyitó ünnepségen is szerepeltek, illetve a fesztiváldíjak átadásában segédkeztek.³⁴¹ A Hagyma Lovagrend, illetve a fesztiválon való szereplésük ékes példája a hagyma mint márka és szimbólum reprezentációjának, főként, ha figyelembe vesszük a tagok közéleti pozícióit. Ezen a Hagymafesztiválon mutatkozott be az egyébként akkor 14 éve létező, 2009 óta egyesületi formában működő Hagymavirág Foltvarró Kör, akik nem csak nevükben utalnak a makói termékre, de „ők elsőként makói hagymát is készítettek ezzel a technikával, amit az Önkormányzat külföldi vendégeknek szokott ajándékba adni.”³⁴² A foltvarrók mellett a gerizdesi nyugdíjasklub (amely tagjai a főzés köré szervezték közösségüket) is testületileg megjelent a huszonkettedik fesztiválon, „finomságaikat, sokan emlékezhetnek rá, jó szívvel, fehér pólóban kínálták a Hagymafesztiválon. Eredeti makói recept alapján készült, a helyi ízvilágot őrző hagymás kiflijeik hamar elfogytak, és akkora sikert arattak velük, hogy fesztiváldíjat kaptak.”³⁴³

A fesztivál turisztikai aspektusa töredékesen megjelent ugyan a 2013-as évet megelőzően is, de tudatos integrációról az első mintegy 20 évben még nem beszélhetünk.

---

³³⁹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/most-befejezik-a-felbeszakadt-musort-3793093/> (Letöltés: 2016. 12. 13.)

³⁴⁰ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/a-givaudan-a-makoi-hagyma-uj-remenye-galeriaval-3803767/> (Letöltés: 2019. 08. 16.)

³⁴¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/hagymalovagok-adjak-at-adijakat-3016435/> (Letöltés: 2019. 12. 12.)

³⁴² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/divatos-hobbi-a-foltvarras-makon-3046735/> (Letöltés: 2015. 09. 16.)

³⁴³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/sutnek-foznek-kezimunkaznak-a-gerizdesi-nyugdijasklubban-2659702/> (Letöltés: 2021. 06. 22.)

Ennek valószínűsíthető okai között szerepelt az is, hogy 2012-ben nyílt meg a Hagymatikum fürdő, amely a makói turisztikai törekvések origója. A fürdő(turizmus) és a Hagymafesztivál közös nevezőre hozatala a Buzás Péterrel folytatott beszélgetésben is kidomborult, aki szerint a rendezvény korábbi profilja nem tette lehetővé a turisztikai arculat kialakítását.³⁴⁴ 2013-ban azonban már a sajtóban is arról olvashatunk, hogy „a kezdetben főként a város hagymatermesztéssel foglalkozó magán- és társas vállalkozásainak bemutatására szolgáló kiállítás mára az egyik legszínesebb, gasztronómiai és kulturális élményeket is adó, a turisták számára is élvezetes rendezvénné vált.”³⁴⁵

2015-ben a sajtó már Hagyma- és Gasztronómiai Fesztivál néven említi a Hagymafesztivált, a 2014-ben megválasztott új városvezetés visszahozta azonban a korábban elvetett szakmai fórumot, amelyet a hivatalos megnyitó előtt tartottak a Korona Szálló konferenciatermében, Lázár János miniszterelnökséget vezető miniszter, Farkas Éva Erzsébet polgármester és Kis Miklós Zsolt agrár-vidékfejlesztésért felelős államtitkár részvételével.³⁴⁶ A tanácskozás fő témája az volt, hogy „a közvetlenül a mezőgazdaságból élők számát a jelenlegi 200 ezerről 500 ezerre szeretnék növelni a támogatáspolitiká révén.”, melyhez a gazdák integrációjára volna szükség. Ez utóbbi kérdés valamennyi, szakmai fórumot is magába foglaló Hagymafesztivál kapcsán felmerült.

2016-ban a Hagymafesztivál négy napig tartott, a csütörtöki napon a József Attila Múzeumban tartott néprajzkutatók találkozóját is a hagymaünnep programjai közé sorolták. A 26. fesztivált már mint „a város hagyományosan legnagyobb kulturális-szórakoztató rendezvénye” jellemezte a helyi sajtó, amely a péntek délelőtt agrárkonferenciát követően vette hivatalosan kezdetét.³⁴⁷ Másutt „gazdag és értékes hagyományokra épülő rendezvény”-ként, gasztronómiai kirándulásként jellemzik a makói hagyma ünnepét.³⁴⁸

2018-ban már közel 100 vásáros standot állítottak fel, és a helyi csoportok mellett sztárvendégek is szórakoztatták a közönséget. A 2019-es Hagymafesztivál megelőző programja a korábbi évekre is jellemző lovasfogat-hajtó verseny, amelyet augusztus végén szerveztek, Hagymafesztivál kupa néven.³⁴⁹ A huszonkilencedik fesztivál 2019. szeptember

---

³⁴⁴ Buzás Péter interjú 2013, Makó.

³⁴⁵ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/keszulnek-a-hagymafesztivalra-2965255/> (Letöltés: 2020. 12. 14.)

³⁴⁶ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/unnep-a-hagyma-fovarosaban-2221741/> (Letöltés: 2020. 03. 18.)

³⁴⁷ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/demjen-lesz-a-csucs-a-hagymafesztivalon-1817911/> (Letöltés: 2019. 12. 04.)

³⁴⁸ <http://napok.4t.hu/esemeny/fesztival/xxvi-makoi-hagymafesztival-2016> (Letöltés: 2021. 02. 12.) , <http://videkihalozat.eu/?event=xxix-makoi-hagymafesztival-es-vallalkozoi-sziget> (Letöltés: 2021. 01. 12.) .

³⁴⁹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/duborogtek-a-patkok-makon-fotok-4535283/> (Letöltés: 2020. 05. 31.)

6-8 között zajlott, „a főszerep ezúttal is a gasztronómiáé, a szórakozásé és a sztároké, [...] persze a hungarikumnak számító makói hagymát is igyekeznek majd népszerűsíteni, s lesznek szakmai programok, illetve állni fog a vállalkozói sátor is.” 2019-ben több mint 200 vásáros standot állítottak fel, megrendezték a „hagyományos bográcsos főzőverseny”-t (melyet ízek utcájának neveztek el),³⁵⁰ napközben a színpadokon helyi csoportok, esténként pedig meghívott sztárvendégek adtak műsort.³⁵¹ A rendezvény elsődlegesen szórakoztató, és kevésbé mezőgazdasági-szakmai profilját az is jelzi, hogy a hagymával foglalkozók szerint egyre lejjebb esik az agrárgazdasági színvonal, a hagyományos makói módon való termesztés elkopik, „eredeti makói fajták” szinte csak a kiállítás kedvéért vannak, mert „a fiatalok már inkább a magról vetett fajtákkal foglalkoznak”.³⁵²

A 2019-es fesztivál hangulatát egy Balaton-parti kisváros atmoszférájával állították párhuzamba, a főzőverseny ételeit ezúttal „Marton Adrienn food stylist, Libor Mária, azaz Limara, a gasztroblogger, Bernáth József és Fodor Krisztián séfek értékelték”.³⁵³ A zsűri kiválasztása egyértelműen utal arra, hogy a Hagymafesztivált már nem csak egy közösségépítő, a város lakóinak szóló programként, hanem olyan rendezvényként képzeltek el, amely rajta van a magyar turisztikai és gasztronómiai térképen.

2020-ban és 2021-ben a covid-19 világjárvány miatt elhalasztották a jubileumi, 30. Hagymafesztivált.³⁵⁴

III.2.2.2. Jelentéselmozdulások, átszerveződő terek

2012-ben (a Hagymatikum nyitásának évében, „a turizmus makói korszakának” kezdetekor) a Hagymafesztivált újabb helyszínre, a szökőkút környékére, a város főterére költöztették, és a szokásos főzőversenyt „Bográcsok utcája” néven nyitották meg.³⁵⁵ Már 2007-ben is szélesítették a pörköltfőző verseny nevezési körén, akkor mindenki számára nyitottá tették, de a szűkülő költségvetés miatt kimaradt néhány év. 2012-ben a sajtó „megújuló”

---

³⁵⁰ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/langos-is-keszult-az-izek-utcajaban-a-makoi-hagymafesztivalon-galeria-4542117/> (Letöltés: 2020. 04. 25.)

³⁵¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/ha-mako-akkor-hagymafesztival-ma-rajt-4540893/> (Letöltés: 2020. 03. 21.)

³⁵² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/bar-a-gazdak-nem-orulnek-az-idei-termesnek-a-foteren-jo-a-hangulat-megnyilt-a-makoi-hagymafesztival-4541241/> (Letöltés: 2020. 10. 23.)

³⁵³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/langos-is-keszult-az-izek-utcajaban-a-makoi-hagymafesztivalon-galeria-4542117/> (Letöltés: 2020. 04. 25.)

³⁵⁴ <https://sokszinuvidek.24.hu/eletmod/2021/08/16/makoi-hagymafesztival-2021-elmarad/> (Letöltés: 2020. 06. 24.), <https://sokszinuvidek.24.hu/eletmod/2021/08/16/makoi-hagymafesztival-2021-elmarad/> (Letöltés: 2021. 09. 01.)

³⁵⁵ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hamarosan-megnyilik-a-bogracok-utcaja-3003790/> (Letöltés: 2020. 12. 03.)

fesztiválról ír, amelyet „a város főterén rendezik meg, a gasztronómiával és szórakoztató programokkal igyekszik népszerűsíteni a várost és a világhírű makói hagyományt.”³⁵⁶ Az új helyszín heterogén képet mutat: míg a Tanműhelyben egy lehatárolt területen, a Hagymaház mögött és a középiskolai sportcsarnokban pedig kissé elbújva, addig a város főterén változatos színterekkel, de a központtal szinte egybeolvadva alakult ki a fesztiváli tér: „a Széchenyi téren és környékén a régi makói piac hangulatát idéző árusok várják az érdeklődőket. A gyerekek kedvéért játszóházat és kézműves-foglalkozásokat rendeznek, lesz főzőverseny, a fesztiválszínpadon pedig két napon át folyamatosan váltják egymást a fellépők. [...] a [bográcsos főzőversenyre] jelentkezők rendelkezésére 38 főzőhely áll majd a városi könyvtár előtti parkolóban”.³⁵⁷ A főzőversenyen végül 24 csapat vett részt, és a zsűri által legjobbnak ítélt pörköltet készítő társaság (a Makó Női Kézilabda Club) Arany Fakanál díjat vehetett át.³⁵⁸ Ez a korábbi évekhez képest nívó volt, a főzőverseny általában tét nélkül zajlott, így viszont szimbolikus keretet adtak a kompetíciónak. A korábbi mezőgazdasági jelleg szinte eltűnt, ennek okaira Buzás Péter polgármester világított rá:

„És jött az utolsó szakasz, hogy hogy alakult át a Hagymafesztivál: esett-kelt, szenvedett, abbamaradt a mezőgazdasági szakbizottság kihelyezett ülése, utána gondolkoztunk rajta, hogy csak két évente legyen, hozzuk be a főtérre. Behoztuk, nem sikerült, politikai fórum lett belőle. [...] Aztán azt mondtuk, felejtsük el ezt a szakmaiságot. A bajai halászléfőző fesztivál sem arról szól, hogy az ikrarakásnak mikor-milyen módozatai vannak, hanem nagyon jó halászlét főznek, és azt megeszik. Itt ugyanaz lesz nekünk a jövő.” (Buzás Péter, 68)³⁵⁹

Jól látható, hogy a szakmai profil közösségi felé mozdítása hogyan materializálódott 2012-re: a nyílt nevezésűvé tett és városi szinten támogatott bográcsos főzőverseny; a lokális elitet tömörítő, a várost és termékét szimbolizáló Hagyma Lovagrend és tevékenysége; illetve a fesztivál keretében bemutatkozó helyi csoportok integratív részvétele mind ezt támasztja alá. Buzás Péter elmondása alapján ez tudatos döntés eredménye:

---

³⁵⁶ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/hagymafesztivalra-keszul-mako-3011050/> (Letöltés: 2020. 12. 03.)

³⁵⁷ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/hagymafesztivalra-keszul-mako-3011050/> (Letöltés: 2020. 12. 03.)

³⁵⁸ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/a-hagymafesztivalon-bogracszott-a-delvilag-stabja-3019843/> (Letöltés: 2015. 09. 16.)

³⁵⁹ Interjú 2013, Makó

„A fesztivál eredeti koncepciója tévút volt – a szakmai fórum bedöglött, ezt ki kell mondani. Egy magunknak szóló, populáris, hétvégi bulit szerveztünk. [...] A városmarketingnek és a Hagymafesztiválnak is támogatnia kell egymást. [...] Inkább egy populáris tömegrendezvényt szervezünk, csak még ki kell találni az igazi profilját.” (Buzás Péter, 68)³⁶⁰

A fürdőturizmus és a fesztivál tudatos összekapcsolását a testvérvárosok képviselőinek összeállított program is alátámasztja: „a delegációk a hagymafesztiválon túl megismerkedhetnek a Hagymatikum Fürdővel, valamint a Maros-parttal is – összesen 10 országból érkeznek vendégek.”³⁶¹ Tervezett volt a fesztiváltér arculatának kialakítása például az egységes faházakkal, amelyek a kiállítóknak és a vásárosoknak adtak helyet, illetve a szervezés korlátozta a hasonló termékek árusításának jogát. Ezzel a döntéssel azonban nem mindenki tudott azonosulni, ahogyan az egy büfékocsival rendelkező vállalkozó attitűdjéből is kiderül: „Egyszerűen nem értjük, hogy miért csak a Korona és a Szent Pétör Serpenyője kaphatta meg az alkohol, az üdítő és a kávéárusítás kizárólagos jogát, ahogy azt sem, hogy miért nem engednek bennünket saját, a tisztiorvosi szolgálat által is engedélyezett, tiszta és rendes büfékocsinkból árusítani”.³⁶² Bálint Márta, a szervezést bonyolító Makói Kulturális-Közművelődési Nkht. vezetője reakciójában kiemelte, hogy „A megújult Hagymafesztivál megrendezésekor fontos számunkra az egységes megjelenés.” és a „Hagymafesztivál színvonala érdekében [...] csak faházból engedik az árusítást.”³⁶³

A Hagyma Lovagrend 2013-ban is felvonulást szervezett a megnyitót követően, „élükön Buzás Péter polgármesterrel, Marosvári Attila alpolgármesterrel. A Hagymalovagok Bálint Mártát, Makó Városi Kulturális-Közművelődési Nonprofit Kft. vezetőjét, illetve a dixieland zenekart követve látogatták végig az összes kitelepült árust.”³⁶⁴

A cikkek a helyszínváltozást pozitívként értékelik: „jó ötlet volt behozni Makó központjába a hagymafesztivált. A város legfontosabb népünnepélyét tavaly rendezték először a Széchenyi téren és a könyvtár előtti területen, és az új hely olyannyira bevált, hogy

---

³⁶⁰ Interjú 2013, Makó.

³⁶¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymas-etelek-a-hagymafesztivalon-2974684/> (Letöltés: 2020. 05. 16.)

³⁶² <https://makohirado.hu/2013/08/29/francia-piritosbol-nem-futja-hagymafesztivali-fahazra/> (Letöltés: 2020. 03. 14.)

³⁶³ <https://makohirado.hu/2013/08/29/francia-piritosbol-nem-futja-hagymafesztivali-fahazra/> (Letöltés: 2020. 03. 14.)

³⁶⁴ <https://makohirado.hu/2013/09/07/megnyilt-a-makoi-hagymafesztival/> (Letöltés: 2020. 03. 15.)

idén többen jöttek el.”, ám a látogatók véleménye ezzel nem feltétlenül egyezik meg. Ezt a kettősséget támasztják alá interjúim és a kérdőíves tapasztalatok is:

„Az, hogy új helyre költözött, szerintem elvett a rendezvény varázsából, és kevesebb is a látnivaló így. Nincs meg benne az a pezsgés, ami korábban volt, és sajnós kisvasút sincsen.” (MÁ, nő, 54)³⁶⁵

„Nekem jobban tetszik ez a helyszín, bár a vásártéren több volt a hely.” (SzLné, nő, 50)³⁶⁶

„Elvesztette a báját azzal, hogy átköltözött erre a helyszínre, más lett a hangulata. Korábban egy egésznapos családi programot lehetett szervezni, ma már nem.” (VHE, nő, 46)³⁶⁷

Az interjúkban körvonalazódó, a belvárosi helyszínnel kapcsolatos kritika eredője, hogy a „kisvasút” mint élményprogram hiánya nem teremti meg a megszokott fesztiváli hangulatot. A Makónak szinte a peremén elterülő Tanműhely, és az oda akár kisvonattal történő eljutás az utazás érzetét kelti a makóiakban, praktikusan otthon is vannak, de el is távolodnak a mindennapi terektől, az ismert tájtól (hiszen máskülönben csak a mezőgazdasági szakközépiskola diákjai látogatják a fesztiváltól eltekintve a Tanműhelyt). A központtól való távolság, a vizuálisan kevésbé impozáns környezet ugyanúgy megjelenik pozitív és negatív kritikaként is: a „rég”i helyszínt támogatók a „hagyományos”, „fesztiválhangulat”, „nagy tér”, „kisvasutas utazás” kifejezései mögül nosztalgikus hangok szűrődnek át, és számukra a belváros mint hétköznapi tér transzformációja nem hozza a várt hangulatot. Ugyanakkor az „új” színtér támogatói számára a régi vásártér elavult, kevésbé színvonalas, nehezen megközelíthető, Makó belvárosa viszont ideális helyszín, mivel impozáns, könnyen elérhető, nem csak a fesztivál lehatárolt programjaiból lehet részesülni, hanem karnyújtásnyira vannak a cukrászdák, éttermek, múzeum, stb, amelyek kedveznek a turistáknak is. „Rajongásunk a fesztivál iránt tavaly kezdődött, aminek a megváltozott helyszín az oka.”³⁶⁸ Az figyelhető meg, hogy a „rég”i színtér mellett felszólalók a

---

³⁶⁵ Interjú 2010, Makó. Az informátor dombóvári származású.

³⁶⁶ Interjú 2010, Makó.

³⁶⁷ Interjú 2010, Makó.

³⁶⁸ <https://makohirado.hu/2013/09/08/felulmulta-a-hagymafesztival-masodik-napja-az-elsot-kepgaleriaval/> (Letöltés: 2020. 01. 07.)

Hagymafesztivált inkább a makóiak belső rendezvényének tekintik, és a lokális önkép és közösségformálás alakításának szempontjából tartják fontosnak, míg az „új” helyszínt támogatók éppen a kifelé nyitás és a turisztikai lehetőségek miatt tekintenek a belvárosra vonzóbb fesztiváltérként. Utóbbi aspektus áll a városvezetés azon döntése mögött, hogy Makó főterére helyezték a Hagymafesztivált, mivel ezzel nem csak magát az eseményt, de a települést és annak egyéb adottságait, szolgáltatásait, eredményeit is reklámozni tudják. Ezt támasztja alá az is, hogy a huszonharmadik fesztiválon az országszerte ismert, Makón élő gasztroblogger, Limara (Libor Mária) helyben készülő péksüteményeit a könyvtár előtti területen, ingyen lehetett kóstolni.³⁶⁹ A Limara Péksége blog 2013. februárjában nyerte el a Cafeblog és a Nők Lapja Café által meghirdetett „Bloggerina 2013” verseny első díját,³⁷⁰ ami nem csak a portál tulajdonosa számára hozott országos ismertséget,³⁷¹ de Makót új szempontból is felhelyezte a magyar gasztronómiai térképre. Az ő „szerepeltetése”, középpontba állítása azt mutatja, hogy a város egyszerre büszke arra, hogy ilyen kvalitású polgárai vannak, másfelől az országos ismertség miatt egyúttal legitimáló erő is, hiszen ez a körülmény arra utal, hogy a makóiak nem csak saját városukban lehetnek hasznosak, de a település határain túl is képesek sikereket elérni, és egy szélesebb körben ismert szakember jelenléte vonzó lehet a turista számára is. Hasonló módon „állították ki” Sztojko Mihály ismert helyi zenészt, aki a városi televízió kamerái előtt készített kakaspörköltet, ingyen lehetett kóstolni „a város ipari parkjában működő húsüzem, a Duna Döner Kft.” dönereit,³⁷² és a Makói Baráti Kör Nyugdijas Klub is friss, helyi alapanyagokból készült hagymás ételeket kínált.³⁷³ Az étel ellenérték nélküli felajánlása, a megvendégelés társadalmi szerződésként is értelmezhető. A látványelemek sora ezzel még nem ért véget: egy helyi specialista, Kaposvári József cipész is a fesztiváli nyilvánosság előtt dolgozott legújabb

---

³⁶⁹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/hagymafesztival-ma-bepotoljak-a-tuzijatekot-2973988/> (Letöltés: 2020. 03. 06.)

³⁷⁰ <https://www.limarapeksege.com/2013/02/bloggerina.html>

³⁷¹ Egyéves szerződés a Nők Lapjával, kötetek, Borbás Marcsi műsorában szereplés. Borbás Mária (a médiában Borbás Marcsi néven ismert) televíziós személyiség, aki többek között a Gasztroangyal című műsor vezetője. <http://gasztroangyal.hu/nyitolap/> Több szakácskönyv szerzője, jelenleg pedig egy klasszikus televíziós főzőműsor, a Borbás Marcsi szakácskönyve háziasszonya. <https://mediaklikk.hu/musor/borbasmarcsi-szakacskonyve> (Letöltés: 2022. 01. 12.) A Facebook-oldala névjegye szerint „Magyarország legnépszerűbb gasztronómiai műsorában hétről hétre újulnak meg a múlt ízei a jelen konyháiban. A Gasztroangyal mostanra mozgalmat teremtett.” <https://hu-hu.facebook.com/borbasmarcsi> (Letöltés: 2020. 12. 03.) , <https://bloggerina2013.cafeblog.hu/2013/02/26/ha-kenyered-van-harom-dolgot-ehetsz/> (Letöltés: 2020. 04. 21.) , <https://www.youtube.com/watch?v=-Gj2J6KG5qw> (Letöltés: 2020. 11. 12.) , <https://g7.hu/elet/20200523/38-evesen-kapott-egy-kenyersutot-azota-a-magyar-gasztronomia-uttorojeve-valt/> (Letöltés: 2021. 01. 02.)

³⁷² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/hagymafesztival-ma-bepotoljak-a-tuzijatekot-2973988/> (Letöltés: 2020. 03. 06.)

³⁷³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeye/hagymas-etelek-a-hagymafesztivalon-2974684/> (Letöltés: 2020. 05. 16.)

munkáján, a Magna Cum Laude együttes frontemberének, Mező Misinek cipőjén.³⁷⁴ A 2017-ben elhunyt szakember állandósult jelzője volt a „sztárok makói cipésze” (országos sajtóban a „magyar sztárok cipésze”,³⁷⁵ vagy egyszerűen csak „sztárok cipésze”³⁷⁶), aki „Szentpéteri Csillának, Emiliónak, a tankcsapdás Lukács Lacinak, Jakupcsek Gabriellának, Mező Misinek és Caramelnek is varrt egyedi, kézzel készített cipőt.”³⁷⁷ „Kiállítása” a nagyközönség elé teljesen logikus lépés volt, hiszen nem csak, hogy ismert emberek számára dolgozott, de „egyszerre népszerűsítette Makót és tette megbecsültté a tisztas kétékezi munkát”, amellyel mind a helyi közösség, mind a városba látogatók számára a kijelölte a makói mintapolgár követendő tulajdonságait.

A 2014-es fesztiválról tudósító sajtó már egyértelműen „gasztronómiai rendezvény”-nek nevezi a makói Hagymafesztivált. A hagyma már csak a hagymás ételekkel kapcsolatban merült fel, hivatkozási alap volt azonban a turisztikai profil: „a résztvevők száma a legóvatosabb becslések szerint is bőven meghaladta a 20 ezer főt. Ez pedig, mint Buzás Péter polgármester fogalmazott, jó reklám volt a turizmusra egyre komolyabban építő fürdővárosnak.”³⁷⁸ A belváros mint fesztiváltér is folyamatos alakítást és alkalmazkodást követelt a szervezőktől és a helyiektől: „Azért döntöttünk úgy, hogy hátrébb, az üzletek kirakatához közelebb telepítjük a házikókat, mely tavaly olyan hatalmas volt a tömeg a Hagymafesztiválon, hogy egyszerűen nem fértek el előttük.”³⁷⁹

2016-ban a korábbi gyakorlathoz hasonlóan a kézműves- és kirakodóvásár, főzőverseny és szórakoztató programok helyszíne a város főtere volt.³⁸⁰ A huszonhatodik alkalomról tudósító cikkekben egyaránt jelennek meg a „nemzetközi”, „gasztronómiai”, „makói vöröshagyma ünnepe”, „a hungarikumként számon tartott makói hagyma” jelzők, illetve a fesztivál és a Hagymatikum Fürdő összefonódása: „A Hagymatikum Fürdőnek visszatérő vendégei vagyunk, a hagymafesztivál viszont meglepetés volt számunkra: nem

---

³⁷⁴ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-makoi-hagymafesztivalon-keszult-mezo-misi-cipoje-2976976/> (Letöltés: 2020. 05. 30.)

³⁷⁵ <https://nlc.hu/ezvan/20170206/meghalt-kaposvari-jozsef-sztarok-cipesz/> (Letöltés: 2020. 06. 15.)

³⁷⁶ <https://www.blikk.hu/aktualis/belfold/gvasz-elhunyt-a-makoi-cipeszmesterkaposvari-jozsef/21bqd6f> (Letöltés: 2020. 05. 24.)

³⁷⁷ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/elhunyt-a-sztarok-makoi-cipesze-kaposvari-jozsef-1097329/> (Letöltés: 2020. 05. 12.)

³⁷⁸ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-rossz-ido-sem-tette-tonkre-a-hagymafesztival-2582233/> (Letöltés: 2020. 04. 23.)

³⁷⁹ <https://makohirado.hu/2014/09/04/utban-volt-a-hagymafesztivali-haziko-hat-arrebb-toltak/> (Letöltés: 2019. 12. 12.)

³⁸⁰ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/demjen-lesz-a-csucs-a-hagymafesztivalon-1817911/> (Letöltés: 2019. 12. 04.)

tudtuk, hogy most van, de kíváncsiak voltunk rá”.³⁸¹ Több, a városba látogató turista így találkozott például a makói hagymával mint termékkel, amelyet azelőtt nem ismertek.³⁸² 2017-ben is megjelent a turisztikai aspektus, és már nem először cikkeztek arról, hogy a Makóra látogatók „belebotlottak” a fesztiválba, valamint, hogy a rendezvény kapcsán ismerték meg a makói hagymát. A huszonhetedik fesztivált is a „nemzetközi” jelzővel illették, illetve a térkialakítás kapcsán „fesztiválhangulatról” is tudósít a sajtó. 2017-ben bővült és alakult a fesztiváli tér: „jót tett, hogy az árusok, kiállítók standjait nagyrészt a főút három napra lezárt Széchenyi téri szakaszának két oldalán helyezték el, középtűt ugyanis maradt hely a sörpadoknak. Így igazi fesztiválhangulat alakult ki. A standok között, mint tapasztaltuk, ételt-italt forgalmazó éppúgy volt, mint helyi kézművesek, kereskedők, gazdák portékáit kínáló. Ráadásként a szökőkútnál lévő nagyszínpadon kívül a városháza felől felállítottak még egyet.”³⁸³ A huszonhetedik alkalommal rendezett eseményt a „legsikeresebb”, legnagyobb tömeget megmozgató Hagymafesztiválként írja le a lokális sajtó: „Annyi embert, mint amennyi hömpölygött a Széchenyi téri két körforgalom között, a 43-as lezárt szakaszán az árusok bódéi mellett, hasonló alkalommal még sosem lehetett látni.”³⁸⁴ Egy évvel később a szórakozás-gasztronómia-vállalkozók jegyében telt a hagyma ünnepe Makón, amely kapcsán a polgármester kiemelte, hogy „a fesztiválon többek között a hungarikumnak számító makói hagymát és a hosszúgyökeret szeretnénk népszerűsíteni, de természetesen a megszokott szakmai és szórakoztató programokkal, többek között kézműves vásárral és főzőversennyel színesítve”.³⁸⁵ 2018-ban a 43-as főút egy szakaszát ismét lezárták, így a belváros szinte teljes egészében fesztiválterré alakult.³⁸⁶ A huszonnyolcadik fesztiválról Bozsogi Attila, makói lakos írt a delmagyar.hu-ban laudációt, melyben kiemeli, hogy

---

³⁸¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/emlekbe-is-vittek-a-voros-es-lilahagymat-a-fesztival-utolso-napjan-1825444/> (Letöltés: 2019. 12. 30.)

³⁸² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/emlekbe-is-vittek-a-voros-es-lilahagymat-a-fesztival-utolso-napjan-1825444/> (Letöltés: 2019. 12. 30.)

³⁸³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/ezreket-varnak-a-varos-foterere-programokkal-kirakodovasarral-igy-nyilt-meg-a-makoi-hagyma-fesztivalja-galeria-1362649/> (Letöltés: 2020. 05. 31.)

³⁸⁴ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/ez-volt-az-eddigi-legsikeresebb-hagymafesztival-pedig-ketszer-kezde-az-edda-1363981/> (Letöltés: 2020. 05. 30.)

³⁸⁵ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztivalra-keszul-mako-hetvege-a-minoseg-es-a-szorakozas-jegyeben-932989/> (Letöltés: 2020. 01. 30.)

³⁸⁶ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztivalra-keszul-mako-hetvege-a-minoseg-es-a-szorakozas-jegyeben-932989/> (Letöltés: 2020. 01. 30.) , <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/haromnapos-fesztival-szorakozassal-gasztronomiaval-es-szakmai-forumokkal-a-hagymat-unnepli-mako-945736/> (Letöltés: 2020. 03. 16.)

„A csodálatos szervezés a fókuszba helyezte a hagymáról világhírűvé vált Makót. Szenzációs műsorok szórakoztatták a szépszámú közönséget. A kiállítók maximálisan kitétek magukért, ezzel is fémjelezték a kézműiparosok magas szintű felkészültségét. A Csipkesor mögötti főzőversenyre fenséges ételek illata csalogatta a fesztiválon részt vevőket. Az egész rendezvényről minden jóérező ember csak felsőfokon beszélhet.”

Ugyanakkor rávilágít, hogy nem a legszerencsésebb a Hősök szobra tőszomszédságában felállítani a „kocsmastárat”, hiszen ez tiszteletlenség az emlékezés (első világháború, Trianon) terével szemben.³⁸⁷

A Hagymafesztivál tartalmi és térbeli transzformációja csak részben fedi egymást. A fesztivál profilja 1995-ig elsősorban a mezőgazdaság népszerűsítése volt, ezt követően kapott a szakmai mellett népünnepély-jelleget, és alakult ki a három-, majd négynapos rendezvény koreográfiája. 2010-ben egynapossá rövidült, és a belvárosba költözött ugyan, de a korábbi programok és a kiállítás/vásár töredéke valósult meg csupán. 2011-ben továbbra is az útkeresés jellemezte a rendezvényt, és ekkor csak a kísérőprogramoknak köszönhető, hogy a szakmain túl más perspektívát is tudott kínálni. 2012-ben elhagyták a szakmai profilt, és a város főterére költöztették a fesztivált, ekkortól számolhatunk elsősorban szórakoztató és turisztikai aspektussal is. 2015-ben (az új városvezetés döntése alapján) ismét megjelent a mezőgazdasági fórum, de a szórakoztató-turisztikai profil továbbra is hangsúlyos maradt. 2012 előtt is hívtak ugyan előadóművészeket a város határain túlról, de a populáris vonás, az aktuálisan legnépszerűbb zenekarok meghívása és előtérbe helyezése a huszonkettedik fesztiváltól kezdve jellemzik a rendezvényt. Ugyancsak a 2012-es évtől jelenik meg hangsúlyosabban a „gasztronómiai” vonás (és jelző a sajtó tudósításaiban), mely már nem csak a pörköltfőző párbajt jelenti, hanem elsősorban a helyi közösségek és kiemelkedő egyének (pl. Limara gasztroblogger) által prezentált, a helyi specialításra, a hagymára építő ételek kóstoltatását, bemutatását is. Ezt erősítette a sztárséfek meghívása a főzőverseny zsűrijébe, amely szintén utal arra, hogy a szervezés túl kívánt lépni a település határain, nem csupán a helyi lakosoknak címezte a rendezvényt, hiszen egy-egy ismertebb név mások (akár turisták) számára is vonzó lehet. A rendezvény felépítésében 1995-ben és 2015-ben is történt változás, amely mindkét esetben az új városvezetés első Hagymafesztiválja volt. 1995-ben

---

³⁸⁷ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/olvasonk-irta-dicseret-a-makoi-hagymafesztivalert-971890/>
(Letöltés: 2020. 03. 21.)

vezették be a fesztiválmenetet és a látványos megnyitót, míg 2015-ben a korábbi vezetés által elvetett szakmai napot hozták vissza.

A tér transzformációja kapcsán elmondható, hogy 2010-ig az Aradi utcai Tanműhely jelentette a fesztiválteret, s 2012-től tették állandó színterré Makó belvárosát. A helyszínválasztás nem csak praktikus szempontokat tükröz, hiszen a főtér közepén álló, hagymavirágot formázó szökőkút éppen a Korona városképi jelentőségű épülete mellett található, néhány méterre a Hagymatikum fürdőtől, a Glorius Hoteltől, a turisztikailag szintén fontos Bérpalotától; és pár lépésnyi távolságra a 43-as főúttól. Így egyrészt Makó városa és a főtér egybeolvadt a fesztiváltérrel, ami szimbolikus aktusként is értelmezhető. Másrészt Makón turistaként áthaladni, vagy helyiként a belvárosban ügyet intézni szinte lehetetlen a fesztivál érintése nélkül. A fesztiváltér és a főtér összefonódása még hangsúlyosabbá vált a 43-as főút részleges lezárásával, ami azt az üzenetet hordozza, hogy „ha Hagymafesztivál van, akkor az egész Makót érinti”.

A rendezvény mindvégig állandó maradt, ami figyelembe véve, hogy története során háromszor állt fel új önkormányzati képviselő-testület, városvezetés és ezzel szervezőbizottság, nem feltétlenül szokványos. Pusztai rámutat, hogy éppen az ilyen fesztiválok esetén milyen lényeges a politikai hegemonia és reprezentáció kapcsolata: „Tereptapasztalataink szerint az adott közösségek e helyi fesztiválok, falunapok alkalmával és azok sikere vagy sikertelensége alapján is minősítik polgármesterük munkáját. [...] Mindezek fényében nem meglepő, hogy a 2002-es választást megnyerő, korábban ellenzéki érdekcsoport Pusztamérges addig nyolcszor megrendezett nyári fesztiválját azonnal megszüntette.” A Hagymafesztivál időpontja sem változott, ugyanis mindig szeptember második hétvégéjén szervezik meg. A szervezőbizottság a mindenkori városvezetés (és az azzal szoros kapcsolatban álló, önkormányzati fenntartású városi cég, például Makó Városi Kulturális-Közművelődési Nonprofit Kft., Projekt és Városmarketing Iroda) 1995-től kezdve, nyilvánvalóan ez módosult az önkormányzati választások eredményeivel összhangban, illetve két alkalommal a támogató nem maga a település, hanem a Hagyma Terméktanács és a Hagymáért Alapítvány volt, később pedig a Givaudan Vállalat is. 2015-ben pályázatot írtak ki a fesztivál költségeinek támogatására. A szponzoráció nem csak gyakorlati szerepet tölthet be, hanem egyúttal kétoldalú reprezentáció is: a település azt közvetítheti, hogy a helyi cégek, vállalatok számára fontos ügy a Hagymafesztivál, a támogatók pedig hirdethetik, hogy részt vesznek Makó kulturális szférájában, egy „hagyományos” program megőrzésében, fejlesztésében.

A Hagymafesztivál hivatalos kommunikációja nem tekinthető feltétlenül homogénnek még azonos szervező esetén sem, ugyanakkor vannak visszatérő panelek, amelyeket a polgármesterek alkalmaztak a megnyitó beszédekben, a fesztivállal kapcsolatos nyilatkozatok során. Tekintve, hogy a rendezvény főszervezője a város, a politikum sem elhanyagolható szempont a közlemények értékelése kapcsán. A „hagyomány” és az arra való hivatkozás mindhárom polgármester beszédében felbukkan, talán ez az egyetlen kollokáció, amely a Hagymafesztivállal kapcsolatban mindvégig jelen van, később pedig állandósul a „makói hagyma mint hungarikum” szókapcsolat. Buzás Péter esetén visszatérő motívumok a „makói hagyma hírneve”, „a makói hagyma dicső múltja”. Farkas Éva Erzsébet és Lázár János retorikájának pillérei a tradíció és modernitás viszonya, melyben a tradíció a hagyma, a modern elem pedig a fürdő és a turizmus.

A Hagymafesztivál önmagán túli jelentősége abban is megmutatkozik, hogy szinte a kezdetektől összekapcsolódott más programokkal, illetve bizonyos városi rendezvényeket, eseményeket kifejezetten a fesztivál napjaira vagy azokhoz szorosan kötődve szerveztek meg. Ezek közé tartozik a Hagymabál, múzeumi kiállítások megnyitói és más múzeumi programok (Hagymásház 1995, Jégkorszak 2015, néprajzkutatók találkozója), új hagymafajta és két monográfiakötet bemutatása (1998, 2001).

III.2.2.3. Összegzés

A fesztivál megszervezésének szándéka mögött húzódó politikai-gazdasági változások, valamint a globalizációs trendek hatása, a fogyasztás szerepének előtérbe kerülése a makói Hagymafesztivál létrehozásában is fontos szerepet játszottak. A lokális sajátosságokat középpontba állító, többnyire gasztronómiai tematikájú fesztiválok szerkesztési gyakorlataiban tapintható a lokalitás teremtésének és erősítésének szándéka, a település életképességének bizonyítása, valamint egy olyan városreprezentáció megalkotása, amely gazdasági és politikai előnyökhöz képes juttatni a települést.

A Hagymafesztivál vizsgálata során szükséges a hagyomány – örökség – örökségesítés fogalmi kereteibe illesztve értelmezni a történeti és recens folyamatokat. A sajtóban, közösségi médiában, interjúkban, ünnepi beszédekben megfigyelhető a mezőgazdaságnak, a mezővárosi múltnak, a hagymának a hagyomány fogalma alá sorolása. A hagyma márkaként való említése már évekkal a hivatalos márkaregisztráció előtt bevett gyakorlathént, valamint a hivatalos felterjesztés előtt hungarikumként jelenik meg a forrásokban, amely alátámasztja a fesztivalizációval járó *branding* szerepet: a márkázás a

lokális-regionális öndefiníció mellett legitimál és gazdasági szempontból is előnyöket hordoz. Maga a fesztivál a megalkotott hagyomány fogalomkörébe sorolható.

A Hagymafesztivál mindenkori szervezői a rendezvény segítségével egyúttal olyan tudatosan konstruált képet alakítanak ki, amely kijelöli a „makóiség” attribútumait a helyi közösség, illetve a városba látogatók számára – mindezt úgy, hogy közben makóiakat is bevonnak a folyamatba. A Hagyma Lovagrend, a Hagymavirág Foltvarró Kör, a híres makói sztárcipész, az országos televízióműsorokban szereplő, szakácskönyveket publikáló makói gasztroblogger, a helyi táncsoportok és zenekarok fesztiváltérben történő megjelenítése aláhúzza a követendő helyi értékeket, erősíti a makói öntudatot. Ezzel egyidőben a sztárséfek, miniszterek, országszerte ismert művészek meghívása egyszerre legitimálja a szervező városvezetést, kiterjeszti Makó jelentőségének határait a városon túlra, és hoz létre olyan turisztikai attrakciót, amely a széles körben ismert összetevők és a helyi sajátosságok keverékével egyidejűleg ígér minőségi szórakozást, és a kulturális örökség szimbolikus (el)fogyasztását.³⁸⁸

A fesztivál történetének értelmezése kapcsán világossá válik az a folyamat, ahogyan rendezvény mind újabb képzeteket, fikciókat, tárgyakat generál, újabb szereplőket von be, s közben egyre inkább eltávolodik a valóságos mezőgazdasági alapoktól. A múlt és az örökség nem pusztán be/felmutatása és kiállítása, hanem domesztikációja, interpretációja is történik a Hagymafesztivál keretében.

III.2.3. A Maros-part

A makói értéktárban a települési értékek között a Maros-part „elemekre bontva” szerepelnek: a Maros-part turisztikai attrakciói (Turisztika kategória),³⁸⁹ a Maros-parti strand³⁹⁰ és a Maros folyó³⁹¹ (Természeti környezet kategória), valamint a makói gyógyiszap (Egészség és életmód kategória) tételek formájában. A Maros-part esetén nem örökségesítő folyamat mutatható ki, sokkal inkább a helyi értékek (természeti vagy turisztikai) felhasználása a településfejlesztésben, anélkül, hogy tudatosan megjelenne a hagyományokra, múltra való hivatkozás vagy a történeti öntudat hangsúlyozása. Ez nem a Maros-part kultúrtörténeti jelentőségének hiányával, sokkal inkább a helytörténeti kutatások fókuszaival magyarázható, amelyek a Maros folyó településalakító szerepét kiemelik ugyan,

---

³⁸⁸ FRISVOLL – FORBORD – BLEKESAUNE 2016.

³⁸⁹ <https://www.makoierktar.hu/?p=889188&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

³⁹⁰ <https://www.makoierktar.hu/?p=889164&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

³⁹¹ <https://www.makoierktar.hu/?p=889160&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

de a szabadidő, fürdőkultúra és turizmus témaköreit már nem vagy kismértékben érintették, a kommunikációban pedig még kevésbé alkalmazottak. Pedig (történeti) forrásokban ezek a területek sem szűkülnek.

III.2.3.1. Történeti előzmények

A Maros a 19. század utolsó harmadáig a gazdaság színtere volt (homokkitermelés, állatok itatása, stb.),³⁹² s a rekreációs, és később rehabilitációs céllal használt marosi gyógyiszap kitermelésének gyökerei a homokkitermeléshez nyúlnak vissza. Makón, mivel a város lakóházai elsősorban vályog- és vertfalú épületek voltak a 19–20 században, a homokot helyi használatra nem termelték ki – a kereslet a makói homokra az 1879-es szegedi nagy árvíz után nőtt meg. A marosi homokot „tisztá, nem sáros, nem iszapos kvarchomok”-ként említik a források,³⁹³ melyet leginkább falazásra és vakolásra tartottak alkalmasnak. Szegedre már 1920 előtt is hajókkal szállították a homokot, melyet eleinte kézi erővel termeltek ki.

A Maros vízgyűjtő területéről származó hordalékanyag a homok mellett iszapot is tartalmaz, melyből a nagyobb szemcseméretű nem alkalmazható gyógyászati célra, ám az apróbb, finomabb szemcséjű, amely áradás után az ártéren marad, majd lerakódik, és a homoktól elválik, alkalmazható.³⁹⁴ A marosi iszap gyógyhatásainak felfedezésére spontán módon, népi megfigyelés útján került sor – ugyanez érvényes a kolopi iszapra, amely története a marosinál is régebbre nyúlik vissza. A kolopi iszap felfedezését a 19. századra teszik, s a makói viszonyokhoz hasonlóan itt is együttesen jelenik meg a gyógyvíz és a gyógyiszap. Előbb a víz kedvező hatásait figyelte meg saját birtokán Tiszasüly kolopi határrészének egyik birtokosa, Végess Sándor 1892–93 körül, majd „viszonylag hamar felfigyelt a kutak alján felgyülemelő finom kék iszapra. Ehhez is egy korabeli legenda kapcsolódik: állítólag egy beteg bivaly megmártózott a kútból kitermelt iszapban, talán még a vízből is ivott, és láss csodát, meggyógyult.”³⁹⁵ Makón a kamaszkorára visszaemlékező Tóth Ferenc, illetve dr. Batka István reumatológus főorvos tett a makói gyógyiszapnak (a kolopihoz hasonló) spontán rekreációs-rehabilitációs célú használatával kapcsolatos megfigyeléseket. Ezek alapján az 1940-50-es években a Maros-parton fürdőzők bekenték ízületeiket a kék színű iszappal, azt hagyták megszáradni, végül lemosták, s ezt követően közérzet-javulásról számoltak be. A történetet összevetve beszélgetőpartnereim

---

³⁹² TÓTH F. 2008b.

³⁹³ APJOK 2018: 443., TÓTH 2008b.

³⁹⁴ TÓTH F. 2008b: 165, APJOK 2018: 444.

³⁹⁵ GARAMVÖLGYI-DANKÓ – BARABÁS 2018.

beszámolóival, más visszaemlékezésekkel, látható,³⁹⁶ hogy az iszappakolást a nagyon gyakran a hagymaföldeken dolgozó parasztok, parasztasszonyok alkalmazták. E körülmény érdekessége, hogy a szakirodalomban az ilyen jellegű spontán rekreációs tevékenységek, egyáltalán a szabadidős célú fürdőzés elsősorban az elit életmódjához kötődően jelenik meg, a mezőgazdasággal foglalkozókhoz ritkábban kapcsolják.³⁹⁷ Azt, hogy ez Makón mégis élő gyakorlat volt, az alábbi interjúrészlet is alátámasztja:

„- És akkor kik csinálták így? Kik kenték magukra az iszapot?

- Hát mindenki.

- Emlékszik esetleg, hogy akik csinálták, mivel foglalkoztak?

- Hm. Hát parasztok voltak többnyire. Az én nagymamám is csinálta, bár ő mondjuk iparoslány volt, de sok parasztasszony is volt. Azok dolgoztak a földeken, fájt mindenük. Magukra kenték, azt mondták: kihúzza belőlük a fáradságot. Jó a fájdalomra. Mi is kentük, sokszor az volt, hogy a gyerekek kenték a felnőttekre, játékból. Jó puha az a kékiszap, szerettünk vele játszani. Az öregek meg szerették, mert jó volt nekik utána.” (Bjné, nő, 71 éves)

A marosi fürdőélet kezdetei a 19. század utolsó harmadára tehetőek: 1868-as források tanúsítják,³⁹⁸ hogy úszókosárral ellátott fürdőházakat³⁹⁹ építettek a folyón, melyekre egységes árszabályozást vezettek be. 1877-ben elkészült a fürdőház, 1888-ban pedig a város polgármestere, Major Miklós fürdőtelep létesítését engedélyezte. A fürdőtelepet végül az a Báló Pál üzemeltette, aki korábban a fürdőházat is létrehozta, de 1910-ben már nem pályázott újra, és 1911-ben lebontotta a felépített fürdőt.⁴⁰⁰ Ez az időszak a Maros folyó rekreációs használatának megkezdésére utal, s bár ekkor még nem beszélhetünk idegenforgalmi aspektusról, a folyónak ez az új igénybevételi gyakorlata teremtett lehetőséget a turizmus gondolatának megszületésére. 1918-ban pedig a Maros-part

---

³⁹⁶ MEDGYESI 2012: 8.

³⁹⁷ FRYKMAN – LÖFGREN 2008: 17–19.

³⁹⁸ TÓTH F. 2002.

³⁹⁹ A fürdőházak és az úszókosarak a természetes vizek biztonságos használatát voltak hivatottak elősegíteni (WIRTH 2011), emellett bizonyos társadalmi igényt is kielégítettek; a fürdőzés ugyanis olyan test- és térhasználatot követel, amely a korabeli polgárság önreprezentációjával, értékrendjével ellentétes (FRYKMAN-LÖFGREN 2008, GYARMATI 2015.) A szegedi úszóházakról bővebben: BÁTAYAI 2003.

⁴⁰⁰ TÓTH F. 2002, APJOK 2020b.

fürdőhelyét és annak környékét „az ifjúság rendszeres testedzése érdekében” Gebe Mihály főgimnáziumi igazgatóhelyettes szerette volna igénybe venni diákjai számára.⁴⁰¹

A két világháború közötti időszakból nem csak az iszap spontán rekreációs célú használatára vonatkozó adatokkal rendelkezünk, de a források alapján ekkor merült fel elsőként a turizmus ideája Makó vonatkozásában. Ez nem egyedülálló jelenség: az új országhatárok meghúzásával ebben az időszakban felértékelődtek a belföldi úticélok (különösen Budapest és a Balaton), illetve szélesebb körben vált elterjedtté az utazás, megjelent a tömegturizmus.⁴⁰² A Makói Ujság⁴⁰³ egy 1936-os cikke taglalja a kérdést, hogy „Makónak miért nincs idegenforgalma?”.⁴⁰⁴ A cikk szerzője a „páratlan természeti környezettel” indokolja az idegenforgalom létjogosultságát, s azt párhuzamba állítja a németországi viszonyokkal: véleménye szerint, ha ez a környezet ott helyezkedne el, már többemeletes szállodák és turistákkal teletömött buszok árasztották volna el a partot. A Makói Ujság hasábjain a Maros egyébként is gyakori szereplője volt a hirdetéseknek (pl. étterem, strandfürdő, fényvédő kozmetikumok), cikkeknek, olvasói leveleknek. A híradások gyakran számoltak be balesetéről, árvízhelyzetről, de olvashatunk a strandillemről, nyitva tartásról, belépődíjakról is, amelyek arról tanúskodnak, hogy a két világháború között, illetve a második világháború idején már működött strand⁴⁰⁵ a Maros-parton.⁴⁰⁶

Az 1950-1991 közötti időszaknak a fürdözést és turizmust érintő kérdései párhuzamba állíthatók a jelen törekvéseivel, s ebben a korszakban több olyan esemény történt, amelyek megalapozták napjaink makói fürdő/egészségturisztikai koncepcióját. Ilyen

---

⁴⁰¹ <https://maroskult.wordpress.com/2018/01/15/ifjusagi-furdozes-megszervezese-1918-ban/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)

⁴⁰² JUSZTIN 2006: 191–192., REHÁK 2009., TÖRZSÖK – GALAMBOS 2015.

⁴⁰³ 1935-ben indult, havi 20-25 számmal jelentkezett egészen 1943-ig. Kormánypárti, politikai újság volt, a korábban betiltott Makói Friss Újság teljes szerkesztőségével alapították újra. (<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/MakoiUjsag/> Letöltés ideje: 2019. 06. 02.)

⁴⁰⁴ GY. M. 1936.

⁴⁰⁵ A strandfürdőkről lásd: MOHÁCSI 2002a, 2002b.

⁴⁰⁶ Összesen 903 alkalommal fordul elő a Maros-partra vonatkozó, témánkban releváns írás a Makói Ujság hasábjain. Figyelemre méltó az sajátos rovat, amely egy bizonyos Cina bácsi Maros-parti kalandjain, tapasztalásain keresztül mutatja be a területet és a Maros-parti történeteket a Makói Ujság hasábjain. A jelzett korszakban 16 ilyen cikk található, Cina bácsi karaktere 1940-ben bukkant fel először, és 1942-ben utoljára. A humoros (sokszor fekete humorral átítatott) hangvételű történetek Cina bácsi és egy másik, nem jelzett személy párbeszédén keresztül reflektálnak aktuális eseményekre (például a második világháborúra), a Maros-partot és a strandot hol hangsúlyosabban, hol kevésbé hangsúlyosan érintve, mindenesetre ezekből a rövid, szórakoztató írásokból kiolvashatóvá válnak néprajzi jelentőséggel bíró adatok, például a fürdőzésre, strandolásra vonatkozóan: „Cina bácsi ott lubickolt a Marosban a korlátgerenda mellett s úgy nézett rám, mint a közismert Unicum plakát embere.” (Makói Ujság 1940. július 28: 4.), „Cina bácsi ott áll a kabinsor sarkán és legeltette szemét a strandi bájtomegen.” (Makói Ujság 1941. augusztus 17: 5.) Vagy megjelenik a Maros-parton található csárda: „Mék halászni a marosparti csárdába, mer az a legbiztosabb hej. Ott foghat az embőr biztosan halat, ha jól mögfizeti a vendéglőst. Nem járok úgy, mint a makai vadászok a Fehér Háznál.” (Makói Ujság 1942. június 28: 2.)

volt például a termálkút fúrása (1955-56), majd a termálfürdő hivatalos megnyitása (1962); a marosi iszap gyógyiszappá (1961), a termálvíz gyógyvízzé minősítése (1988); Makó fürdővárosi arculatának kialakítása terve (1967-1969); a gyógyiszapra és a termálvízre alapozott „gyógy-idegenforgalom” kialakítása és reumakórház létrehozásának gondolata (1983).⁴⁰⁷

A fürdő építésével párhuzamosan a Marosból kinyerhető iszap gyógyhatásait dr. Batka István orvos (1896–1971) kezdte el kutatni, s az anyag radioaktivitását egy saját kísérlettel mutatta ki.⁴⁰⁸ Ezt követően küldték be az iszapot minősítő eljárásra: a Magyar Állami Földtani Intézet és az Országos Reuma és Fürdőügyi Intézet a gyógyhatást, a Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet a radioaktivitást állapította meg, a Közegészségügyi és Járványügyi Állomás nyilatkozott arról, hogy az anyag kórokozót nem tartalmaz; s végül az Egészségügyi Minisztérium engedélyével 1961-től a Marosi Homokkitermelő Vállalat a folyó medrének 16–17. és 25–16 folyamkilométer közötti szakaszáról „Marosi gyógyiszap” néven termelhetette ki a gyógyhatású anyagot.⁴⁰⁹ A marosi iszapot Tóth Ferenc kiváló vízmeztartó, kis hővesztő képességű iszapként jellemezte, amely tulajdonságoknak köszönhetően a gyógykezelésekhez felhasznált hatékonyság tekintetében a magas minőségüként számon tartott hévízi és az olasz Battaglia di Fango iszapok méltó párja.⁴¹⁰

1964 és 1966 között kezdődött meg a strandhoz vezető út renoválása, a parton található, közösségi célokat szolgáló napköziotthon- és tábor infrastrukturális fejlesztése.⁴¹¹

A Maros-part fejlesztése kapcsán 1967-ben érkezett el a fordulópontra, amikor dr. Forgó István és Forgó László benyújtották a „Marospart rendezésével kapcsolatos előterjesztés”-t. Ennek célja a Maros-part rendezése, fürdő- és pihenőterület fejlesztése volt, melynek megvalósítása céljából a VB megalakította a *Marospart fejlesztése Előkészítő Bizottságot* (MEB). A MEB elsődleges feladatai: a terület természeti adottságai kihasználásának megtervezése, fürdő- és pihenőterület fejlesztése, használat szabályozásának elkészítése; miközben törekedjen komplex javaslatok megalkotására, és tartsa szem előtt a társadalmi megoldás lehetőségét, tegyen javaslatot a *Marosparti Intéző Bizottság* (MIB) létrehozására, dolgozzon ki munkatervet. A beszámolóból kiolvasható

---

⁴⁰⁷ A részletesebb feldolgozást lásd: APJOK 2021.

⁴⁰⁸ TÓTH F. 2008b: 165, APJOK 2018: 444.

⁴⁰⁹ TÓTH F. 2008b: 165, APJOK 2018: 444–445.

⁴¹⁰ TÓTH F. 2008b: 165.

⁴¹¹ MNL CSML ML MVT VB jk. 1964. július 02: 4. napirendi pont, MNL CSML ML MVT VB jk. 43/66.VB. határozat, MNL CSML ML MVT VB jk. 61/1966.VB. határozat

egyrészt a fürdővárosi koncepció társadalmi jelentősége (a „város politikai, társadalmi, állami és gazdasági szerveinek, a tanácsstagok az általuk a lakosságtól nyert” javaslatait is figyelembe vették a fürdő- és pihenőterület fejlesztés kapcsán), másrészt a természetvédelmi szempontok előtérbe helyezése („elgondolásaink, javaslataink csakis olyan műszaki és egyéb megoldásokra irányulnak, amelyek a Marospart jellegét, természeti környezetét, hangulatát megőrzik. A jövőt illetően is ennek szigorú betartását javasoljuk.”). A bizottság elnöke a társadalmi munka szükségességét jelölte meg a „nem anyagigényes célkitűzések” teljesítése folyamán, amelyet már alkalmazni is terveztek a Maros-part irányfényeinek villamosításával. Ez együtt járt a Maros-parti lejáró út építésével, a Gőzmalom és Liget utcák közötti tereprendezéssel. Hasonlóképpen szükséges volt a cél eléréséhez a Maros-parton kemping céljára kijelölt terület mezőgazdasági művelés alóli kivétele, a parkosítás, fásítás, melyhez a kertészeti munkaközösség bevonását tartották elengedhetetlennek. A Végrehajtó Bizottság határozati javaslata alapján pontosan látható, hogy a kemping létrehozásához mely helyrajzi számon, milyen kezelésben álló területek művelés alóli kivonása mellett döntöttek; ez a VB kezelésében, a makói Legeltetési Bizottság kezelésében, illetve a Csongrád Megyei Állami Erdőgazdaság kezelésében lévő, összesen 37 kataszteri hold nagyságú területet jelentette. A terület üdülő- és pihenőterületé fejlesztéséhez szükséges volt továbbá kijelölni az új közlekedési utakat, illetve szabályozás alá vonni a hétvégi házak építésének gyakorlatát, a Szakszervezeti Bizottságok segítségével megszervezni a szervezeti üdültetés feltételeit. A buszforgalom mellett az idegenforgalmi célokat támasztja alá az infrastruktúra kiépítése: villamos hálózat, illemhelyiség kialakítása, vendéglátás bővítése, javítása, nyilvános távbeszélő állomás felállítása. A jóváhagyott terv megvalósításának szervezésére Marosparti Intéző Bizottságot hozott létre, melynek feladatai között szerepelt a fürdő- és pihenőterület terveiben foglaltak fokozatos megvalósítása; társadalmi munka megszervezése; a területen a természetvédelem, valamint a tisztaság és rend fenntartása, ellenőrzése; „széleskörű propaganda kifejtése a fürdő és pihenő területnek Makó város és környéke dolgozói által való igénybevétele érdekében”; a vállalatokkal és szervekkel együttműködésben, kapcsolatot tartva a Szegedi Idegenforgalmi Hivatallal, megteremteni és fejleszteni az idegenforgalom feltételeit.⁴¹²

1970-ben Makót történetének legnagyobb árvize rázta meg, azonban az áradás nem csak rombolt, de nyereséget is hozott a makóiaknak. Az árvíz után a földeken, kertekben nagyjából fél méter magasan lerakódott a homok, és a kitermelés fáradságos munkáját

---

⁴¹² MNL CSML ML MVT VB jk. Dr. Draskóczy Ede, a MEB elnökének határozati javaslata 1968. február 20.

megspórolva csak az elhordásról kellett gondoskodni – így a „a szállító könnyen és olcsón jutott homokhoz, a tulajdonos nemcsak megszabadult a számára fölösleges homokrétegtől, még pénzt is kapott érte.”⁴¹³ Az 1970-es években kanadai exportra is termeltek ki marosi iszapot, ám egy időre szüneteltetni kellett e tevékenységet a technológia kezdetlegessége miatt. A Marosi Homokkitermelő Vállalat alkalmazásában álló ifj. Gesztesi Mihály 1983-tól „Marosi gyógyiszap-kitermelő és -készítő iparos” néven, egyszemélyes vállalkozásként foglalkozott a makói iszap kitermelésével, miután sikerült megtalálni azt az eljárást, amellyel csírátlanítani tudták az anyagot. Minisztériumi engedéllyel a Maros 16. és 26. folyamkilométer közötti szakaszán az áradás után a hullámtérről visszamaradt, csontkeménnyé száradt iszapot összegyűjtötte, és liszté őrölve 50 kg-os fóliazsákokban forgalmazta. Gyógyszertári forgalmazásba Marcheschi Károly által került, aki szakirodalomra és németországi iszapkezelési tapasztalatokra alapozva kialakította az új technológiát. A „Maros-gyógyiszap kompressz” néven forgalmazott terméket az Országos Kórháztechnikai Intézet 1991-ben bevizsgálta, és engedélyezte egészségügyi felhasználását.⁴¹⁴

Az árvíz nyilvánvalóan érintette a Maros-partot, melynek szabadidős tereit már elkezdték kialakítani. Az 1973. június 13-án tartott ülésen az Idegenforgalmi és Marosparti Intézőbizottság tett jelentést a Maros-part további korszerűsítéséről, amelynek központi kérdésköre az üdülőtelep kialakítása és az infrastruktúra rendezése volt. Határozatot hoztak a hétvégi házak építésére vonatkozóan, és a Műszaki Osztály új engedélyeket nem adhatott ki az üdülőtelep rendezési tervének elkészültéig.⁴¹⁵ Ez, illetve a „már meglévő kiskertek, házak meghagyása” hozzászólások arra utalnak, hogy 1973-ra már épült néhány nyaraló/hétvégi ház, amelyek azonban nem egy tervszerűen kialakított üdülőtelep részei – ezt csak a határozat elfogadása után kezdték szisztematikusan kiépíteni. Ezen az ülésen merült fel a strand területének bővítése, ahogyan a parkosítás (Maros-park), illetve a közlekedés rendezése is. Újra előkerült a vendéglátás és ellátás javításának problémája, és további problémát jelentett a „szűnyoghelyzet” a napközis táborban (amelyet egyébként sokan ma is szűnyogtelepként emlegetnek Makón).⁴¹⁶ Az ülésen tárgyalt kérdések és a megszavazott határozatok jelentősége, hogy az üdülőtelep⁴¹⁷ rendezésének elsődleges

---

⁴¹³ Hasonlóképpen az 1932-es makói árvízhez. TÓTH 2008b.

⁴¹⁴ TÓTH F. 2008b: 165–166., APJOK 2018: 445.

⁴¹⁵ MNL CSML ML MVT VB jk. 1973. június 13. ülés jegyzőkönyve

⁴¹⁶ MNL CSML ML MVT VB jk. 1973. június 13. ülés jegyzőkönyve

⁴¹⁷ Üdülőtelepeket más településeken is találunk ugyanebben a korszakban. A szegedi „Sárga” üdülőtelepről lásd: MÓD 2007, 2021.

okaként az idegenforgalmat és a megnövekedett igényeket jelölték meg. Az üdülőtelep rendezési tervének szerves része volt egy üdülőtársulat létrehozása, amelyet a telkeket birtokló vállalatok és egységek⁴¹⁸ összefogásával képzeltek el megvalósítani, s amely célja a Maros-part korszerű működtetése és fejlesztése. Az üdülőtelep kapcsán említett mederrendezési munkálatok a standra és a Marosra vonatkozóan arra engednek következtetni, hogy az „üdülőtelep” fogalma nem csak a hétfégi házakkal beépített területre terjedt ki, hanem magába foglalta a fürdőrészt is. Előrelépés történt a parton való közlekedés tekintetében is, mivel közlekedési jelzőtáblák kihelyezéséről is határoztak.⁴¹⁹

Egy évvel később az üdülőtelep rendezési tervében javaslatot tettek a beépítések szabályozására, a típusterves nyaralóépületek bevezetésére, melyek a Maros várható áradásaival szemben – vízszint fölötti kialakításuk okán – ellenállóbbak, ugyanakkor kritikák fogalmazódtak meg a lábakon álló házak drágább árkategóriája miatt. Ugyanilyen fontosnak tekintették a terület teljes közművesítését, különös tekintettel a szennyvíz elvezetésére. Az előző alkalommal tárgyalt problémák újra felmerültek: közlekedés (elsősorban utak) kérdése, vendéglátás elégtelensége, a meglévő hétfégi házak lebontása. A bizottság végül a típusterves építkezés, a meglévő házak fokozatos lebontása mellett döntött. Ekkor már elmerült az igény kultúrműsorok szervezésére, szórakozási lehetőségek elérésére is a parton, illetve a Maros-part közlekedésének javítása szempontjából mesterséges kanyar beiktatására, célforgalom bevezetésére, a házak tulajdonosainak/bérlőinek számára kijelölt parkolóhelyek létesítésére törekedtek.⁴²⁰

Az 1967-ben megkezdett kempingfejlesztési ügy 1975-ben került újra a Végrehajtó Bizottság asztalára. A kempinget 1974-ben nyitották meg, az ahhoz vezető út kialakítását, a terület fásítását elvégezték; a tervezett további fejlesztéseket 1976 őszére ütemezték. A bővítés eredményeképp összesen 300 férőhely állt volna rendelkezésre: 50 férőhelyes motel, 220 férőhelyes sátor, 10 lakókocsi-állás. A korszerűsítés turisztikai szempontjait az alábbi, a jegyzőkönyvből származó idézet is alátámasztani látszik: „A campingben megszállt vendégek, főleg nyugati turisták felvetése alapján kéri megvizsgálni – elsősorban a camping mögötti játszótéren a katonai eszközök elhelyezésének célszerűségét. A harci szellem nevelése, kialakítása nem a játszótérek feladata. Mindenek előtt a camping mögötti játszótéren lévő légvédelmi ágyú elhelyezését kéri felülvizsgálni és onnan mielőbb eltávolítani. Kelet-német állampolgárok elmondták, hogy náluk a játékboltokban sem

---

⁴¹⁸ Ebből az időszakból magánnyaralóról még nincsen tudomásunk.

⁴¹⁹ MNL CSML ML MVT VB jk. 1973. június 13. ülés jegyzőkönyve

⁴²⁰ MNL CSML ML MVT VB jk. 56/1974./V.8./VB. határozat

hoznak forgalomba harci eszközöket ábrázoló játékot.”⁴²¹ A Szeged Városi Idegenforgalmi Hivatal rámutatott, hogy a fejlesztések célja, hogy „elősegítsék az idegenforgalom fokozását”, s e célból az Idegenforgalmi Bizottság 1976-ban 100.000 példányban ötnyelvű kiadvány megjelentetését tervezte. A Makói Camping vezetője hozzászólásából kiderült, hogy a téesz-szel szerződést kötve naponta két alkalommal, minimális díj ellenében lovaglási lehetőséget terveznek biztosítani a kempingben megszálló vendégek számára.⁴²² 1979-ben a Csongrád megyei tanács az idegenforgalmat „korunk fontos társadalmi jelensége”-ként jellemezte a megyei tanácsülésen, és a megye egyik potenciáljaként a fürdésre alkalmas vizeket (Tisza, Maros, Körös folyók), illetve a természetvédelmi területeket jelölte meg, kiemelve, hogy Szeged ugyan a vezető idegenforgalmi helyzetű település, de a megye másik négy városa is vonzó a vendégek számára a megújult infrastruktúra, kulturális kínálat miatt.⁴²³

A Maros-part üdülőtelepének rendezésével kapcsolatos egyik utolsó jegyzőkönyv 1980-ban kelt. A korábban is fennálló bontási kérdések ekkorra sem látszottak megoldódni, ennek okaként azt jelölték meg, hogy 16, elhanyagolt állapotban lévő üdülő tulajdonosát még nem találták meg, így nem tudtak egyeztetni a bontási munkálatokról. Az ülés fő témái egyrészt a Marosparti üdülőtársulás előkészítő bizottság alakítása, másrészt a Maros-part rendezésével kapcsolatban a Maros pihenőpark létrehozása voltak. Az üdülőtársulat létrehozása (melyet a lakásszövetkezetek mintájára terveztek megvalósítani) nem csak praktikus okokból volt fontos, hanem azért is, hogy a „rendezéshez megnyerjék a közvéleményt”; s erre azért is lehetett szükség, mert a tervezett park létrehozásához nagyarányú társadalmi munka igénybevételét látta szükségesnek a VB. A Maros-parton elterülő közpark kialakításának célja, hogy az üdülővel nem rendelkezők is találjanak pihenési lehetőséget, de ehhez hatékonyabb agitációs munka folytatását látták szükségesnek, hogy minél több vállalat és szövetkezet létesítsen nyaralót a Maros-parton, dolgozóik részére. A Maros pihenőpark átadását 1982-re datálták, azonban a későbbi dokumentumokban már nem bukkan fel ennek sorsa.⁴²⁴ 1981-ben még két alkalommal kerül elő az üdülőtelep kérdése: mindkétszer a „Marosparti pihenőtelkek használatba adásához szükséges bérleti díj megállapítása” kapcsán.⁴²⁵

---

⁴²¹ MNL CSML ML MVT VB jk. 108/1975./VIII.14./VB. határozat

⁴²² MNL CSML ML MVT VB jk. 108/1975./VIII.14./VB. határozat

⁴²³ Csongrád megyei Hírlap 1979.

⁴²⁴ MNL CSML ML MVT VB jk. 2/1980./I.23./VB. határozat

⁴²⁵ MNL CSML ML MVT VB jk. 102/1981./X.21./VB. határozat

Makó fürdővárossá fejlesztése mind elképzeléseiben (infrastruktúra, a fürdőre alapozott gyógyászati kezelések, turisztikai aspektus), mind idősikjában illeszkedik a Kádár-korszak gazdaságpolitikájának idegenforgalommal, fürdők szerepével kapcsolatos kereteihez. Az 1965–75 közötti időszak tervezetében Budapest gyógyvizeinek kiemelt jelentőséget szánva képzelték el a fürdővárossá fejlesztést, amelynek – a makói példával párhuzamba állítható módon – szerves részét képezték a szálláshely-bővítések, különösképpen a kempingek létrehozása.⁴²⁶ Jóllehet a Kádár-korszak turizmuspolitikája a Balatonra és Budapestre mint kiemelt desztinációkra koncentrált,⁴²⁷ a fejezetben közölt források azt mutatják, hogy – még ha nem is feltétlenül nemzetközi viszonylatban, de – a 20. század második felének makói fürdővárosi koncepciójának terve ebbe a kontextusba illeszthető.

III.2.3.2. A Maros-part fejlesztése a 21. században

A hatvanas évek Maros-parti tereprendezése után egészen a kétezres évek közepéig nem került a városi fejlesztések látóterébe a Makó határában lévő terület az üdülőövezettel és a szabadstranddal egyetemben. A helyi közgondolkodásban, visszaemlékezésekben így a Maros-part elavult, és nem jelentett kifejezetten vonzó úticélt sem a turisták, sem a makóiak számára. A Maros-partot is érintő fejlesztések előtt azonban nyomott áron lehetett ingatlanhoz jutni a területen, s többen is így vásároltak hétvégi házat az üdülőtelepen. Ellentétben a balatoni gyakorlattal, ahol az üdültulajdonosok nagy hányada nem helybéli,⁴²⁸ Makó esetén a mintegy 250 telek egyharmada van magántulajdonban, makói lakosok birtokában.⁴²⁹ A nyaralótulajdonosok egy része városi otthona kiterjesztéseként tekint a Maros-parti ingatlanra:

„Panellakásban lakunk, nekünk ez jelenti a zöldövezetet. Nyárra szinte teljesen kiköltözünk ide a feleségemmel, itt tudjuk fogadni az unokákat is. Jobb itt a természet közelében, mint a városi lakásban.” (GJ, férfi, 72)⁴³⁰

„Bár a városban is kertes házban lakunk, itt mégis gazdagabb a természeti környezet. A családi rendezvényeket itt tartjuk. A szezonnyitó mindig a majális,

---

⁴²⁶ REHÁK 2009: 343.

⁴²⁷ REHÁK 2009.

⁴²⁸ SCHLEICHER 2018.

⁴²⁹ <https://makohirado.hu/2017/06/27/maros-parti-telkeket-adna-el-varos/> (Letöltés: 2017. 08. 27.)

⁴³⁰ Interjú 2018, Makó.

ahol a barátokkal és családdal együtt főzünk, és nagyjából októberig járunk le programokat tartani.” (HT, férfi, 53)⁴³¹

A megkérdezett nyaralótulajdonosok vezető pozícióban dolgoznak, jó anyagi körülmények között élnek, több közöttük a nyugdíjba vonult rendvédelmi dolgozó, akik szakmájuk szabályozása alapján karkedvezményel szerelhetek le, és kapnak szolgálati járandóságot⁴³² – e mellett pedig többen vállalkozást vezetnek. Ezért is érte többször az a vád őket, hogy a Maros-part és az üdülők fenntartása „néhány újgazdag úri hóbortja”.⁴³³

A témaspecifikus szakirodalom megállapításai alapján több tényező is hozzájárult a szabadidő-lakások tömeges elterjedéséhez, amelyek közül néhány kifejezetten a volt szocialista országokra jellemző, és amelyek felfedezhetők a 21. századi makói Maros-parti üdülők esetében is, s ez túlmutat az életmód megváltozásán, a munkaidő-szabadidő arányának átalakulásán. A hétvégi házak státuszszimbólumként funkcionálnak, továbbá „az elmúlt néhány évtized városiasodása és lakásépítése városias (lakótelepi) környezetbe „kényszerítette” az embereket, akik viszont vágytak a korábban életterük részét képező zöld környezet után (földéhség).”⁴³⁴ A Maros-parti nyaralók/hétfégi házak – ahogyan az a tulajdonosokkal készült interjúkban is megfogalmazódott – nem elsősorban a Maros strandolási lehetőségeinek kihasználására, hanem sokkal inkább a várostól eltávolodás céljából tartatnak fent. A Maros-part és üdülőtelepének használata azonban túlmutat azon, hogy helybéli lakosok városi otthonuk kiterjesztéseként tekintenek a nyaralókra, azt szabadidős célból használják (sőt, van, akinek ez első otthona is).

Az üdültulajdonosokból szerveződött Maros-parti Baráti Kör nevű érdekvédelmi szervezet mintegy 120 tagot számlál.⁴³⁵ Facebook-oldaluk névjegyében önmagukat így határozzák meg: „A Maros-parti Baráti Kör a Makó a maros parti üdülő területen tulajdonosi, baráti, szimpatizánsi érdekből önként szerveződött közösség mely nem folytat pénzgazdálkodást személyes adat kezelést. Célja: az üdülő területen élő pihenő, szórakozó, dolgozó emberek érdekképviselése, aktív részvétel az őket érintő döntések, szabályok megfogalmazásában kidolgozásában betartásában betartatásában. Egyszeri többséggel

---

⁴³¹ Interjú 2016, Makó.

⁴³² A kategória az öregségi nyugdíjnak felel meg, azonban ez arra a sajátos körülményre utal, hogy a rendvédelmi dolgozók munkafelmérésekből adódóan karkedvezményel vonulhatnak nyugállományba.

⁴³³ APIJOK 2020: 14., <https://makohirado.hu/2018/04/14/legyen-vagy-ne-legyen-buli-a-maros-parton/> (Letöltés: 2018. 05. 30.)

⁴³⁴ CSORDÁS 1993: 159.

⁴³⁵ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/egyiranyu-lett-a-maros-part-1721995/> (Letöltés: 2017. 01. 25.)

közgyűlésen megválasztott vezetőség képviseli a résztvevőket.”⁴³⁶ A Baráti Kör ügyeit nyilvános közgyűléseken vitatja meg, amelyre rendszeresen meghívást kapnak a város vezetői. Több olyan közösségi akció kapcsolódik a Kör tevékenységéhez, amely sajtópublicitást kapott, és amely túlmutatott a nyaralótulajdonosok személyes vagy csoportérdekein.

A Maros-parton a szabadidős használatú, magántulajdonban lévő házakból álló üdülőtelep mellett kifejezetten turisztikai céllal létrehozott és fenntartott létesítmények is találhatóak, amelyek nem a pihenést, hanem mozgásos, sportos tevékenységeket, ismeretszerzést céloznak meg, és bárki számára nyitottak. A Makói vízi kalandok⁴³⁷ a Maros folyóra szervezett csónak kölcsönzési és vízitúra-szolgáltatást kínál; a Maros KalandPart⁴³⁸ felnőtt és gyermek akadálypályával, mászófallal, ingával, illetve a Maros folyó fölötti átcúsúszást biztosító *canopy* pályával egyszerre célozza meg az egyéni kirándulókat, családokat és nagyobb csoportokat, osztályokat is. A Lombkorona-sétány a környék élővilágát mutatja be, célja az élménytanulás, a természet megismertetése a látogatókkal.⁴³⁹ A tanösvény Makó-specifikuma a Hagymaterasznak keresztelt pihenőtér elnevezésében, illetve az ösvény legelején elhelyezett információs táblákon is megnyilvánul – utóbbiak a környezet és az élővilág ismertetésén túl Makó történetéről is megosztanak információkat, kiemelve a Maros folyónak Makó létrejöttében játszott szerepét.⁴⁴⁰

Miután a 21. század maros-parti fejlesztéseinek köszönhetően a Lombkorona-sétány és a KalandPart mint új turistalátványosság része lett a Maros-part területének. Ehhez kapcsolódóan új problémák és akadályok jelentkeztek: például a környezet tisztasága, általános állapota; a biztonságos közlekedés; valamint a part nyújtotta szolgáltatások, különféle igények kielégítése (szállás-, és vendéglátóhely, illemhely). 2015. januárjában a fent említett problémakörök orvoslása céljából a Baráti Kör hat témában nyújtott be javaslatot Makó város önkormányzatához.

Az üdülőtelep egyik kiemelt problémája a környezet tisztán tartása, hulladékkezelés kérdése.⁴⁴¹ 2016-ban vizsgálták felül a terület közlekedési szabályait, és tették egyirányúvá

---

⁴³⁶ <https://www.facebook.com/marospartibaratikor/about/> (Letöltés: 2019. 12. 11.)

⁴³⁷ <https://www.facebook.com/makoivizikalando/> (Letöltés: 2021. 12. 11.)

⁴³⁸ <https://www.maroskalandpart.hu/> (Letöltés: 2021. 12. 11)

⁴³⁹ <https://szallas.hu/programok/lombkorona-setany-mako-p5102> (Letöltés: 2021. 03. 12.)

⁴⁴⁰ <http://lombkoronasetany.hu/> (Letöltés: 2021. 12. 11.)

⁴⁴¹ „Elsőként *Jenei Sándor*, a Maros-parti Baráti Kör vezetője szólalt fel. Elmondta, már korábban is jelezte, hogy a Maros-partra vezető út világítása ritkán működik, idén pedig már szinte alig égtek a lámpák. Ezt veszélyesnek titulálta, ugyanis sokan jártak le az üdülőjükbe, illetve a fiatalok is előszeretettel választották a Maros-partot a szórakozásukhoz. Emellett a szemétszállításra is panaszkodott. Véleménye szerint kevés a konténer, emiatt a hulladékot mellé pakolják, azonban azokat már nem szállítják el.”

a strand felé vezető utat.⁴⁴² A folyamat elindítása és végrehajtása körül is a Maros-parti Baráti Kör bábáskodott, mivel a KalandPart és a Lombkoronásétány megnyitása óta megnövekedett autó- és buszforgalom következtében veszélyessé vált a strandhoz vezető keskeny út.⁴⁴³ Egy évvel később újabb fordulóponthoz érkezett a Maros-part transzformációja: a Baráti Kör kezdeményezésére – az ingatlanulajdonosok 20 évre visszanyúló kérései alapján – az üdülőtelep utcái neveket kaptak.⁴⁴⁴ „Számos ingatlan található a Maros-parti üdülőövezetben, ám eddig nem volt könnyű eligazodni a területen, kivéve azoknak, akik rendszeresen járnak le a strandra, kalandpartra, vagy a nyaralókhoz. A turisták [számára] azonban már komolyabb fejtörést okozhatott megtalálni magát az üdülőterületet is, ezt a bosszankodást is megspórolhatják azzal, hogy végre neveket kaptak az utcák, és házszámot az ingatlanok.” Ugyan állandó lakcímként továbbra sem váltak bejegyezhetővé a Maros-parti címek (mivel az üdülőtelep a hullámtérben helyezkedik el, hivatalosan művelés alól kivett terület),⁴⁴⁵ az elsődleges cél a turisztikai szempontok kielégítése és a terület rendezése volt,⁴⁴⁶ valamint a rendvédelmi és egészségügyi szervek számára is könnyebbé tették a tájékozódást, így a terület összességében biztonságosabbá vált.⁴⁴⁷

A Baráti Kör aktív közéleti részvétele, az önkormányzattal folytatott kétoldalú kommunikáció⁴⁴⁸ arra enged következtetni, hogy a Maros-parti üdülőövezet, a Maros-part

---

<https://makohirado.hu/2016/09/26/90-millio-forint-kell-kalvin-teri-rendelo-felujitasahoz/> (Letöltés: 2019. 12. 30.)

⁴⁴² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/egyiranyu-lett-a-maros-part-1721995/> (Letöltés: 2017. 01. 25.) A Maros-parton való közlekedés kérdései már 1935-ben feltűntek a sajtóban: „Az őszentlőrinci hegygazdaság éveken át jóindulattal tűrte, hogy a strandra igyekvő közönség a SzCsV állomás felől jövet es arrafele visszatérve használja a szőlők közt vezető utat. A napokban sajnálatos incidens történt ezen az úton, melyből kifolyóan a hegygazdaság kérelemmel fordult a város polgármesteréhez, hogy szerezzen érvényt a szőlőbirtokosok ama jogának, hogy a szóbanlévő úton csak ők közlekedhessenek s másoknak a közlekedést eltilthassák.” Makói Ujság 1935. október 10: 3.

⁴⁴³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/egyiranyu-lett-a-maros-part-1721995/> (Letöltés: 2017. 01. 25.)

⁴⁴⁴ <https://promenad24.hu/2017/07/11/a-maros-part-uj-utcai-20-ev-utan/> (Letöltés: 2017. 09. 11.)

⁴⁴⁵ Emlékezzünk, hogy az 1960-70-es évek fürdővárosi koncepciója kapcsán alakították át a Maros-partot, és a korábban mezőgazdasági művelés alól hivatalosan is kivonták a kijelölt területeket, hogy azt pihenőterületté alakítsák.

⁴⁴⁶ <https://makohirado.hu/2017/07/11/nevet-kaptak-az-uduloovezet-utcai/> (Letöltés: 2017. 09. 01.)

⁴⁴⁷ HT, férfi, 53 – interjú 2017, Makó.

⁴⁴⁸ Ez nem volt mindig zökkenőmentes, azonban 2018-ra, amikor résztvevő megfigyelést folytattam a Baráti Kör közgyűlésén, a probléma már megoldódni látszott. Az említett közgyűlésen a város polgármestere, Farkas Éva Erzsébet is megjelent, korábban éppen az a kritika érte a Baráti Kör részéről, hogy nem reagál a meghívásokra. Ezt a feszültséget fokozta a 2017-es évben kiírt üdülőtelek-pályázat, amely keretében a város megvásárolhatóvá tett nyolc darab, addig csak bérelt telket, azonban ennek feltételeivel az üdülőtulajdonosok nem értettek maradéktalanul egyet. Lásd még: <http://mako.hu/wp-content/uploads/2017/06/maros-parti-ueduelotelkek-ertesitese-palyazat.pdf> (Letöltés: 2018. 01. 30.) , <https://makohirado.hu/2017/09/13/vita-nelkul-biraltak-el-a-maros-parti-udulotelkeket/> (Letöltés: 2019. 01. 13.) , <https://makohirado.hu/2017/06/27/maros-parti-telkeket-adna-el-varos/> (Letöltés: 2017. 08. 27.) , <https://makohirado.hu/2017/07/13/kiertesitette-az-elado-maros-parti-telkek-erintettjeit-az-onkormanyzat/>

mint szabadidős és turisztikai tér alakítása mind alulról (Maros-parti Baráti Kör), mind felülről (Makó Város Önkormányzata) tudatossá vált.

A Maros-parti Baráti Kör azon célkitűzései, hogy a Maros-part üdülő-pihenő övezetté váljon,⁴⁴⁹ megfelelnek az 1960-70-es években a terület fejlesztésére vonatkozó elképzeléseknek. A turizmus a 2011-es évet, tehát a Maros KalandPart átadását követően vált hivatkozási alappá a Maros-partot illető ügyekben. A part és az üdülőtelep infrastrukturális fejlesztése, a közlekedés szabályozása, a telkek tulajdonviszonyai, a közterek hivatalos elnevezései, a hulladékkezelés kérdései több éve megoldásra váró problémaként merültek fel a nyaralótulajdonosok, a Maros-parton második otthonnal rendelkezők számára. A turizmus a Maros-partra szervezett programok meg/éltelése kapcsán is referenciatényező.⁴⁵⁰ A város és az érdekképviselői feladatokat ellátó Maros-parti Baráti Kör is elsősorban a turizmus miatt kezdett közelíteni egymáshoz: a két „fél” problémái közössé váltak; de a Baráti Kör maga is komoly tényezővé vált a térformálásban. Így elmondható, hogy a Maros-parti üdülőtelep összefüggéstelenül egymás mellett időszakosan élők csoportjából egymás és a terület iránt elköteleződött, felelősséget érző közösséggé formálódott. Mindez párhuzamba állítható a kétezres évek elején a Káli-medencében folytatott kutatás eredményeivel, amely a turizmusnak a földrajzi térre gyakorolt társadalmi-kulturális hatásait vizsgálva megállapította, hogy egy viszonylag zárt csoport (a Káli-medence esetén értelmiségiek és művészek) időbeli és anyagi befektetéssel, részben saját érdekeinek és identitásának megfelelően (azt reprezentálva) hogyan képes formálni a teret úgy, hogy azzal hatást gyakorol önmagán túl a lokális kulturális folyamatokra és térszervezési gyakorlatokra.⁴⁵¹

A Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP) 2022-ben támogatja a Maros-part infrastrukturális fejlesztését, amely kerékpárút, sétány kiépítését teszi lehetővé, összekötve a Lombkorona-sétányt és a Kalandpartot.

„Ilyen romantikus, lámpás, pados sétányt tervezünk a Lombkorona-sétány és a Kalandpart közé, ami ugye egy egység, de amúgy csak az úton tudnál odamenni. A Maros parti Baráti Kör nem megkerülhetetlen, de nagyon jó, hogy vannak a strand felé vezető úton szabályok, hogy egyirányú az út, hogy vannak

---

(Letöltés: 2019. 09. 19.) , <https://makohirado.hu/2017/07/15/cinikus-az-onkormanyzat-ajanlata-az-udulotulajok-szerint/> (Letöltés: 2020. 09. 12.)

⁴⁴⁹ <https://makohirado.hu/2016/07/11/mutatjuk-melyik-ut-egyiranyu-heftotol/> (Letöltés: 2017. 01. 12.)

⁴⁵⁰ Részvevő megfigyelés 2018. 04. 14., Makó

⁴⁵¹ SZIJÁRTÓ 2005: 315–316.

utcanévtáblák. Így azért sokkal európaibb infrastrukturális szempontból az egész. Őket amúgy a turizmus kevésbé zavarja, szerintem egymást jobban. De amúgy nem, nincs folyamatos egyeztetés a városvezetés és közöttük az ilyen fejlesztések miatt tudtommal.”⁴⁵²

III.2.3.3. Összegzés

A Maros-part, földrajzi környezetéből adódóan, elsősorban a természeti értékekre épít. A természeti értékek mellett számon tartott turisztikai helyi értékek (a Lombkorona-sétány és a Maros KalandPart) épített jellegük ellenére a környezet adottságaiból táplálkoznak. Az Egészség és életmód kategóriában regisztrált helyi érték, a gyógyiszap a Maroshoz kapcsolódó olyan elem, amelyet a Hagymatikum fürdő, az egészségturisztikai szolgáltatások hasznosítanak. Mindezek tükrében joggal merül fel a kérdés, hogy milyen módon vizsgálhatók a fenti értékek a (néprajzi) kulturális örökség értelmezési mezőjében, jelen értekezés tárgyaként, azon túl, hogy – ahogyan Hartog fogalmaz – ma a „minden örökség” pillanatát éljük?⁴⁵³

A Maros és a Maros-part természeti környezete és a gyógyiszap, valamint az épített turisztikai attrakciók egyaránt kulturálisan beágyazottak.⁴⁵⁴ A folyó kultúrtörténeti jelentősége településalakító szerepében ragadható meg, illetve a strand sem létezhetne a Maros kulturális jellegű birtokbavétele nélkül. A gyógyiszap, annak kitermelésének helyi gyakorlatai továbbá szintén túlmutatnak a természeti és a gazdasági jelentőségen, és a településtörténet fontos részei. A gyógyiszap szerepe ezen túlmutatóan az egészségturizmushoz kapcsolódik. A „helyet belakó” Maros parti Baráti Kör táj/téralakító tevékenysége azon túl, hogy csoportérdeket szolgál, tágabb értelmezésben hozzájárul a városkép alakításához, a helyi értékeket hasznosító/teremtő fejlesztésekhez. A Maros-part esetében nem a szerkesztett múlt tudatos és célzatos felhasználása körvonalazható, de a természeti környezet (kultúr)történetiségére való hivatkozáson keresztül mégis többről van szó, mint pusztán gazdasági hasznot is termelő terület/településfejlesztési folyamatokról.

Ugyan a Maros a kitermelés helyszíne, a Maros-part vonatkozásában a gyógyiszap mégis „láthatatlan”; azzal ellentétben, hogy a Lombkorona-sétánynál információs táblán

---

⁴⁵² Gergely Gábor, interjú, 2022. május 25.

⁴⁵³ Ma a „minden örökség” pillanatát éljük: minden örökség, vagy legalábbis alkalmas arra, hogy azzá váljék: van „természeti örökség”, „genetikai örökség”, „történeti, művészeti, építészeti, technikai, urbanisztikai, tájbeli örökség” stb. Olyannyira, hogy elképzelhető, s akár félelmet is kelthet, hogy totális muzealizációs folyamat zajlik, amely mind közelebb és közelebb kerül a jelenhez.” HARTOG 2000: 16.

⁴⁵⁴ Maga a turizmus is kulturális rendszer. FEJŐS (szerk.) 1998.

jelenítik meg a várostörténetet, a Maros folyónak a település kialakulásában, alakításában betöltött szerepét, a Marosból kitermelhető gyógyiszap mint helyi érték) „lelőhelyéről” nem történik tájékoztatás. Annak ellenére, hogy a makói gyógyiszap a Maros-part reprezentációjának nem szerves eleme, jelentősége mégis tetten érhető számos tekintetben, és elsősorban a Hagymatikum fürdőben alkalmazott gyógykezelések kapcsán. Marosi gyógyiszapos kezeléseket végeznek Makón kívül az orosházi Gyopárosfürdőn, Kabán a Városi Gyógyfürdőben, Szegeden, Gyulán, Tótkomlóson és Szarvason,⁴⁵⁵ ez pedig regionális jelentőségre utal. A marosi gyógyiszap napjainkban is rendszeresen felbukkan a lokális és regionális mellett az országos sajtóban, kiemelt helyen szerepel a gyógyfürdőkkel, balneológiával foglalkozó honlapokon, illetve a turisztikai kínálatok, szállásajánlatok között is. A sajtóban többször jelenik meg a „csodaszor”, „csodatévő” jelző,⁴⁵⁶ hogy a marosi gyógyiszap „aranyat ér”,⁴⁵⁷ „egyedülálló”,⁴⁵⁸ és ezek a cikkek utalnak a helyi „kitermelési mód” (az áradás után a hullámtérből összegyűjtés) sajátosságára is. A magyarországi iszapok gyógyhatásait, összetevőit veszik számba a különféle gyógyászati, balneológiai honlapok, ahol említik a marosi gyógyiszapot is:⁴⁵⁹ „idült mozgásszervi panaszok, nőgyógyászati gyulladások, ideggyógyászati betegségek és bőrbetegségek kezelésére alkalmas”,⁴⁶⁰ „elsősorban az ízületek és a gerinc idült megbetegedéseinél, köszvényénél és sportsérüléseknél alkalmazzák az iszapkezelést vagy iszapkolást”.⁴⁶¹ A Makóra mint turisztikai célpontra hivatkozó helyi, regionális és országos hatókörű weboldalak, ajánlók utalásai is arra engednek következtetni, hogy a település mint turisztikai táj (imaginárius táj) képéhez szervesen kötődik a termék: „gyógyulni vágyó vendégeket pedig egy országos gyógyfürdő minősítéssel rendelkező komplexum [várja], ahol a makói gyógyvíz és marosi gyógyiszap páratlan kombinációja mellett fürdőorvosok segítik az egészségjavulást”,⁴⁶² „a makói gyógyfürdő a termálvíz és a marosi gyógyiszap erejével ad enyhét a gyógyulni

---

⁴⁵⁵ APJOK 2018: 449.

⁴⁵⁶ <https://femina.hu/egeszseg/marosi-gyogyiszap/> (Letöltés: 2020. 12. 11.),

https://ng.hu/kultura/2013/10/11/iszapfurdozni_jo/ (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁵⁷ <https://www.promenad.hu/2017/06/06/aranyat-er-a-marosi-gyogyiszap/> (Letöltés: 2020. 12. 11.),

<https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/egyre-ertekesebb-mako-fekete-aranya-4106176/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁵⁸ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-maros-iszapjato-gyogyul-az-orosz-2347183/> (Letöltés: 2020. 12. 11.), <https://www.promenad.hu/2017/06/06/aranyat-er-a-marosi-gyogyiszap/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁵⁹ <https://axibent.hu/gyogyiszapunk> (Letöltés: 2020. 12. 11.), <https://termalonline.hu/gyogykezelesek/7-engedelyezett-termeszetes-gyogyiszap> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁰ <http://www.gyogyhelyek.hu/gyogyiszapok/marosi.html> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶¹ <https://www.termalfurdo.hu/tudastar/fogalomtar/gyogyiszap-34> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶² <https://szallas.hu/programok/makoi-hagymatikum-furdo-mako-p100> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

vágyóknak”,⁴⁶³ „a világhírű Marosi gyógyiszap, a termálmedencék, wellnes és egyéb gyógyászati szolgáltatások egyedülálló módon kínálnak megoldást az ide látogató pihenni és gyógyulni vágyó vendégeinknek”,⁴⁶⁴ „a makói gyógyvíz, a marosi gyógyiszap komplex gyógyfürdési és terápiás lehetőségeket biztosít”,⁴⁶⁵ „a nevében és megjelenésében is megújult gyógyfürdő a termálvíz és a marosi gyógyiszap erejével ad enyhét a gyógyulni vágyóknak”,⁴⁶⁶ „a fürdőben termálvíz és marosi gyógyiszap várja a gyógyulni vágyókat”,⁴⁶⁷ „az idősebb, illetve gyógyulni vágyó vendégeket pedig egy komplexum [várja], ahol a makói gyógyvíz és marosi gyógyiszap páratlan kombinációja mellett fürdőorvosok segítik az egészségjavulást”,⁴⁶⁸ „a makói gyógyvíz és a reumás panaszokat enyhítő marosi gyógyiszap páratlan kombinációjának köszönhetően minden adott a vendégek gyógyulásához, egészségük megőrzéséhez”,⁴⁶⁹ „a Makói Termál- és Gyógyfürdőben (a szállodától 49km-re található) található gyógyvíz, a marosi gyógyiszap komplex gyógyfürdési és terápiás lehetőségeket biztosít”,⁴⁷⁰ a” megújult gyógyfürdő a termálvíz és a marosi gyógyiszap erejével ad enyhét a gyógyulni vágyóknak”⁴⁷¹. Megfigyelhető, hogy a szövegek sok esetben ugyanazon fordulatok átvételei, és a „gyógyulás vágya”, a gyógyiszap és a víz kombinációjának egyedülállósága, komplex felhasználásának lehetősége mindegyikben megjelenik. Egy rekreációtudományi folyóiratban egyenesen a „marosi gyógyiszap fővárosa”-ként említik Makót.⁴⁷² A gyógyiszap alkalmazása pedig túlmutat a fürdő egészségügyi szolgáltatásain – a Makótól 10 kilométer távolságra fekvő Apátfalván él és dolgozik egy szappankészítő, aki marosi gyógyiszapos terméket is készít:

„A marosi gyógyiszapos szappanra vagyok a legbüszkébb. Ez Maros kincse néven lett bevizsgálva. Azért is vagyok rá büszke, mivel ez egy helyi termék, helyi specialitás és nem különféle iszapokat használtam, hanem kimondottan a marosi

---

⁴⁶³ <https://hungarycard.hu/kenyeztesse-magat-a-furdok-furdojeben-a-makoi-hagymatikumban-2/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁴ <https://www.szentgellertborhaz.hu/galeria.html> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁵ <http://www.datekla.eu/index.php?cid=1041&ln=hu&id=24> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁶ <http://www.makotel.hu/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁷ <https://www.termesztjaro.hu/mobile/hu/lodging/panzio/kelemen-panzio/30376021/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁸ https://univcoupon.hu/kupon/csobbanj-velunk-makon-makoi-hagymatikum-gyogyfurdo-7179?utm_news=csobbanj-velunk-makon-makoi-hagymatikum-gyogyfurdo-7179 (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁶⁹ <http://szegedtourism.hu/hu/mako/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷⁰ <https://hotelcorvus.hu/furdotura-az-alfoldon> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷¹ <https://www.programturizmus.hu/helykategoria-szabadido.mako.html> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷² „Mindezek tükrében nem meglepő, hogy Makó – a hagyma fővárosa cím után – joggal birtokolhatja a marosi gyógyiszap fővárosa címet is.” BAUDENTISZTL 2011: 6.

*gyógyiszapot kerestem és jutottam hozzá [...] Kiderült, hogy remek különböző bőrproblémákra, allergiás bőrkiütésre.*⁴⁷³

A marosi gyógyiszap kultúrtörténeti és városképi/turisztikai beágyazottsága kapcsán dr. Batka István emlékezetéről is szót kell ejtenünk. 2014. május 9. óta a Hagymatikum előtti téren bronz mellszobor tanúskodik arról,⁴⁷⁴ hogy a reumakezelések beindítása és a gyógyiszap kutatásával kapcsolatos munkája fennmaradt a lokális emlékezetben, annak fenntartását ez a szimbolikus térfoglalás útján is manifesztaáló aktus hangsúlyozza. A szobor talapzatán (neve és születési-halálozási évei mellett) a „marosi gyógyiszap felfedezője” felirat áll, amely így a fürdőlátogatók vagy a Makovecz téren sétálók számára is egyértelműen kijelöli az emlékezet tartalmát. A Szirbik Miklós Egyesület Makó szobrai képekkel és leírásokkal bemutató kiadványa rámutat, hogy Batka „életében nem kapott hivatalos elismerést – a hálás utókor azonban szobrot emelt tiszteletére a Hagymatikum fürdő gyógyászati részlegének épületszárnyánál.”⁴⁷⁵ Batka István személye kapcsán azonban nem csak a gyógyiszap felfedezését hangsúlyozzák többen, de kiemelik lokálpatriotizmusát,⁴⁷⁶ mintapolgárságát,⁴⁷⁷ a később országosan elterjedt iskolatej-program kezdeményezésében vállalt szerepét,⁴⁷⁸ a hagyma gyógyhatásainak kutatása kapcsán szerzett eredményeit,⁴⁷⁹ emberségét, kedvességét, hivatástudatát,⁴⁸⁰ valamint azt, hogy korát megelőzve a fürdőfejlesztésben és a „gyógy-idegenforgalom” beindításában meglátva a lehetőségeket, jövőképet adott a makóiaknak.⁴⁸¹ Batkát a „marosi gyógyiszap atyja” vagy a „makói balneoterápia atyja”-ként is emlegetik,⁴⁸² s mind a József Attila Múzeumban, mind pedig a makói Kórházban rendeztek emlékülést tiszteletére.⁴⁸³ Az értéktárba munkássága ennek ellenére nem került be.

---

⁴⁷³ A szappankészítőt személyesen is ismerem, de az idézett interjúrészlet az alábbi forrásból származik: <http://apatfalva.hu/index.php/kezdolap/cikkek/822-angela-marosi-gyogyiszap-szappant-is-keszit> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷⁴ <https://www.kozterkep.hu/24182/dr-batka-istvan> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

, https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷⁵ OLÁH ET AL. 2018: 26.

⁴⁷⁶ <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷⁷ https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 12. 11.),

<http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷⁸ <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁷⁹ <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁸⁰ <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁸¹ https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁸² <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁴⁸³ <https://www.youtube.com/watch?v=5HQufm4ngZg> (Letöltés: 2020. 12. 11.),

https://www.youtube.com/watch?v=mUbe02sDm_I (Letöltés: 2020. 12. 11.)

A Maros-part területfejlesztési mechanizmusaiban a 20. századi és a kortárs folyamatok nagymértékű hasonlóságot mutatnak (természeti környezet használata, ugyanakkor védelme; szabadidő-eltöltés, turisztikai célú törekvések). A Maros-part területfejlesztési célú térátrendezése a 20. század közepén kezdődött meg, ám a Maros folyó rekreációs célú használatának körülményei már a 19. század végén is adottak voltak, azóta – kisebb-nagyobb megszakításokkal – működik strand a Maros-parton. Annak ellenére azonban, hogy a Maros-part, a strand és a terület terei fontosak (voltak) a helyi társadalom idő- és térszervezési gyakorlataiban (a majálisok, a különféle fesztiválok, a strandszezon maga) mind a 20., mind a 21. században, folytonosságukban mégis a társadalom tehetősebb rétegéhez társadalmi kötődtek. Nem mindenki birtokolhatott ugyanis nyaralót egyik korszakban sem, így a Maros-parthoz való lokális kötődési mintázatok is heterogének. Ez megnyilvánul a településfejlesztésnek a Maros-partra irányuló praxisaiban is. Azonban lényeges különbség, hogy míg a 20. századi fejlesztésekben kezdettől fogva hangsúlyos volt a helyi politikai elit szerepe, a 21. században előbb alulról szerveződés, majd a lokális önkormányzattal történő kooperáció jellemezte azt. Tevékenységük pedig hozzájárult – saját érdekeik mellett – a terület infrastrukturális fejlesztéséhez, amely a csoportérdek mellett közérdeket is szolgál.

Ma a Maros-part fejlesztésének a turizmussal magyarázott, azt kiszolgálni kívánó célkitűzéseiben azonban a helyi társadalom viszonyulása kevésbé jelent hivatkozási alapot, sokkal inkább érvényesül az eladhatóság, értékesíthetőség, a korábban említett „fogyasztókért folytatott küzdelem”, amely a neoendogén fejlesztési modell jellemzője. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a Lombkorona-sétány (a Hagymateraszon keresztüli hagymás szimbólumhasználat ellenére), és a Maros KalandPart, általában a strand esetében nem érvényesül a helyi értékekre vagy a történetiségre való – egyébként Makó esetében, más területekkel kapcsolatban meglévő – hivatkozás. Ennek magyarázata lehet, hogy a hagymatermesztésnek a város gazdasági-társadalmi-kulturális arculatának alakítására gyakorolt hatása valamennyi szakirodalmi összefoglalóban központi szerepet kap, ugyanakkor az idegenforgalom/turizmus vonatkozásai csupán a Maros folyóval, a marosi fürdőélettel, esetleg a termálfürdő építésével kapcsolatban jelennek meg ezekben a történeti munkákban (s nem is mindegyikben). Tekintve, hogy a korábban említett az idegenforgalom/turizmus aspektusainak kutatásával nem foglalkoztak, azok nem kerültek be a programadó helytörténeti művekbe – a Maros mint gazdasági színtér, fürdőélet színtere, a termálfürdő pedig tisztasági és gyógyászati vonatkozásban jelennek meg. Ilyen módon a

Maros-part örökségesítése, annak immateriális vonatkozásaiban nem ment végbe, a jelen lévő helyi értékek értéktárban való rögzítettsége ellenére sem.

III.2.4. A Hagymatikum

III.2.4.1. Történeti előzmények

1961-től a Maros-part mellett egy másik szintérral bővült a makói fürdőélet: ekkor kezdték építeni a termálfürdőt,⁴⁸⁴ amely „az 1896-i újságokban már mint közóhaj szerepel.”⁴⁸⁵

Egy 1955-ös megyei tanácsülésen a makói és a csongrádi fürdő felépítését tekintették a legfontosabb városi fejlesztésnek.⁴⁸⁶ A helyi közbeszédben ma⁴⁸⁷ következetesen az 1956-os évre hivatkoznak a termáلكút kapcsán, ez azonban némi pontosításra szorul. A Csongrád Megyei Víz és Csatornamű Vállalat jegyzőkönyve alapján 1955. július 5-én jelölték ki a mélykút helyét, a fúrás pedig ugyanezen év szeptember 1-jére ütemezték, s ezt az évszámot támasztja alá az az 1975-ben kelt jegyzőkönyv is, amely a termálfürdő reklámanyagához kapcsolódó fürdőtörténeti adatokat tartalmazza,⁴⁸⁸ illetve egy 1955. szeptember 2-án publikált cikk a Viharsarokban, amely azt írja: „A kút fúrásához szükséges csövek már a járási tanács udvarán fekszenek s a kutat néhány nap múlva fúrják is,”⁴⁸⁹ 1955. szeptember 28-án pedig arról adtak hírt, hogy megérkezett a szovjet gyártmányú kútfúró felszerelés, amellyel a munkát hamarosan megkezdik.⁴⁹⁰ A munkákat meg is kezdték 1955 októberében, ám a tervezett 800 méter mélységet ekkor nem tudták elérni, mivel a fúrófej 535 méter mélységben beleszakadt az agyagos talajba.⁴⁹¹ Így a fúrótornyot arrébb helyezve végül valóban 1956-ban érték el a 800 méteres mélységet (a fúrás az új ponton februárban kezdték),⁴⁹² amelyről a Viharsarok 1956. május 26-án adott hírt, kiegészítve azzal, hogy 1000 méter mélyen 40°C-os vizet remélnek találni.⁴⁹³

---

⁴⁸⁴ 1955 februárjában a Viharsarok újság lapjain utaltak rá, hogy a Végrehajtó Bizottság szerint „a városnak gőzfürdőt kellene építeni”. Viharsarok 1955. február 1. 3. oldal

⁴⁸⁵ Viharsarok 1955. október 2: 1

⁴⁸⁶ Viharsarok 1955. február 26: 5.

⁴⁸⁷ A helyi közbeszédben azokat a nyilvános megszólalásokat értem, amelyekben a termálfürdő létrejöttéről esik szó. Pl. <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eketkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.), <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.), https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 01. 12.), illetve saját megfigyelések.

⁴⁸⁸ MNL CSML ML CSMVCSV jk. 3/44.525/1975.

⁴⁸⁹ Viharsarok 1955. szeptember 2: 3.

⁴⁹⁰ Viharsarok 1955. szeptember 28: 4.

⁴⁹¹ Viharsarok 1956. március 17: 3.

⁴⁹² Viharsarok 1956. május 29: 1.

⁴⁹³ Viharsarok 1956. május 26: 4.

Az 1955. július 14-én kelt értesítésben a Makó Város Tanácsa Fürdőépítő Bizottsága nem csak a termálkútról adott tájékoztatást, de a fürdő építésével kapcsolatban hangsúlyozta a társadalmi munka, illetve a téveszek, vállalatok és hivatalok dolgozói pénzügyi hozzájárulásának fontosságát.⁴⁹⁴ A sajtóból kiolvasható, hogy a különféle szervezetek milyen módon tettek eleget a bizottság kérésének: a Makói Fodrászipari KSZ dolgozói felhívást tettek közzé, megszólítva a makói lakosokat, üzemek, ktsz-ek, termelőségvetkezetek dolgozóit, hogy kövessék példájukat, és járuljanak hozzá a fürdő építéséhez. A fodrászszövetkezet tagjai fejenként 100 Ft összeggel, és 2–2 napi társadalmi munkával támogatták a fürdő megépítését, amely léte két szempontból is lényeges: egyrészt fontos higiéniai funkciót tölt be a fürdőszobás lakások kevés száma miatt, másrészt biztonságosabb kikapcsolódást nyújt a sebes sodrású és veszélyes Marossal szemben, ami évente 8–10 gyermek halálát okozza.⁴⁹⁵ A makói üzemek és hivatalok dolgozói már 1170 napot ajánlottak fel az építkezés segéd munkáira,⁴⁹⁶ illetve 1955. szeptember 8-án az építkezéshez szükséges csőszállítványokat pakolták le a járókelők a teherautókról társadalmi munkában.⁴⁹⁷ A makói Szabó KSZ dolgozói – a fürdő megépülésének szükségessége felett érzett igényüket alátámasztandó – „ásóval, lapáttal, csákánnyal jelentek meg a munkahelyükön”, és a műszak leteltével egy 40 fős csapat kivonult a fürdőhöz, hogy a 7000 forintos anyagi támogatásuk mellett társadalmi munkával is hozzájáruljanak a fürdő megépüléséhez. Bár fürdőépület ekkor még nem állt, mind a társadalmi munkát végzők, mind más makói lakosok számára már rendszeres esti programot jelentett a feltörő termálvízben fürdés.⁴⁹⁸

A fürdőépítés okaként a – cikkben is megjelölt körülményre, a – fürdőszobás lakások kevés számára hivatkozott a jegyzőkönyv, s a higiéniai funkciót támasztja alá (a dokumentumban közölt név: *Makói Tisztaságfürdő* mellett), hogy szappan és „shampon” is kapható volt a nyitást követően. Ennek is köszönhető, hogy az emlékezetben még mindig „néplavór”-ként él a most már „rég”i fürdő képe. De a medencéken (50 méteres sportmedence, ülőpados „termál” medence, gyermek-pancsoló medence) kívül 12 darab férfi és női zuhanyzóval, illetve káddal ellátott fürdőszoba is helyett kapott az intézményben.⁴⁹⁹ Interjúpartnereim így emlékeznek vissza:

---

⁴⁹⁴ MNL CSML ML CSMVCSV jk. 58/1955.

⁴⁹⁵ Viharsarok 1955. március 19: 3. A Maros okozta veszélyekre, a fürdő szükségességére egy későbbi cikk is hivatkozik: Viharsarok 1955. június 1: 4.

⁴⁹⁶ Viharsarok 1955. július 12: 3.

⁴⁹⁷ Viharsarok 1955. szeptember 8: 6.

⁴⁹⁸ Viharsarok 1956. június 26: 1.

⁴⁹⁹ MNL CSML ML CSMVCSV jk., 3/44.525/1975.

„Mi a családommal a fürdőbe nem jártunk, de emlékszem – bár kicsi voltam még –, amikor a termálkutat fúrták. Mi oda jártunk »dagonyázni« – hát most hogy mondjam, na, olyan volt az, mint amikor a marhák hemperegnek a dagonyában. Akkor még, az 50-es években nem volt ugye a fürdő felépítve, de a kút mellett ami kifolyt víz, abban mi mindig tocsogtunk. Gyerekként nagyon jó élmény volt az. Aztán csak arra emlékszem, hogy mindenki néplavórnak hívta a fürdőt, de mi inkább a Maros-partra jártunk.” (BJné, nő, 72 éves)⁵⁰⁰

„Mi tanyán laktunk ugye, én meg jöttem be a városba piacozni, hát olyan nagyobb gyerekforma voltam már, de én jártam a fürdőbe, mer’ ott volt kád, otthon meg nem. 1 Ft volt, és akkor fürödtem kádban, 1 órára. Hazafelé éppen útba esett. Erre emlékszem.” (BJ, férfi, 72 éves)⁵⁰¹

Az 1600 fő befogadóképességű fürdő azonban nem csak tisztasági funkcióval bírt, erre utalnak egyrészt a kölcsönzési szolgáltatások: női és férfi fürdőruhák, törölköző, nyugágy, sakk, pingpong, tollaslabda, gumimatrac, úszósapka; másrészt a külföldi vendégek.⁵⁰² A fürdőt 1962. április 4-én adták át ünnepélyes keretek között,⁵⁰³ de részlegesen már 1961. július 1-től látogatható volt.⁵⁰⁴ A fürdő történetre való hivatkozás során utóbbira, az 1961-es évszámra utalnak legtöbbször.

1962-ben kiderült, hogy a tervezett hitelből a város nem tudja kifizetni az épülő fürdőt, így a Makói VB a Csongrád Megyei Tanács VB-jétől 1.100.000 Ft-ot igényelt az év júliusában, azzal a kitételrel, hogy a kölcsönt legkésőbb 1963. június 30-ig köteles visszafizetni.⁵⁰⁵ Egy hónappal később érkezett a hír, hogy a Községfejlesztési Alapból Makó városa megkapja az igényelt támogatást.⁵⁰⁶

Az 1969-es év ismét kiemelt jelentőséggel bír témánk szempontjából, ekkor került napirendre a Végrehajtó Bizottság ülésén a „hévizeink gyógyvízzé, a város fürdővárossá

---

⁵⁰⁰ Interjú 2020, Makó.

⁵⁰¹ Interjú 2020, Makó.

⁵⁰² MNL CSML ML CSMVCSV jk. 3/44.525/1975.

⁵⁰³ MNL CSML ML CSMVCSV jk. 3/44.525/1975. Lásd még: VIZI 2017b. Más források az 1963-as évszámra hivatkoznak. KOVÁCS ISTVÁNNÉ 2008, SZABÓ I. 2018b.

⁵⁰⁴ MNL CSML ML MVT VB jk. 79/1961.VB.határozat

⁵⁰⁵ MNL CSML ML MVT VB jk. 179/1962.VB. határozat

⁵⁰⁶ MNL CSML ML MVT VB jk. 208/1962.VB. határozat

nyilvánítása” terve.⁵⁰⁷ A bizottság hosszas vitájában a fürdővárossá nyilvánítás koncepciójával kapcsolatban kibontakozó, egymásnak feszülő érvek két fő pillére a fürdővárosi címmel járó előnyök (turizmus fellendülése, gyógyászati profil megerősödése), illetve Makó infrastrukturális és pénzügyi felkészületlensége voltak. A vitát követően a bizottság határozatában a fürdővárossá nyilvánítás tervét fenntartotta ugyan, de hosszabb távú célként jelölte meg. Az indoklásban előkelő helyen szerepelnek a város turisztikai adottságainak hiányosságai („kommunális állapot”, parkok, vendéglátóhelyek színvonala). A fejlesztések kapcsán a fokozatosság elvét kívánták követni, és komplex képen gondolkodva, lépésenként tervezték az egyes egységek (Kórház, Maros-part, parkok) korszerűsítését. A határozatból kitűnik, hogy ekkor már együttesen kezelték a Maros-part és a „melegfürdő” nyújtotta fürdőzési lehetőségeket, amelyekre a súlypontot kívánták helyezni – indoklasként rámutattak, hogy évente 150.000–200.000 fő használja a termálfürdőt. Legsürgetőbb feladatnak az iszap és a termálvíz gyógyvízzé minősítését, illetve a reumatológiai osztály felépítését tartották (ehhez szükség volt arra, hogy a Kórház engedéllyel rendelkezzen a gyógyiszap Marosból való kitermeléséhez).⁵⁰⁸

1988-ban a makói termálvizet is gyógyhatásúvá nyilvánították VII/511 gyógyvíz törzskönyvi nyilvántartási számon.⁵⁰⁹ 1991-ben a fürdő elnyerte a Körzeti Besorolású Gyógyfürdő minősítést.⁵¹⁰ Ezt Batka István már nem érthette meg, és az általa megálmodott reumakórház sem nyílt meg, de az a vágya, hogy Makón a gyógyiszapra és a termálvízre alapozva egészségügyi kezeléseket végezzenek, ma már beteljesítettnek tekinthető. Batka István maga is a fürdővárosi létben látta Makó jövőjét, és részletesen lejegyezte, hogy az egészségturizmus (saját szóhasználatával gyógy-idegenforgalom) milyen hatással volna Makó gazdaságára.⁵¹¹

A Hagymafesztivál megszervezésével párhuzamosan, az 1990-es évek utolsó éveiben került napirendre a városfejlesztési stratégiában a 20. század derekán épült makói fürdő felújításának terve, és a Marosból kitermelhető gyógyiszapra és a termálvízre alapozva – a „turizmus mint dinamikusan fejlődő gazdasági ágazat” meghonosítását tűzték ki célul.⁵¹² Ez illeszkedett az akkori kormány fejlesztéspolitikájába, amely a Széchenyi Terv keretében

---

⁵⁰⁷ Érdekes adalék, hogy 1956-ban a Viharsarok egyik cikkében egy olvasói levél már arról ír, hogy Makó „fürdővárossá fejlődik”. A cikk írója reflexiójában kiemeli, hogy elképzelhető, hogy a fürdőváros távlati cél, de az új fürdő megépülése „gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt örömet jelent.” Viharsarok 1956. június 26: 1.

⁵⁰⁸ MNL CSML ML MVT VB jk. 34/1969.VB. határozat

⁵⁰⁹ http://www.gyogyviz.hu/ogyfi_kulso.htm (Letöltés: 2020. 07. 03.)

⁵¹⁰ <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

⁵¹¹ https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 01. 12.)

⁵¹² <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

az egészségturizmusra helyezett hangsúlyt: „A Széchenyi Terv turizmusfejlesztési programjának alprogramjai közül az egészségturizmus kiemelt jelentőséggel bír. A hazánk természeti adottságainak köszönhetően kiemelkedő fontosságúvá vált egészségturisztikai fejlesztések azonban csak abban az esetben lehetnek sikeresek, ha maximálisan alkalmazkodnak a piac igényeihez és a – mind nemzeti, mind nemzetközi szinten – élesedő versenyhelyzet kihívásaihoz. A fejlesztések létjogosultságát nagyban alátámasztja az a tény, hogy az egészség megőrzése, helyreállítása egyre fontosabb szerepet játszik az emberek életében, tehát várható, hogy az ezzel összefüggő szolgáltatások iránt a kereslet tovább növekszik.”⁵¹³ A makói projektet első körben elutasították, így a város egyelőre más forrásokat mozgósított a fürdőépítésre.⁵¹⁴

A fejlesztés első ütemében 2002. április 18-án átadták a Makovecz Imre tervei alapján épült élménymedencét, 2004. június 4-én az óriáscsúszdát érkezőmedencével, majd 2007-ben elkészült a tanmedence is, szintén Makovecz tervezésében,⁵¹⁵ ez utóbbi már a kormány 90%-os támogatásával.⁵¹⁶ Ugyanebben az évben egészségturisztikai konferenciát szerveztek Makón, az év végén pedig a képviselő-testület elfogadta Makovecz Imre terveit.⁵¹⁷ Ekkor az új fürdőkomplexum átadását 2010-re ütemezték.⁵¹⁸

A kétezres évek közepén jelentek meg az első hírek azzal kapcsolatban, hogy a fürdő több ütemben megújul, s a cél a fürdő teljes renoválása, turisztikai szempontból vonzóvá tétele. Ezt az akkori városvezetés – hasonlóképpen az 50 évvel korábbihoz – a fürdő mellett a települési és szolgáltatóipari infrastruktúra fejlesztésével egyidőben kívánta megvalósítani, hogy Makó mint fürdőváros vonzerőt jelenthessen a turisták, és megélhetést a helyiek számára.⁵¹⁹

A fürdő fejlesztése a kezdetektől feszültségeket generált a helyi társadalomban és az önkormányzati képviselő-testületben is. A tanmedence helyszínének előkészítése 2005-ben kezdődött az ún. Istók-ház⁵²⁰ elbontásával: „Most már olyan szakaszba ért a Szent János tér 17. számú épületének bontása, hogy az már visszafordíthatatlan. Építhetnek a helyére

---

⁵¹³ DR. BUDAI – SZÉKÁCS 2001: 3.

⁵¹⁴ <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

⁵¹⁵ A Tanmedence átadásán diákpolgármesterként magam is részt vettem.

⁵¹⁶ <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

⁵¹⁷ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyek/makovecz-tervek-a-makoi-furdonek-2379367/> (Letöltés: 2020. 06. 19.)

⁵¹⁸ <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

⁵¹⁹ <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

⁵²⁰ A Szent János tér 17. szám alatt álló, szecessziós stílusú épület, amely azonban nem állt műemléki védelem alatt. Az épület lebontását ellenzők a belváros történelmi képe elleni támadásnak tekintették a ház eltávolítását. <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyek/bontjak-a-szecesszios-hazat-257695/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)

bármekkora tornyos-kupolás pancsolót, a döntés meghozói elloptak valamit a jövőtől.”⁵²¹ A kritikák között szerepel a helyi társadalom kihagyása a megváltozó városkép diskurzusából.⁵²² Az 50 méteres versenymedence lebontása ellen petíciót indítottak a helyiek: „Az aláírásgyűjtés szervezője, Nagy Antal [...] úgy véli, a meglévő adottságokat, értékeket megőrizve kellene döntenie arról, milyen irányba fejlődjön a kikapcsolódásra és sportolásra egyaránt lehetőséget nyújtó komplexum.”⁵²³ Ez még 10 év elteltével is része a lokális diskurzusnak: 2017-ben például a „Helyi lakosok” Facebook-csoportban szavazást kezdeményeztek arról, hogy mekkora sportuszodát szeretnének a makóiak. Az „50 méteres klasszikus” opcióra 282 szavazat érkezett, a további opciók (melyek között voltak humoros, szarkasztikus válaszlehetőségek is)⁵²⁴ elenyésző (2-20) számú szavazatot kaptak. A szavazással kapcsolatos bejegyzéshez összesen 45 hozzászólás érkezett, amelyekből az is kiderül, hogy a Facebook-csoportban zajló szavazás apropója a városvezetés által korábban közzétett igényfelmérési kérdőív,⁵²⁵ amit azonban sok makói kifogásolhatónak talált:

„Semmi bajom a városi kérdőívvel, de amikor Lázár János azt nyilatkozta, hogy kérdezzük meg az embereket, mit gondolnak, akkor szeretném kérni, hogy valóban kérdezzük meg őket. Az, hogy van egy 25 méteres vagy egy 33 méteres választási lehetőség a kérdőívben, az a saját koncepciótok, nem az emberek véleményének a tiszteletben tartása. Csak annyit kérek, ne nézzük hülyének a lakosságot!” (2017)

„A lényeg, hogy végre tudjunk rendesen úszni, és örülnék neki, ha a makóiak igénye is bekerülne az önkormányzat szemüvegkeretébe, hogy egy régi klasszikust idézzek.” (2017)

„Tudom, hogy már döntöttek. Azt is, hogy nem a makóiak érdekében. Színjáték ez az egész, és van egy jól kitalált forgatókönyve. Azok, akik nem érzik ennek a

---

⁵²¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/bontjak-a-szeccesszios-hazat-257695/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)

⁵²² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/bontjak-a-szeccesszios-hazat-257695/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)

⁵²³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/nem-csitul-a-furdovita-makon-2353003/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)

⁵²⁴ A Facebook-csoportbeli szavazásokon a csoporttagok szabadon hozzáadhatnak további válaszlehetőségeket, minden bizonnyal ez esetben is ez történt.

⁵²⁵ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/megkerdezik-a-makoiakat-a-furdorol-1188334/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)

súlyát, azok a saját gyerekeiktől és az unokáiktól veszik el a lehetőséget – az unokáim, gyerekeim már nem fognak hazajönni, pedig a gyerekeim is a régi 50-es medencében tanultak úszni. Ettől függetlenül makóiaként mindenképpen szeretném, hogy az itt maradónak jobb legyen. Amit kaptunk központilag, az irányított kérdőív volt. Nem a makóiakat vette figyelembe. 50-est írtam be, de a nyomtatványon az volt, hogy 25x16-os. Ez is igazolja, hogy a véleményünk nem számít.” (2017)

Gergely Gáborral folytatott beszélgetésben is szóba került a régi termálfürdőnek a helyiek szabadidőszerkezési gyakorlataiban betöltött szerepe, az ahhoz kapcsolódó nosztalgia, valamint a Hagymatikummal kapcsolatos negatív viszonyulások:

„Az a helyzet, hogy szerintem nagy hiba volt lebontani a régi fürdőt. A régi fürdő a makóiaké, ott tanultak úszni, oda jártak sportolni, kikapcsolódni. Azt meg kellett volna hagyni, a Hagymatikumot – vagy az újat, bárhogy nevezzük – meg kivinni a város határába. Meg lehet csinálni, el lehet vezetni a termálvizet, máshol is csinálják így. Az új fürdő lett volna a turistáké, és ott lett volna hely terjeszkedni is. Itt bent a város közepén baromi nehéz – hova rakod az új szállodát? A régi épületek műemlékek többnyire, az átépítésük macerás. Hova rakod az úszómedencét? Nagyon kellene pedig, most meg van vele szenvedés, mert itt a belváros közepén korlátozottak a lehetőségek. Amúgy is többnyire külföldi vendégek jönnek, a makói még a Makó-kártyával sem jön be, pedig kedvezmény járna. Szóval kár, hogy nem maradt meg a régi, azt szerették a makóiak.”⁵²⁶

2007 júliusában adott hírt a helyi sajtó a makói fürdővárosi tervekről, amikor még döntés előtt állt a képviselő-testület, hogy elindítsa-e a 3,5 milliárdos beruházást, amelyhez jelentős önerőre is szükség volt.⁵²⁷ Ehhez szükség volt hitelfelvételre, amelyet kötvénykibocsátással tervezett megvalósítani a város vezetése. „Ennek a hitelformának a felvételére azért van szükségünk, hogy megvalósíthassuk a város következő évekre tervezett fejlesztéseit [...] Ezek közül elsőként említendő a városi fürdő tervezett fejlesztése, amely egy várhatóan nettó 3–3,5 milliárd forintos végösszegű beruházás. Az Európai Unió a

⁵²⁶ Interjú, Makó, 2022. 04. 22.

⁵²⁷<https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/furdovarosi-tervek-makon-2341156/> (Letöltés: 2018. 06. 19.)

fürdőfejlesztést 50 százalék erejéig támogatja, a fennmaradó, 1,75 milliárd forintos önrészt az önkormányzatnak kell biztosítania.”⁵²⁸ A fürdő terveit Makovecz Imre 2007 decemberében mutatta be a képviselő-testületnek a testületi ülésen.⁵²⁹ Az eredetileg 3,5 milliárd forint összegűre tervezett beruházást az Új Magyarország Fejlesztési Terv Dél-Alföldi Regionális Operatív Program bírálóbizottsága 2008-ban úgy ítélte meg, hogy 300 millió forinttal olcsóbban is kivitelezhető, s végül így indult volna el a fejlesztés 2009-ben.⁵³⁰ Az év tavaszán azonban megtorpant az ügy, mivel a közbeszerzést eredménytelennek nyilvánították: a 3,2 milliárd forintos költségkeretet jóval meghaladó ajánlatok érkeztek (a legolcsóbb ezek között is 4,9 milliárd Ft-ot jelentett).⁵³¹ Végül a megrendelő városi önkormányzat áttervezte a meglévő koncepciót (amely 2500 négyzetméterrel kisebb komplexumot eredményezett), és így 2009 novemberében megkezdődtek a bontási munkálatok.⁵³²

2010 szeptemberének végén szabálytalanság miatt a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium felfüggesztette a makói fürdőberuházás uniós támogatásának közvetítését.⁵³³ A fürdőfejlesztéshez az uniós forrásokat 2011. februárjában kezdték újra folyósítani, miután a finanszírozó Makó Város Önkormányzata lett a Fürdőfejlesztő Kft. helyett, s a Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség szabályosnak ítélte a beruházás anyagi háttérét. Az építési munkálatok azonban közben sem álltak le, mivel a kivitelező saját forrásaiból előfinanszírozta az elvégzendő munkák egy részét.⁵³⁴ Az év májusában bokrétaavató ünnepséget tartottak, mivel kész lett az épület legmagasabb pontja; s a fürdő akkori igazgatója, Kovacsics Imre jövőbeli hungarikumként hivatkozott a makói fürdőre (ekkor még a makói hagyma sem volt Hungarikum). A helyi Tourinform Iroda újabb túrát szervezett a helyieknek, ezúttal az épülő fürdő belső tereiben tartottak tárlatvezetést mintegy 300 főnek.⁵³⁵ 2011. augusztus 22-én a fürdő épülő kupolája kigyulladt, a belvároson kívül

---

⁵²⁸ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeko/kotveny-kibocsatasat-tervezik-makon-2379703/> (Letöltés: 2020. 03. 05.)

⁵²⁹ <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)

⁵³⁰ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeko/300-millioval-szerenyebb-lesz-a-makoi-furdobovites-3961306/> (Letöltés: 2020. 03. 06.)

⁵³¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeko/megsem-kezdothet-a-furdoepites-makon-4053070/> (Letöltés: 2020. 07. 12.)

⁵³² <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeko/14-milliarddal-olcsobb-lesz-a-makoi-furdo-4100728/> (Letöltés: 2020. 03. 04.)

⁵³³ https://hvg.hu/gazdasag/20100929_makoi_furdoberuhazas (Letöltés: 2020. 03. 07.), <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeko/felfuggeszti-a-makoi-furdoberuhazas-tamogatasa-3812305> (Letöltés: 2020. 03. 07.)

⁵³⁴ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeko/rendben-talalta-a-furdoepitest-a-hatosag-3501898/> (Letöltés: 2020. 03. 08.)

⁵³⁵ http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/hagymaunnep_lesz_a_het_vegen_makon/105509/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)

több városrészen látható volt a füst.⁵³⁶ Az eset meghiűtette a helyi közösséget, és a Facebookon számos makói egymás után sorban osztotta meg a Deep Purple egyűttes Smoke on the Water⁵³⁷ című számát, ironikusan utalva arra, hogy a kigyulladt kupola fűstje fizikailag a fürdő vize fölött szállt.⁵³⁸ A 2011. december elejére tervezett időpont helyett így 2012. január 20-án adták át és avatták föl a Hagymatikum névre keresztelt komplexumot. Az avatás előtt több alkalommal is szerveztek nyűlt napot,⁵³⁹ az országos sajtó képviselői számára szervezett tárlatvezetésen pedig a fürdőigazgató Makó arcával, Szentpéteri Csilla makói származású zongoraművésszel együtt mutatta be az intézményt; a nyűlt napok keretében összesen 3000 fő járta be a fürdőt a megnyűtő előtt.⁵⁴⁰ Az avatót a fürdő előtti téren tartották, amelyet a megnyűtóra már Marczibányi térről Makovecz térre neveztek át,⁵⁴¹ ezzel a szimbolikus térfoglalással is adózva az időközben elhunyt tervező emlékének. Buzás Péter polgármester Makón új korszak, a turizmus korszakának beköszűntét kötötte az új fürdő átadásához, amelynek középpontja és katalizátora, de nem egyetlen bevételi forrása a fürdő, hiszen megfogalmazásában Makó úgy válhat fürdővárossá, a turizmus úgy teremthet még több munkahelyet, ha a szolgáltatóipar felzárkózik a fürdő mellé.⁵⁴²

A fürdő körül artikulálódó feszűltségek a megnyűtást követő években sem csillapodtak, újabb problémákkal egészűltek ki. A Hagymatikum külföldi vendégeihez (elsősorban a románokhoz)⁵⁴³ fűződő véleményekben tükrözűdő ellentétek két, jól lehatárolható gondolat mentén szervezűdnek: az egyik szerint a turizmushoz (amely kívánatos gazdasági forma) turistákra van szűkség, és aki Makón költi a pénzét, az hadd

---

⁵³⁶ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/kigyulladt-a-makoi-furdo-galeriaval-es-videoval-3776383/> (Letöltés: 2020. 03. 09.)

⁵³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=zUwEIt9ez7M>

⁵³⁸ Ez esetben csak saját emlékeimre támaszkodhatok, mivel nem tudtam visszakeresni az említett Facebookos megosztásokat. Mindenesetre élénken él bennem két kép: az egyik, hogy a szűleim házából (kb. 2 kilométer távolság a fürdőtől) is látható volt a fűst, a másik pedig a vírus-szerűen terjedű kép az égű-fűstőlű kupoláról, hozzá pedig a Smoke on the Water YouTube-linkje csatolva.

⁵³⁹ <https://epiteszforum.hu/furdotemplom-makon-a-hagymatikum-atadas-elotti-bejarasa> (Letöltés: 2020. 03. 04.)

⁵⁴⁰ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/folavattak-mako-uj-furdojet-2685181/> (Letöltés: 2018. 12. 02.) A *makóiség* felhasználása a fürdő promóciójában nem csak híres makóiak bevonásával történt. Az arculat kialakításához, a marketingtevékenységhez szűkséges profi fényképek elkészítéséhez ugyanis makói lakosokat, nem pedig modelleket kért fel a Hagymatikum vezetése. Abban az időszakban a fürdő marketinges munkatársával egy táncsoportban táncoltam, így megkeresésére többen is részt vettűnk a táncegyűttesből a fürdő különböző tereiben felvett fotóanyag elkészítésében. Ezeket a 2012-ben készűlt fényképeket azóta is használja az intézmény a közösségi média felűleteken, néhány pedig a fürdőben is helyet kapott.

⁵⁴¹ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/teret-neveznek-el-makoveczrol-makon-3838222/> (Letöltés: 2020. 01. 02.) , <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/folavattak-mako-uj-furdojet-2685181/> (Letöltés: 2018. 12. 02.)

⁵⁴² https://hvg.hu/itthon/20120120_makovecz_hagymatikum (Letöltés: 2020. 12. 03.)

⁵⁴³ A fürdő kapcsán kialakult, a román vendégeket stigmatizálű viszonyulásról bővebben lásd: APJOK 2015. A román stigmáról: FEISCHMIDT 2004.

menjen a fürdőbe; a másik szerint pedig a fürdőt a makóiak fizetik, és a turistákból (különösen a román vendégekből) csak annak van haszna, aki a szolgáltató szektorban dolgozik, egyébként pedig a vendégek a makóiakat kiszorítva szórakoznak a városban, a fürdőben:

„Minek a fürdőt még ennél is jobban bővíteni, ha úgyis csak a románok járnak oda? Nincs kedvem elmenni a fürdőbe, ha a szomszédos ország népével van teli. Nekem és a családomnak sincsen, régen legalább volt úszómedence... most meg mik vannak? Csak lubickolni lehet.” (2016)

„A helyiek ki vannak innen szorítva! Csak azoknak jó, akiknek pénze van benne.” (2016)

„A mogyoródi Aquaparkban is sok az idegen, itt is csak úgy lehet turizmus, ha nem csak a makóiak járnak a fürdőbe...” (2016)

„Jöjjenek csak a románok a fürdőbe! Hát ők hozzák ide a pénzt! A makóiaknak úgyse telik rá...” (2016)

„Nekem aztán mindegy, ki jár a fürdőbe. Az menjen oda, aki hozza a pénzt!”

2020. december 30-án jelent meg az országos és regionális sajtóban⁵⁴⁴ a hír a Magyar Közlönyben december 29-én kelt határozatról,⁵⁴⁵ amelyben Orbán Viktor miniszterelnök kormánybiztossá nevezte ki Lázár János országgyűlési képviselőt, akinek feladatai között szerepel, hogy „koordinálja a makói termálfürdő beruházás felújítási munkálatainak végrehajtását”.⁵⁴⁶ Ennek oka az volt, hogy „a kormányzatban úgy ítélik meg, a gazdaság újraindításához szükség van a turizmus fejlesztésére, és ebben a dél-alföldi régióknak: Gyula,

---

⁵⁴⁴ Többek között: https://hvg.hu/gazdasag/20201230_lazar_janos_mako_furdo_kormanybiztos (Letöltés: 2021. 02. 12.), <https://telex.hu/belfold/2020/12/30/lazar-janos-mako-hagymatikum-fejleszt-es-kormanybiztos-9-milliard-forint> (Letöltés: 2021. 01. 03.), <https://magyarnarancs.hu/belpol/lazart-a-makoi-furdo-fejleszteseert-felelos-kormanybiztosnak-nevezte-ki-orban-234734> (Letöltés: 2021. 01. 10.), https://index.hu/belfold/2020/12/30/lazar_janos_uj_feladat_mako/ (Letöltés: 2021. 01. 05.), <https://promenad24.hu/2020/12/30/lazar-janos-lett-a-hagymatikum-fejleszt-esnek-kormanybiztosa/> (Letöltés: 2021. 01. 03.), https://mandiner.hu/cikk/20201230_uj_feladatot_kapott_lazar_janos (Letöltés: 2021. 01. 14.)

⁵⁴⁵ <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/54202a631722cdb5c728e2c0975aedc074723f67/megtekintes> (Letöltés: 2021. 02. 16.): 11336.

⁵⁴⁶ <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/54202a631722cdb5c728e2c0975aedc074723f67/megtekintes> (Letöltés: 2021. 02. 16.): 11336.

Makó, Mezőhegyes és Szeged térségének döntő szerepet szánunk.”⁵⁴⁷ A már elkészült kiviteli tervek megvalósításához szükséges 9 milliárd forint megszerzése volt Lázár János feladata kormánybiztosi minőségében, amelynek eredményességét a politikus 2021. április 7-én, hivatalos Facebook-oldalán jelentette be. A 2021 áprilisában született kormányhatározat értelmében tehát Makó város vezetése engedélyt kapott a Hagymatikum fürdő további, mintegy 9 milliárd forint költségvetésű fejlesztési beruházásának megvalósításához. 2021. április 16-án került sor a bővítési kivitelezésre vonatkozó vállalkozási szerződés ünnepélyes aláírására.⁵⁴⁸

A „kitörés”-re való folytonos hivatkozás okát a város periférikus pozíciójával magyarázhatjuk. Ennek a peremvidéki helyzetnek történeti okai vannak: a város 1920-ban régióközpontiból határ menti településsé vált. Makó a 18. században, a II. József-kori katonai fölmérés idején „már a legyezőszerűen szertefutó sugárutak középpontjában helyezkedett el, kifejezve, hogy ekkorra a város jelentősebb központtá fejlődött”.⁵⁴⁹ A közlekedés fejlődésének fontos állomása volt a vasút Makóra érkezése, miután 1883-ban megnyitották a Szeged-Arad vasútvonalat. Addig is folyt hagymakereskedelem Arad és Temesvár irányában, szekéren szállították a terményt a délkeleti országrészbe. Az új közlekedési eszköz viszont Makó esetén a hagymatermelés és -kereskedelem látványos fellendülését eredményezte.⁵⁵⁰ Már ez a két kereskedelmi útvonal is jelentős gazdasági kapcsolatrendszert feltételez a történelmi Magyarország délkeleti országrészével, és erre a piacközponti szerepre ráerősített Makó folyómenti, mezővárosi szerepköre is.⁵⁵¹ A Trianoni békediktátum hatására bekövetkezett kapcsolatrendszer- és a területvesztés ellenpontjaként Makó a két világháború között gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben mégis prosperáló település lett.⁵⁵² Határon túli kapcsolatrendszert azonban a város az 1970-es évekig nem tudott kialakítani, és a település infrastrukturális fejlesztését pedig hátráltatta a jugoszláv határ közelsége, a háborús fenyegetettség.⁵⁵³

---

⁵⁴⁷ https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2020/12/uj-feladatot-kapott-lazar-janos?fb_comment_id=3662654280463326_3662921137103307 (Letöltés: 2021. 02. 13.)

⁵⁴⁸ Mellékletek: V.5.3, V.5.4, V.5.5.

⁵⁴⁹ TÓTH F. 2008b.

⁵⁵⁰ HUSZÁR 2002: 302.

⁵⁵¹ RÁKOS 1993: 497–498.

⁵⁵² SZABÓ F. 2004: 160.

⁵⁵³ TÓTH F. 1999.

III.2.4.2. A tárgyiasult örökséggondolat

Bár a Hagymatikum külön tételként nem szerepel a makói értéktárban, a „makoveczi örökség”-ként nevezett jelenségalmaznak mégis ez a leginkább előtérbe tolt eleme. „Makovecz Makójának” bemutatásakor, de a település önmeghatározásában is hangsúlyos szerep jut a fürdőnek, amely azonban nem elemezhető sem önmagában, a makoveczi örökség kontextusából kiragadva, sem pedig pusztán egy épületként vagy a turizmus „makói motorjaként”; és, bár az értéktár „Makovecz Imre makói épületei” néven regisztrálta a helyi értéket (az Épített örökség kategóriában), valójában Makovecz Imre szellemisége és munkássága vált örökséggé, nem pusztán vagy elsősorban az általa tervezett épületek (így a helyi társadalmi-kulturális praxisban inkább szellemi kulturális örökség lehetne, vagy legalábbis a kettő kombinációja). Annál is inkább érvényes ez, mivel a Makovecz-épületként számon tartott materiális javak egy részének tervezéséért nem maga Makovecz Imre, hanem tanítványai felelősek, akik folyamatosan utalnak a „Mester” szellemiségének való megfelelésre. Ennek oka és eredője, hogy a Makona Építész Tervező és Vállalkozó Kft. „Makovecz Imre Kossuth-Díjas építész szellemi és építészeti örökségét folytatja a XXI. században”,⁵⁵⁴ tehát az építészeti vállalkozás profilja a gazdasági hasznot termelő makoveczi stílus és vízió folytatása.⁵⁵⁵

A Makovecz makói alkotásainak társadalmi szinten „örökség”-ként való felfogása, kommunikációja mögött tudományos problémák sejlének fel. „A műemlékek, műtárgyak s más kézzelfogható javak örökségként való kezelése az antropológusok szemében azzal a veszéllyel jár, hogy magát a kultúrát is úgy tünteti föl, mint tárgyszerű vagy tárgyiasult, tárgyiasítható képződményt. Ezzel szemben a kultúra fogalmi absztrakcióként emberi cselekvések, felfogásmódok, alkotások összetett rendszereinek leírására szolgál. Az ilyen rendszerek ismétlődő, ’hagyományos’ alakjukban is folyamatos újraalkotásban léteznek, s ily módon állandóságuk megkérdőjelezhető.”⁵⁵⁶ Voltaképpen a Hagymatikum és a Makovecz-épületek mögött tapintható lokális kultúra, legalábbis annak (elemeire bontott, érdekek mentén szelektált) hangsúlyozása meglátásom szerint az értékonzerválás aktusaként interpretálható. A kultúra folyamatos változóságának elfogadása – egyáltalán a

---

⁵⁵⁴ <https://www.facebook.com/makonakft> (Letöltés: 2022. 05. 10.)

⁵⁵⁵ Ugyanakkor beszédes, hogy a vállalkozásnak saját honlapja nincsen – hivatalos weboldalként a www.makovecz.hu szerepel, amely egy landing page, vagyis gyűjtőoldal, de felfogható egy Makovecz Imre munkásságának és örökségének állított hommage-ként is. A honlapról további alhonlapok nyílnak: Makovecz Központ és Archivum, Makovecz Alapítvány, Makovecz Imre életrajza, A Feltámadás Temploma (utolsó, meg nem valósult, de 2011-ben pápai áldásban részesített terve), Makovecz Utak, Makovecz-térkép, Könyvek és tárgyak.

⁵⁵⁶ FEJŐS 2005a: 43.

változás – ugyanis a társadalmak, vagy éppen a kulturális elemek és termékek használatára, hasznosítására építő politikai szereplők számára egyben olyan bizonytalansági pozíció elfogadásával járna, amelyben felül kellene írni az állandóságba (s ezzel a biztonságba) vetett hitet. A hagyomány és örökség így kimerevített időpillanatok összességévé válik, amelyekre támaszkodni lehet, identitást lehet rá építeni, kapaszkodni lehet belé, és legitimálni lehet általa. Mindez a gondolat annak ellenére érvényesül, hogy az állandóság és a változás dinamikájának kérdése nem csak néprajzi/antropológiai tekintetben, és a kultúra fogalmi absztrakciója kapcsán, de építészeti megközelítésben is jelen van: „Miért is gondolnánk, hogy épített környezetünk változatlan formában őrzi meg örökségünket, gyökereinket. Ép ésszel nem gondolhatjuk ezt: látjuk, hogy a házaknak, a városrészeknek, a kultúrtájaknak életciklusaik vannak: megszületnek, életük során többször átalakulnak, majd előbb-utóbb elmúlnak. Mindezt rendkívül erős folyamatok, városképző erők, népszépmozgalmak, kisebb-nagyobb léptékű gazdasági folyamatok kormányozzák. A természetes éppen a változás – az állandóság a meglepő. Ezt elfogadva is szívesen gondolnánk azért, hogy épített környezetünk változása legalább valamiféle kontinuitást képvisel. Valóban, ennek jeleit mindenhol láthatjuk, a történeti városok alakulása többnyire alapvetően a 'megtartva fejlődés' receptjén működik, hacsak természeti katasztrófák, háborúk, emberi ambíciók nem csinálnak valahol 'tabula rasa'-t. Kétségtelen, az 'európai történeti város'-t éppen azért szeretjük sokan, mert a kontinuitást képviselve gazdag rétegekben mutatja az előzményeket. Aki ezt olvasni tudja, hallatlan izgalmas történetekben lát bele – legyen szó településstruktúrákról, egyes épületekről, vagy akár csak meg nem valósult ideákról.”⁵⁵⁷

Makovecz Imre és Makó kapcsolata az 1998-ban épült új kultúrközpont, a Hagymaház megtervezésével kezdődött. „Az épület elnevezése nem valami erőltetett marketinghúzás volt, hogy 'ha Makó, akkor mindenképpen hagyma'. Ennek a háznak ugyanis az elődjét is így hívták. Az még 1936-ban épült, modernista stílusban. Elsősorban hagymaárucsarnok volt, másodsorban pedig a város gazdasági és kulturális életének központja.”⁵⁵⁸ Ilyen módon az első makói Makovecz-épület névadása egy metaszimbolikus aktusként értelmezhető: az 1936-ban épült, kettős funkciót ellátó intézmény nevét vitték tovább az új kultúrházra, miközben a „hagyma” előtag időközben az eredetihez képest elvesztette a funkcionális (gazdasági-kereskedelmi) szerepét, és a Makovecz-alkotás esetében szimbolikus jelentőséggel bír, a lokális múlt kettős módon

---

⁵⁵⁷ <https://epiteszforum.hu/epített-orokseg1> (Letöltés: 2022. 01. 02.)

⁵⁵⁸ https://index.hu/kultur/2019/09/06/makovecz_imre_mako_hagymatikum/ (Letöltés: 2020. 10. 01.)

utalva. E mellett a Hagymaház négy tornya a makói református templomot idézi – ezzel az épülettel került be az Amerikai Építészeti Almanachba, és a világépítészet történetébe.⁵⁵⁹

A város turisztikai térképén szerepel az összes Makovecz-alkotás, függetlenül attól, hogy azok olyan közintézmények-e, amelyek a belvároson kívül esnek, vagy alapvetően nem is látogatható oktatási intézmények. A Makovecz-alkotásokra egységként, örökségként tekintenek, azt így kommunikálják a településre látogatók számára. „Ami ennél is érdekesebb, hogy a város felismerte az építészetben rejlő lehetőséget, hogy ezek a házak a város igazi látnivalói lehetnek. Makóra érkezve a helyi Tourinform-irodában elkértem egy ingyenes térképet és egy tollat, hogy bekarikázgatom a Makovecz-házakat, de meglepve tapasztaltam, hogy azok már külön színnel jelölve vannak rajta. Ráadásul egy mutatós kiadványt is elvehet bárki, amiben benne van az összes épület, fotókkal, tervekkel, leírásokkal”⁵⁶⁰

A makói makoveczi örökség, tágabban a Makó-kép reprezentatív megjelenítése jól látható a IX. Savaria Filmszemlére nevezett, ott első díjat nyert (Koltai Gábor filmrendező által méltatott, ezáltal legitimált) filmben.⁵⁶¹ Az „Egy ház egy gondolat” – Makovecz Makója nyomában címmel a Makó Városi Televízió által 2022-ben készített film⁵⁶² célkitűzése alapján a város kulturális örökségébe kíván betekintést nyújtani a Makovecz-épületeken keresztül; a Visit Makó logóját használva azonban valójában egy imázsfilmét készítettek a városról (amely megfeleltethető a Makovecz-túra helyi értéként rögzített elemnek), illetve egy hommage-t Makovecz Imrének;⁵⁶³ a cím a Makovecz által megfogalmazott tervezői filozófiára utal, miszerint egy épületet egy gondolat köré szervezve optimális megalkotni azt, több gondolat kiöli egymást. A filmbe számos helyi értéként nyilván tartott elemet illesztettek⁵⁶⁴ – rögtön az első másodpercekben a könyvtár előtt a (helyi értéként regisztrált) Ford T-modell hajt át, a 13 épületet valamilyen „helyi specialitásként” tartott járművel közelítik meg. A Hagymaházhoz kisvonattal indulnak, amely ma már a város turisztikai kínálatának eleme, a Széchenyi térre biciklivel érkeznek, utalással arra, hogy „Makón szinte mindenki így közlekedik”. A kerékpáros utalásban helyet kap a bicikliutak kiépített jellege, így nem csak a helyi sajátosságot, de a településfejlesztési

---

⁵⁵⁹ <https://www.termalfurdo.hu/furdozes/nemzetkozi-elismeres-a-hagymatikumnak-2430> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

⁵⁶⁰ https://index.hu/kultur/2019/09/06/makovecz_imre_mako_hagymatikum/ (Letöltés: 2020. 10. 01.)

⁵⁶¹ <https://www.youtube.com/watch?v=RUTPcQtEyY8> (Letöltés: 2022. 05. 17.)

⁵⁶² <https://www.youtube.com/watch?v=8XWjgOIBoaw> (Letöltés: 2022. 05. 17.)

⁵⁶³ „Makó azon kiváltságos helyszínek egyike, ahol jobban érezhetjük az ő jelenlétét, [...] a várossal átvettük egymás rezgéseit.” <https://www.youtube.com/watch?v=8XWjgOIBoaw> (Letöltés: 2022. 05. 17.)

politika sikerességét is hangsúlyozzák. A József Attila Gimnáziumhoz is kerékpárral, a buszpályaudvarhoz már gyalog indul a televízió munkatársa, aki minden állomás között egy kiválasztott makói személlyel beszélget (a kisvonaton például a turisztikai elemeket az értéktárba felterjesztő Farkas Diána idegenvezetővel, a gimnáziumtól a buszpályaudvarig egy gimnáziumi diákkal, de a buszpályaudvar vagy a bölcsőde munkatársaival; illetve a Makovecz-épületek tervezésében részt vevő tanítványokat, építészeket – Csernyus Lőrincet, Gerencsér Juditot, Novák István egykori főépítészt – is megszólítja). A Közhivatalok Házához és a Kálvin téri Református Általános Iskolához rolleren közelített a televízió munkatársa, ami ugyan nem speciális helyi jármű, de a turisztikai kínálatban a kisvonathoz hasonlóan igénybe vehető (ez megint csak az imázsfilm-jelleget erősíti). A Búza utcai Bölcsőde épületéhez viszont egy olyan lovaskocsival jutottak el, amely az utalás szerint a „régii hagymatermesztők fontos szállítási eszköze volt”, ma már szintén a turisták veszik igénybe:

- „Zoli bácsi, szoktál Makovecz-túrára vinni turistákat?”
- „Általában mindig azt csináljuk, az érdekli a vendégöket. Akkó' végigmögyünk az összes Makovecz-épületökön, a Hagymaház, a könyvtár, a fürdő, és akkó' úgy mögyünk végig az összes Makoveczön, mögnézik a zsinagógát, a templomot is mögnézzük, és akkó' a piacra kimögyünk, az is nagyon érdekli őket, a piac, a hagyma, mindig követölik a hagymát a turisták.” (Horváth Zoltán fogatos)

A Városháza előtti teret újból gyalog, de a József Attila Városi Könyvtárat már a Ford T-modellel közelítették meg, a Zenepavilonhoz pedig szintén egy a turistáknak szánt (de nem helyi jellegzetességű) járművel, az ún. Bringo Hintóval jutottak el. Szelfi készítése a makói szelfiponton, a József Attila Gimnáziumban iskolai pólóban a terekben mozgó diákok – a film ezen elemei is mind a reprezentációt szolgálják.

A Makovecz-épületekhez való viszonyulás két csoportra bontható: az egyikbe a reprezentációban részt vevő szereplők (építészek, az örökségipar szereplői), a másikba az épületeket használók (ingázó diák, buszsofőr, bölcsődei munkatárs, iskolás gyerekek szülei sorolhatók. Míg előbbieket főként Makovecz Imre (a „Mester”) szellemiségét, örökségét, az építmények szakralitását, esztétikáját hangsúlyozzák, addig utóbbiak elsősorban a funkcionalitást és az új épületekkel járó komfortot. Utalás történik a makoveczi örökségnek

a helyi oktatásban betöltött szerepére: „Makón lehetőség nyílt arra, hogy bölcsődétől az érettségiig Makovecz-stílusú épületekben tanulhassanak a diákok.”

Makovecz alkotói elképzeléseiben megjelenik a politikai és a szakrális üzenet: „a nagy terek a szocializmus kis tereivel szemben, illetve a néplélek elnyomása ellen”; „az együtt lélegzés megteremtése a nagy terekben a közösségek számára”, „a könyvtár mint szellemi táplálék és közösségi fórum”, az „éggel való kapcsolat fontossága” gondolatok ezt támasztják alá. A terek tervezésében megnyilvánul továbbá az a makoveczyi filozófia, amely az adott hely történelméből, természeti környezetéből törekszik a tervet megalkotni: a főtér mint egykori piactér, a főtér közepén a „város dicső múltjára” utaló hagymavirág-szökőkút, de a terek a jelenben is élettel teliek, például a Hagymafesztiválnak vagy a fűvészenekari fesztiváloknak köszönhetően (újabb helyi értékek), illetve: „Minél messzebb megyek Budapestről, annál közelebb jutok a hazámhoz. És így vagyok ezzel Makón is. Itt sokkal jobb élni, mint Budapesten vagy bármilyen másik nagyvárosban, mert itt összeér a természet és az ember.”⁵⁶⁵

Makó város 2019-2024-es időintervallumra készített gazdasági programjában a Hagymatikum Termál- és Gyógyfürdő az újkori Makó jelképeinek manifesztumaként szerepel: „a víz templomaként a gazdag vallási múlt utal, organikus jegyeivel, földből feltörő és az ég felé törő kontinuitással a mezőgazdasági alapokra építő, de kitörni képes közösség épülete, mely egyben alkalmas arra, hogy a világ bármely tájáról ideérkezőt ámulatba ejtse.”⁵⁶⁶ Az idézet a Hagymatikumnak (a Hagymatikum által megjelenített Makovecz szellemiségnek) a város szempontjából fontosnak tekintett szimbólumrendszerét összegezte, azonban az alábbi sajtókritika épp ennek ellentettjét emeli ki: „Észak felől kerülve láthatóvá válik az összetett tömeg. Az előcsarnok mögött még nagyobb, a karácsonyfák csúcsdíszekre emlékeztető kúppal lezárt kupola emelkedik, amelynek oldalfalait földhányás takarja, és két sorban kisebb, domború bevilágítóval ellátott kupolák kísérik. Ezek joggal kelthették fel több szakértő és laikus figyelmét, de a tervezői szándék szerint nem ’égnek meredő mellekre’ vagy hagymagumókra kellene emlékeztetniük, hanem belülről az iszlám-török fürdőkultúra kupolás tereire, kívülről pedig a földből felbugyogó gyógyforrásra.”⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=8XWjgOIBoaw> (Letöltés: 2022. 05. 17.)

⁵⁶⁶ <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.)

⁵⁶⁷ <https://magyararancs.hu/kepzo-muveszet/terhes-hagyatek-78995> (Letöltés: 2020. 03. 12.)

A fürdő *Hagymatikum* elnevezésében (és logójában)⁵⁶⁸ is hordozza, szimbolizálja a makói mezőgazdasági múltat. „Az illetékesek magyarázata szerint olyan egyszavas nevet kerestek, amely útbaigazítja a vendéget, és azonnal tudja, a fürdőt melyik városban kell keresnie, a latin hangzású szöveg viszont hagyományt sugall.”⁵⁶⁹ Más magyarázatok szerint a debreceni Aquaticum fürdő⁵⁷⁰ nevére rímel a makói fürdő neve, szójátékot képezve az „aqua” és a „hagyma” szavak azonos magánhangzóival.⁵⁷¹ A név magyarázataként jelenik meg több helyütt is a kupola hagyma alakja, illetve az, hogy a hagymát a népi gyógyászatban is alkalmazzák – analógiaként a gyógyfürdő funkcióra is.⁵⁷² A *Hagymatikum* név, és a mögötte húzódozó szimbolika azonban negatív kritikákat is életre hívott: „Hagymatikum. Még ha szimpatizálunk is Nádasdy Ádámnak a nyelv szabad és organikus fejlődéséről vallott nézeteivel, a fürdő elnevezése a nemzettest hasfalára mért erőteljes, kivédhetetlen jobbegyenes.”⁵⁷³ Kutatásunk szempontjából azonban nem a névválasztással kapcsolatos megjegyzések pozitív vagy negatív tartalma az érdekes, hanem az a mindkét viszonyulásban megragadható tény, hogy Makó városa annak ellenére is a hagymával azonosított (és a névadók szándékai is ezt tükrözik), hogy éppen a fürdővel kívántak új fejezetet nyitni a település történetében. A hagyma mint szimbólum „ráépítése” a fürdő arculatára a – külső szemlélő számára – ellentmondásosnak tűnhet, ez a sajtóból is kiolvasható: „A fürdőkomplexumnak, kérem dőljön hátra, *Hagymatikum* a neve. Nem azért, mert a fürdő hagymaformájú lenne, vagy bármilyen egyéb módon utalna a hagymára, hanem mert Makó a hagymáról ismert. Ez elég indok volt a névre akkor is, ha a hagyma, és annak szaga szöges ellentétben áll mindazzal, amit az ember egy fürdőtől elvár. És ez még nem minden. A fürdő kabalafigurája a *Hagymanó*.”⁵⁷⁴ illetve „Hagymatikum, Hagymanó, Hagymamma - az index 'büntető szócickeknek' titulálja mindet, és ebben viszont nem lehet velük vitatkozni.

---

⁵⁶⁸ https://external-content.duckduckgo.com/iu/?u=https%3A%2F%2Fadlogic.hu%2Fwp-content%2Fuploads%2Fhorizontal_logo_color.png&f=1&nofb=1 (Letöltés: 2020. 01. 12.)

⁵⁶⁹ TÓTH L. 2012.

⁵⁷⁰ <https://www.aquaticum.hu/hu>

⁵⁷¹ Szóbeli közlések alapján.

⁵⁷² <https://erzsebettaborok.hu/hungarikum-makoi-voroshagyma/> (Letöltés: 2021. 09. 12.), http://turizmusonline.hu/cikk/megnyitott_a_hagymatikum (Letöltés: 2020. 05. 23.)

⁵⁷³ Érdekes az idézet megelőző cikkészlet is: „A makói városvezetés alighanem komolyan úgy véli, hogy akad ember az országban, akit "a hagyma városa" szlogen vonzana a Viharsarok eme eldugott szegletébe. A városba érkezőt ember nagyságú hagymaszobor fogadja, kicsit arrébb hagyma témájú plasztikát láthatunk a főtéri lakóházon, a Korona Szálló éttermének specialitása pedig – de hagyjuk is.” <https://magyarnarancs.hu/kepzoomuveszet/terhes-hagyatek-78995> (Letöltés: 2020. 03. 12.) E mellett a sajtó, illetve több ismerősöm is megjegyezte a közösségimédia-felületeken, hogy a kupolák hagyma helyett női keblekre hasonlítanak, így nevetséges belelátni a hagymaszimbólumot. https://index.hu/kultur/2012/01/22/a_szent_articsoka_templomat_epitettek_fel_makon/ (Letöltés: 2020. 08. 10.), <http://valasz.hu/ithon/a-hagymatikumot-ert-kritikakrol-45183> (Letöltés: 2020. 06. 13.)

⁵⁷⁴ https://index.hu/kultur/2012/01/22/a_szent_articsoka_templomat_epitettek_fel_makon/ (Letöltés: 2020. 08. 10.)

Figyelembe véve azt, hogy a város a fürdő megépítésével éppen a 'a hagyma városa' szlogenen szeretne túllépni, illetve hogy a tervezési koncepciónak semmi köze a hagymához, tényleg nem szerencsés ezt a növényt ennyire ráerőltetni szerencsétlen házra.”⁵⁷⁵

A turisztikai oldalak véleményfórumai azt tükrözik, hogy a fürdő neve szójátékként és a hagyma szimbólumként csupán a magyarul értő vendégek számára bír többletjelentéssel. A külföldről érkező turisták a Hagymatikum szolgáltatásainak, állapotának, az általa nyújtott élményeknek értékelésekor elsősorban a fürdő építészeti megoldásait emelik ki, tartják emlékezetesnek, ahogyan erre az alábbi néhány példa is utal:

„The thermal bath boasts a very particular architecture and this might be its most interesting feature. Both the outside and the inside are nice. The extra points go for the white stone-like pillars matching the wooden domes.”

(Viorel Iosub Romániából, 2019. február)⁵⁷⁶

„It is a nice place, with beautiful architecture. We went there during the spring so the rides outside were closed, if you are an active person, there is nothing much to do inside.”

(Mihai D. Görögországból, 2018. április)⁵⁷⁷

„Architecture is great. It is clean and water is relaxing but on other hand just another spa.”

(Pavao P. Szerbiából, 2018. február)⁵⁷⁸

„Very nice place, original architecture, friendly stuff! I will certainly go back there one day with my friends and I ll give all recommendations.”

(Dejan Djordevic, 2017. március)⁵⁷⁹

„Great place, with beautiful architecture, friendly stuff and great price!”

---

⁵⁷⁵ <http://valasz.hu/itthon/a-hagymatikumot-ert-kritikakrol-45183> (Letöltés: 2020. 06. 13.)

⁵⁷⁶ https://www.tripadvisor.co.hu/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-or5-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html#REVIEWS (Letöltés: 2020. 12. 03.)

⁵⁷⁷ https://www.tripadvisor.co.hu/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-or25-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html#REVIEWS (Letöltés: 2020. 12. 03.)

⁵⁷⁸ https://www.tripadvisor.co.hu/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-or25-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html#REVIEWS (Letöltés: 2020. 12. 03.)

⁵⁷⁹ https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal (Letöltés: 2020. 12. 03.).

Ezt erősítette meg interjúnk során Gergely Gábor is, ismertette a név nemzetközi használatával kapcsolatos, a városmarketing szempontjából lényeges tapasztalatait, valamint a megoldási stratégiákat:

„A Hagymatikum név nemzetközi viszonylatban eladhatatlan, ki sem tudják a külföldiek mondani. Készítettünk felméréseket, abban az jött ki, hogy a Makó Spa egy olyan kifejezés, ami egyszerű és világos, így a keresőmotort is így állítottam be. Ha beütöd, hogy 'Makó spa', a Hagymatikum oldalát fogja kidobni. A hagymával szerintem amúgy sem kellene reklámozni a fürdőt, nem igazán jön össze a kettő. Legyen simán Makó Spa, legyen a város neve a brand, ne a hagyma. A VisitMako-t is erre próbáljuk felépíteni, a hagymán kívül más is van.”⁵⁸¹

III.2.4.3. Összegzés

Bár a fürdőtörténetre (elsősorban a kútfürásra) a lokális források a Hagymatikum előzményeként hivatkoznak, valójában az újjáépítés szükségszerűen az újrakonstruálást is jelentette. A Hagymatikum nem a korábban ugyanazon a helyen működő gyógyfürdő egyszerűen „felújított” változata, és ez nem csak abban a tekintetben értendő, hogy teljes egészében lebontották az előzőt, és alapjaiból építették fel az újat. Ami állandó maradt: a helyszín, a gyógyvíz és a gyógyiszap. Logikusnak tűnne, hogy csupán a fizikai helyhez kötöttség (ti. az 1956-ban fűrt termáلكút helye) miatt nem mozdították el és gondolkodtak új térben, ám a műszaki megvalósíthatóság kérdése helyett sokkal inkább hangsúlyosnak tűnik a Hagymatikum lokalitástermelő és konstrukciós szerepe, ezt pedig erősíti a belvárosi, a korábbival megegyező helyszín. Ez a (szó szerinti és szimbolikus értelemben vett) eltörlés és újjáépítés nem csupán egy gazdasági, hanem egy kulturális gyakorlatként is felfogható, és sokkal inkább ráépítkezés, újabb (kulturális) rétegeknek a régi fölé húzása. A Hagymatikum körül sűrűsödő diskurzusokban korántsem csak a „régiről” felé irányuló nosztalgia és az „új”-jal szembeni tartózkodás válik tapinthatóvá, hanem a „régiről” és az „új” fürdőhöz való viszony bizonyos értelemben a csoporthatárok kijelölésének, a Mi (makóiak)

⁵⁸⁰ https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal (Letöltés: 2020. 12. 03.)

⁵⁸¹ Interjú, Makó, 2022. 04. 22.

és Ők (románok, vagy bárki más idegen) közötti (társadalmi, kulturális, etnikus) különbségek kifejezésének eszközévé vált. Erre Gergely Gábor is felhívta a figyelmet beszélgetésünk során.

A prezentista időfelfogás és múlt/jelenszerkesztési gyakorlat tetten érhető a „régii” termálfürdő és a Hagymatikum egymáshoz való viszonyában. A Hagymatikumnak ugyanis „nem lehet más” történeti előzményt tulajdonítani, mint a 20. század közepén fűrt termáلكút, ugyanakkor az az időbeli szakadás/törés, amely az örökséggé váláshoz szükséges, úgy tűnik, teljesülni látszik a „régii” fürdő eltörlésével. A „makói fürdő” mint toposz magában foglalja ugyan a „néplavór”-t és a Hagymatikumot is, de a Hagymatikum történeti előzményének a termáلكút fűrását tekinti, amely már elegendő időbeli távolságot és a múlt tudatosulását jelenti.⁵⁸²

A Hagymatikumban összeponstosul, tárgyiasul egy olyan komplex örökséggondolathalmaz, amely materiális és szakrális vonatkozásában a „makoveczi örökség”-re épít, felhasználva az ökológiai jellegű helyi értéket, a termálvizet, mindezt pedig a hagymaszimbólummal kikerekítve a makóiságot reprezentálja.

III.3. Szereplők és intézmények

III.3.1. Makro-, mezo- és mikroszint

A Makó-kép konstrukciójában, a konstrukcióhoz járuló örökségesítő folyamatokban közvetve vagy közvetetten számos szereplő vesz részt, amelyeket három szintbe kategorizálhatunk. Ehhez Laura Nader *studying up* koncepcióját alkalmaztam, aki felhívja a figyelmet a hatalom kultúrájának, szerepének vizsgálatára a lokális társadalmi-kulturális folyamatok értelmezésében is. Hasonlóan Fredrik Barth etnicitás-konstrukcióiban megjelenő makro-, mezo- és mikroszinthez, a naderi *studying up* koncepció három szintet különít el: fent helyezkednek el a nemzeti ideológiák, oldalt a közösségkonstrukciókban részt vevő tudáselit, lent pedig az egyéni kezdeményezések és cselekvések.⁵⁸³ Gattihoz hasonlóan e disszertáció esetében is érvényesülnek az alábbiak: „A különböző szintek (mikro-, makro-, mezo-) elválasztása tudatos kutatói konstrukció eredménye, ezekről a

---

⁵⁸² Hartog 2000: 21. Mindeközben a történetiség hangsúlyozása a folytonosság-képzetet erősíti, ám ennek funkciója az „új” könnyebb elfogadtatását szolgálhatja a helyi társadalom számára.

⁵⁸³ NADER 1972. Gatti a bukovinai székelyek örökségesítő gyakorlatainak vizsgálata során alkalmazta eredményesen a *studying up* koncepcióját. GATTI 2018. Jakab Albert Zsolt és Vajda András ugyanezt a felosztást alkalmazza az örökségesítés szintjeinek meghatározásakor. JAKAB – VAJDA 2018: 17-18.

megértést segítő kategóriákként gondolkodom. Ennek alapja, hogy a különböző szintek különböző emlékeztítípusokat, emlékeztetpolitikákat jelölnek ki, melyek mentén különböző erőterek, olykor érdekellentétek artikulálódnak. Az egyes szintek természetesen összefonódhatnak, szétválhatnak; azokon belül is versengések, árnyalatbeli eltérések figyelhetők meg. Vagyis ezekről korántsem homogén kategóriákként beszélek, hanem olyan komplex rendszerként, ahol a szereplők folyamatosan mozgásban vannak.”⁵⁸⁴

A makroszinten található a településképre és identitásra gazdasági és politikai szinten is közvetetten hatni képes szerveződés, az állam; a mezoszinthez sorolható a város irányító szerve (az önkormányzat, az ahhoz kapcsolódó helyiértéktár-bizottság), a városi intézmények (mint például a marketingiroda), valamint az olyan civil szerveződések, egyesületek, amelyek valamilyen szervezett formában foglalkoznak a helyi örökségek és értékek kérdéseivel, esetleg városi vagy állami támogatásokat is igénybe vesznek munkájukhoz, működésükhöz. A mikroszinthez tartozóként pedig a helyi társadalom tagjait, esetleg olyan vállalkozókat sorolok, akik közvetlenül vagy közvetetten, de nem egy központi szervezettel összefüggésben profitálnak az örökségelemből, használva azokat; vagy éppen fogyasztóként vagy „szemlélődőként” (nem profitorientált módon) kapcsolódnak azokhoz.

Az örökségesítő folyamatok értelmezése kapcsán lényeges annak belátása, hogy, mivel a helyi örökség elismerését, anyagi támogatását jórészt az állam biztosítja,⁵⁸⁵ „[...] annak ellenére, hogy a törvény az alulról építkezés elvét hangsúlyozza, valójában az egész értékfeltáró munka végtermékeként létrejövő hungarikumok és a nemzeti értékek tára központi döntés(ek) függvényében alakul.”⁵⁸⁶ Amennyiben elfogadjuk, hogy a helyi értékek és örökségek szerves összefüggésben állnak a lokális identitás(ok) termelésével és erősítésével, az emlékezés (helyi) szerkezetének alakításával, belátható, hogy az örökségekre építő városkép gazdasági és politikai érdekek mentén konstruált, amely a források újraelosztásának függvényében alakul. Ily módon a makói értéktárban regisztrált tételek, azok felhasználása és reprezentatív megjelenítése nem értelmezhető kizárólag lokális aktusként, hanem egyszersmind a nemzetpolitikához és a nemzetgazdasághoz szervesen kapcsolódó entitásként szükséges rájuk tekintenünk.

Az értekezésben részletesebben tárgyalt három esettanulmány és a makói értéktár alapján látható, az örökségesítő folyamatok, annak ellenére, hogy helyi sajátosságokat választják ki és alkalmazzák, valamint a helyi történelem elemeire bontott, majd adott

---

⁵⁸⁴ GATTI 2018: 45–46.

⁵⁸⁵ SONKOLY 2000: 62.

⁵⁸⁶ VAJDA 2016b.

esetben egy homogénnek feltüntetett „Makó-képben” összerakott változatát alakítják, nem csupán helyi tevékenységek mentén és alulról szerveződnek. Látható az is, hogy az állami befolyás nagymértékben függ attól, hogy a tárgyalt tevékenységek és folyamatok milyen aktuális gazdaságpolitikai irányok mögé/alá illeszthetők (a Hagymafesztivál esetében a mezőgazdaság, majd a turizmus, a Hagymatikum esetében a turizmus fejlesztésére fordított állami támogatások mértéke és módozatai). Ezt meghatározza a településfejlesztési politikák projektalapú jellege is.⁵⁸⁷

A mezoszint szereplői, bár aktívan részt vesznek bennük, alakítják az örökségesítő folyamatokat és azoknak a településfejlesztésben való alkalmazásukat, mégsem képeznek homogén csoportot. A legfőbb szereplőket két nagyobb csoportba sorolhatjuk: az egyik az önkormányzat és az ehhez kapcsolódó, vagy ez alá rendelődő egységek (pl. helyi értéktár bizottság, Városmarketing Iroda, Múzeum), a másik pedig a civil szervezetek és a városvezetéstől független vagy ahhoz lazán kapcsolódó tanácsok, bizottságok. A mezoszint szereplői intézményi formában a vizsgált időszakban többé-kevésbé állandónak mondhatók (a legstabilabb az önkormányzat), ám az eltűnő és születő, átstrukturálódó szervezetek,⁵⁸⁸ illetve a politikai-gazdasági struktúrák átalakulása miatt változó bizottságok jelenléte miatt dinamikusnak tekinthetjük ezeket.

A mezoszint szereplőinek céljai sem azonosak, ez pedig összekapcsolható gazdasági-politikai befolyásukkal és szerepükkel. A mindenkori önkormányzat alappozícióját meghatározza az állami forrásokhoz való hozzáférés, illetve a lokális településfejlesztési célok és az állami szinten koordinált fejlesztési koncepciók kapcsolata: amennyiben a célok és a politikai háttér azonosak, a források lehívása és a fejlesztések megvalósítása is gördülékenyebbek, és nem vagy kevésbé ütköznek akadályokba – legalábbis a mezo- és a makroszint viszonyának tekintetében. A fürdőfejlesztés lépcsőiben azonban épp az válik láthatóvá, hogy a mikroszint szereplői (éppen az érdekeik, viszonyulásaik és tapasztalásaik mentén) ellenpólusként jelenhetnek meg.

Bár a mikroszinten található helyi társadalom tagjai elviekben maguk is formálhatják a városképet alakító örökségelemeket, a mezo- és makroszint szereplőivel ellentétben ők kevésbé láthatóak, elsősorban fogyasztók, szemlélők; azonban ennek a szintnek a tagjai vannak számszerűleg a legtöbben, és ők azok, akik nem feltétlenül tudnak (vagy akarnak)

---

⁵⁸⁷ RAY 2013, továbbá CZIBERE – KOVÁCH (SZERK). 2013 egész kötete ezt a problémakört járja körül.

⁵⁸⁸ Például a Maros-Völgyi Leader Egyesületet váltotta a Makói Városfejlesztő Kft. – ma már mindkettő törölve van a cégjegyzékből, de vezetjük és címük, valamint a végzett tevékenységek is azonosak voltak. <https://www.ceginformacio.hu/cr9310232936> (Letöltés: 2022. 05. 19), <https://www.ceginformacio.hu/cr9317363062> (Letöltés: 2022. 05. 19). A „leaderesítés”-ről lásd: RAY 2013.

befolyást gyakorolni sem az örökségesítő folyamatokra, sem a szellemi vagy gazdasági-politikai ágensekre.⁵⁸⁹ Ebből következik, hogy a mikroszint tagjai számára más jelentéstartalommal bírhat a városmarketing vagy a gazdasági-politikai szempontból reprezentatív szereppel rendelkező elem. A makóiak számára, akik napi szintű ingázásra használják a buszpályaudvart, nem feltétlenül lesz jelentősége annak, hogy nap mint nap a „makovecki örökség” egy manifesztumát látogatják – számukra sokkal fontosabb a rendezett környezet, a város fejlődésének érzékelése, a funkcionalitás.⁵⁹⁰ Hasonlóképpen nem lesz feltétlenül különleges egy diák vagy óvoda számára, hogy Makovecz-épületbe jár nap mint nap, mivel számukra további jelentésrétegekkel, tapasztalásokkal, emlékekkel telítődik a hely, szemben azzal a turistával, aki a Makovecz-épületek térképe alapján körbejárja a várost, és egy alkalommal, elsősorban építészeti látványosságként, a város képének részeként megtekinti azt. A helyi társadalom tagjai számára a hagymavirág-szökőkút egyszerűen a „főtér” vagy a „szökőkút”, és találkozási pontként funkcionál, nem pedig a hagymatermesztő múlt egy reprezentatív tárgyasulása, amely látványosságként értelmezhető. Legélesebb különbség a Hagymatikum fürdő kapcsán tapintható ki, mivel a makroszint szereplői által támogatott, a mezoszint bizonyos szereplői által pedig alakított és menedzselte fürdő vendégkörének 60%-a külföldi. a helyi társadalom számottevő része pedig úgy érzi, kiszorul a létesítmény használatából.⁵⁹¹ A gyógyászat társadalombiztosításra elszámolható módja vagy a Makó-kártyával igénybevehető kedvezmények sem bizonyulnak elegendőnek ahhoz, hogy a makóiak a Hagymatikumot hangsúlyosabban sajátjuknak érezzék – szemben akár a régi fürdővel vagy a Maros-parttal.⁵⁹²

A kérdőíves felmérés érdekes tapasztalatokkal szolgált a helyi társadalomnak a Makó-képhez, a helyi értékekhez, örökségekhez, egyáltalán a hely képzetéhez való viszonyulásai tekintetében. Két pontban kértem a kérdőívek kitöltőit, hogy mutassák be Makót saját szavaikkal nem-makóiaknak, illetve makói embereknek:

„Ideális kirándulóhely – látogasd meg a kalandparkot, nézd meg a kulturális emlékhelyeit, ülj be egy színházi előadásra, csobbanj egyet a Hagymatikum

---

⁵⁸⁹ A Makói Települési Értéktár Bizottság tagjai is megerősítették azt a tapasztalatot, hogy valójában intézménytől független magánszemély nem keresi fel őket javaslattétellel.

⁵⁹⁰ Ez tapintható spontán beszélgetések, villáminterjúk alapján, illetve a Makovecz-filmben készített interjúkban is.

⁵⁹¹ APJOK 2015: 208-201.

⁵⁹² Gergely Gábor, Interjú, Makó, 2022. 04. 26.

élnék. A kevés negatív véleményben a belvárostól távolabbi, kevésbé frekvenciált helyek elhanyagolt állapota, illetve a jelentős múlttal szemben a bizonytalan jövőkép fogalmazódott meg. A hagyományos múlt és a híres makóiak (Galamb József, Pulitzer József) azonban több ízben is hivatkozási pontot jelentenek a pozitívabb hangvételű városbemutatókban.

A „Hogyan mutatná be Makót két mondatban más makóiaknak?” kérdéssel azt szerettem volna elérni, hogy a megszólítottak a kifelé irányuló reprezentációval ellentétben a felmérés kitöltői saját pozíciójukra, a lokális társadalomra, az ezek közötti kapcsolatokra, közös tudásra reflektáljanak.⁵⁹⁴ Számítottam arra, hogy nem mindenki „vesz részt a játékban”, és feleslegesnek vagy értelmetlennek tartja ezt a kérdést, de ez a vártnál kevesebb esetben, mindössze öt alkalommal fordult elő. Többen továbbra is a hagyománnyal, a fürdővel, híres makóiakkal, épített környezettel és a fejlődéssel jellemezték a települést egyszavas válaszaikban. Érdekesesek a további válaszadók nyelvi megoldásai, amelyet három csoportra oszthatunk: az egyik halmazba a többszám első személyben, kijelentő módban szerkesztett megfogalmazások sorolhatók:

„Közös városunk, ahol mindenki tudja, hogy kerülni kell a sárga házak előtt a csatornafedelelet. És bizony vannak itt értékes helyek, épületek.”

„Vannak kiaknázatlan értékeink. Fejlesztésre szoruló területek. Többet kellene törődni az otthonunkkal, lakókörnyezetünkkel.”

„A mi hagyományunk a Makói Bronz. A mi folyónk a Maros.”

„Egy élhető és kimagaslóan tiszta város. Ahol büszkének kell lenni arra, hogy mennyire népszerű város lett a turisták számára.”

A második csoportba azok az ismertetések sorolhatók, amelyek a várost bizonyos szempontok mentén megtekintésre ajánlják, akár a nem-makóiaknak szóló városbemutatóhoz is sorolhatók lennének:

---

⁵⁹⁴ Balogh-Stampf Mariann néprajzkutatóval konzultálva derült ki, hogy ezt a kérdést ő turisztikai szakemberként gyakorlati szempontból is érdemesnek tartja a helyi társadalom edukációjának előkészítéséhez készülő felmérésben alkalmazni.

„Ha régen volt itthon, rá sem ismer a városra. A fürdő eddig is szuper volt, de most már csodájára járnak.”

„Szépen fejlődő város! A nyitott szemmel járóknak sok csodát tartogat!”

„A város a turizmusra és a mezőgazdaságra épít, a szolgáltatói szektort is igyekszik fejleszteni. Egyre szépülnek a város zöld terei, ahol érdemes sétákat tenni.”

„A Hagymatikum fürdő csodás építészeti és a szórakozás élményét is nyújtja. A természet kedvelőinek a tanösvényt ajánlanám.”

„Ismerd meg Makót, ha még nem ismered. Páger Antal, József Attila...”

Az utolsó halmazba illeszthető városismertetések közös tulajdonsága, hogy párbeszéd-szerűen szerkesztett mondatokból állnak, amelyek azt az érzést keltik, mintha a kérdőív kitöltője egy másik makóival folytatott beszélgetésből ragadott volna ki egy-egy mondatot:

„Egy nagy séta közben megmutatnám a főteret, fürdőt, pályaudvart, közben egy finom fagyival a kezünkben. Mesélném a gyerekkorom, fiatalságom élményeit. Majd autóba ülve mutatnám meg, hova jártam általános iskolába, a szülői házat; majd egy kiruccanást tennénk még a Maros-partra, [megnéznénk] a Lombkorona-sétányt. Mesélnék a régi majálisokról. Szép kis nosztalgiatúra lenne.”

„Ahol megállt az élet. Tudod, biztos ismered, a Józsi szomszédja.”

„Változunk. Észrevetted?”

„Szerinted is több a turista, mióta megépült a Hagymatikum? Azóta nagyon sok a szállásadó hely.”

„Láttad, hogy mennyit szépült és fejlődött az utóbbi évben a város?? Én mindig rácsodálkozom arra a folyamatos megújulásra, amit tapasztalok. 😊”

„Nem mutatnám be, hanem arról beszélgetnék, ki mit élt meg itt mint makói.”

„Tudom, hogy te is idevaló vagy, de biztos vagyok benne, hogy [ha] kitekintesz a napi gondok tengere mögül, biztosan meglátod, hogy milyen jó itt élni. Vannak szép helyek, itt is lehet kikapcsolódni, szórakozni.”

„Tudod-e, hogy a turizmusnak köszönhetően mennyi fejlődés, fejlesztés történt Makón? Rá sem ismernél a megújult városunkra: a Csipke-sori, a Deák Ferenc utcai felújítások, a fürdő folyamatos fejlesztése és még lehetne sorolni.”

„Emlékszel, amikor... Ismered... És akkor már mindenki mindent tud.”

„Hogyan érzed magad a Hagymatikumban? Szoktál valamelyik éttermünkben étkezni, szórakozni?”

„Tényleg be kell? Nyisd ki a szemed!”

„Ha itt élsz, mindenről tudsz.”

A hetedik és a nyolcadik kérdés Makó előnyeire és hátrányaira kérdezett rá,⁵⁹⁵ ezekre szintén rövid szöveges választ vártam. Azzal kapcsolatosan, hogy mit tartanak Makó előnyeinek, egyetlen negatív válasz érkezett, és egy olyan, amely a hatodik kérdésre utalt vissza. Szófelhőbe szerkesztve az alábbi kép bontakozik ki a település előnyeiről:

---

⁵⁹⁵ A városi heterogenitás egyik lenyomata az előnyök és hátrányok konfliktusának nyelvi kifejezéseiben is kitapintható. FEJŐS 2005b: 221.

7. ábra. Szerkesztette: Apjok Vivien

Az ábra alapján is látható, hogy legfőbb előny a település mérete, a kisvárosi hangulat, a déli fekvés, a határ közelsége, a földrajzi lokáció, valamint a természeti környezet adottságai, illetve az infrastruktúra és a folyamatos fejlődés. A közlekedéshez – a válaszok alapján – egyaránt hozzátartozik a városon belüli közlekedés, és több ízben előnyként jelent meg a helyi tömegközlekedés hiánya, az élhető, könnyen elérhető (kerékpárral is bejárható és megközelíthető) terek; illetve a város megközelíthetősége, elsősorban Szeged irányából vagy az autópályáról. A csendes, nyugodt, biztonságos atmoszféra mellett pedig a kibontakozó turizmus és a prosperáló vendéglátás is pozitív tényező a várossal kapcsolatosan. A kérdésre adott válaszokban összességében az tükröződik, hogy Makó előnyeit a kitöltők elsősorban helyi perspektívából értelmezik, de ezek a tulajdonságok alapvetően turisztikai szempontból is hasznosíthatók.

A hátrányokkal kapcsolatos válaszok között átfedéseket is találhatunk az előnyökkel: vagy azért, mert például a kisvárosi lét és az ezzel járó csendes, nyugodt atmoszféra önmagában hordoz ilyen ellentéteket, vagy azért, mert a tömegközlekedés hiányát nem mindenki találja pozitív tulajdonságnak. Hasonlóképp jelent meg az előnyök között feltüntetett határ menti pozíció hátrányos tulajdonságként, a település periferikus lokációja, illetve a fővárostól való távolsága (egy ismert mondást⁵⁹⁶ átfogalmazva adott válaszban: „Nem csak Jeruzsálemtől van messze...”). Többen jelölték meg a vasúti közlekedés hiányát Hódmezővásárhely irányában, míg mások a Szegeddel való összeköttetés ilyen minőségű hiányosságait emelték ki.

⁵⁹⁶ „Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.” <https://www.makoiertekar.hu/?p=889045&lang=hu> (Letöltés: 2022. 05. 01.)

8. ábra. Szerkesztette: Apjok Vivien

Az ábra nagy vonalakban vázolja azt a válaszokban további magyarázatokkal ellátott körülményt, hogy a település méretéből és elhelyezkedéséből adódóan nagy a munkanélküliség aránya, kevés a munkalehetőség (elsősorban a fiatalok számára), s ebből fakadóan nagymértékű elvándorlás, és így elöregedés jellemzi Makót.⁵⁹⁷ Infrastrukturális tekintetben negatív színben tűnik fel az az egyébként turisztikai szempontból pozitívnak tekintett folyamat, hogy a fejlesztések a belvárosra (a legfőbb turisztikai attrakciókra és környékükre) korlátozódnak, ám a Makón lakók számára nyilvánvalóan hátrány, hogy a belvároson túli területeket nem, vagy kisebb mértékben érik el a fejlesztések. Hasonlóképp a kisvárosi minőségből fakadóan nincs egyetem, nincs éjszakai élet és kiterjedt szórakozási lehetőségek a kulturális programokon (és a turistaszazonon) túl, így az „unalmas” jelző is gyakran szerepelt a kérdésre adott válaszok között.

III.3.2. Politikai olvasatok

A 2001-ben megindult Széchenyi Terv kiemelt jelentőséget tulajdonított a turizmusfejlesztésnek, Makó városa ekkor pályázott először a Makovecz tervezte fürdő megvalósítására, amelyet ekkor elutasítottak ugyan, de 2007-ben a Tanmedence már a kormány 90%-os támogatásával épülhetett meg. Az országos turizmusfejlesztési politika ekkortól támogatja a makói fürdőfejlesztést Európai Uniós forrásokon keresztül, így valósult meg a Hagymatikum fejlesztése előbb 3,5 milliárd forintból, majd 2021-ben újabb, közel 10 milliárd forintos támogatást ítéltek Makó városának.

⁵⁹⁷ Tóth Ferenc már 1998-ban is ezt írta (TÓTH 1998.), a mai adatok szerint továbbra is érvényes: <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.): 10. oldal.

Figyelembe véve a politikai erőviszonyokat, illetve a történések időbeliségét, az látható, hogy a fürdőfejlesztés sosem volt mentes a pártpolitikai aspektusoktól,⁵⁹⁸ nem csak lokális szinten (ahogyan arra a fürdőfejlesztéssel kapcsolatos 2007-es helyi képviselőtestületi viták utalnak), de országos politikai viszonylatban sem. Az első nagy beruházás éppen a kormányváltás idején zajlott, s később a fürdővel kapcsolatban felszínre törő politikai ellentétek áthatották a 2010-es önkormányzati választások előtti kampányt is. Buzás Péter blogjában is találunk erre vonatkozó utalásokat, illetve ide kapcsolható az is, hogy 2010 szeptemberében a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium felfüggesztette a fürdő fejlesztéséhez szükséges uniós támogatások folyósítását, amit a korábbi kormány szabálytalan projekt támogatási gyakorlataival indokoltak. A város jelenlegi vezetése retorikájában több ízben megjelennek Orbán Viktor miniszterelnöknek a turizmussal kapcsolatosan megfogalmazott gondolatai: „A turizmus a hazaszeretet kifejezésének egyik formája.”⁵⁹⁹ Ezzel a lokális döntések és az ehhez kapcsolódó konstrukciók egyszersmind nemzetpolitikai kontextusba is helyeződnek. E mellett Farkas Éva Erzsébet és Lázár János is a kormány üzeneteként értelmezik és kommunikálják a 2021-ben elnyert újabb fürdőfejlesztési támogatásokat, amellyel Magyarország vezetése elismeri Makó vezetésének a turisztikai fejlesztések terén tett erőfeszítéseit. Ezzel tehát Makó jelenlegi önkormányzata legitimálja önmagát mind helyi, mind országos szinten. Ezt a célt szolgálja még a bizonyos megnyilatkozásaikban tetten érhető kommunikációs stratégia is, amely a fürdőfejlesztés időbeliségét, „történetiségét” rugalmas módon kezeli. 2019-ben Farkas Éva Erzsébet például azt írta Facebook-oldalán, hogy „Városunk 2014-ben úgy döntött, hogy hagyományait megőrizve, megerősítve mezőgazdasági örökségét, a turizmus köré, mint új kitörési pont köré építi jövőképét, városfejlesztési stratégiáját.” Áttekintve a makói fürdőfejlesztés 21. századi rövid történetét, világossá válik, hogy a turizmus mint új gazdasági kitörési pont gondolata a Facebook-bejegyzés megosztása előtt több mint másfél évtizeddel fogant – ha nem vesszük számításba azt, hogy már a 20. század folyamán is több kísérlet történt a fürdőturizmus meghonosítására. Az időzítés (az országgyűlési választások előtt 2 héttel) arra enged következtetni, hogy a „turizmus mint új stratégia” hangsúlyozása, egyben a „történeti előzmények” mellőzése célként szolgált a hatalom megtartásához, legitimációhoz.⁶⁰⁰ Lázár

---

⁵⁹⁸ Ehhez feltétlenül hozzátartozik, hogy a termálkút 1955-ös fúrásakor a Viharsarok október 2-i számában Sz. M-né cikke az alábbi mondattal kezdődik: „Ismét egy jelenség, amit a múlt sok ígéretéséből a jelen vált valóra.” Tehát e gondolat és mentén gondolhatjuk, hogy a makói fürdőügy valóban sosem volt politikamentes. SZ. M-NÉ 1955: 1.

⁵⁹⁹ <https://miniszterelnok.hu/a-turizmus-a-hazaszeretet-kifejezesenek-egyik-formaja/> (Letöltés: 2019. 12. 13.)

⁶⁰⁰ Egy egy évvel későbbi Facebook-bejegyzésben a polgármester már utal a Dr. Buzás Péter által megkezdett munkára.

János ugyanekkor, a 2019-es választások előtti nyilatkozatában utalt arra, hogy a fürdőüggyel Buzás Péter kezdett el foglalkozni, ám Farkas Éva Erzsébethez politikai és közösségi egységteremtő képességéhez és tevékenységéhez köti azt, hogy fontos mérföldkőhöz érkezett a projekt.

A politikai retorikákban közös pont a makóiságra, lokális értékekre – történeti és recens, szellemi és épített – való hivatkozása, a történeti narratíváknak, „a makói ember” elképzelt és kiemelt tulajdonságainak kiemelése. Farkas Éva Erzsébet és Lázár János a makói emberek összefogásának eredményét látja megtestesülni a Hagymatikum bővítésének sikerében, hangsúlyozva az eddigi és a jövőbeli közös munkát a város vezetése és a helyi közösség között. A kormánybiztos beszédében összekapcsolta az építészet és az emberi minőség és jellem közötti kapcsolatot, illetve a makói ember jellemrajzát is segítségül hívta érveléséhez: a makóiakat „szikár, edzett emberekként”, „a kihívásokra jól reagáló közösségként” jellemezte. Utalt továbbá a Trianoni döntés következményeire, amelynek értelmében Makó határ menti város lett, s hogy Makovecz döntése már az 1990-es években a peremlétből való kitörés lehetőségét adta munkáival a makóiaknak.⁶⁰¹

A fürdőfejlesztés mellett a Hagymafesztivál témánk azon szegmense, amelyben hangsúlyos szerepet kap a politikum. A rendszerváltozás után, 1991-ben első alkalommal megrendezett fesztivál szervezésében szinte az első pillanatában egy iskolai rendezvényből egy a polgármester és az országgyűlési képviselő által felkarolt és támogatott program lett. A források alapján 1994-től biztosan jelen van a politikai tónus a fesztiválon – ez egyébként is fordulópont abból a szempontból, hogy a Hagyma Terméktanács és a városi önkormányzat, a politikamentesség biztosításának szándékától vezérelve, ekkor vált főszervezővé,⁶⁰² valamint ebben az évben már tárgyaltak a Hagymafesztivál turisztikai potenciáljáról. 1995-ben az új polgármester, Dr. Buzás Péter új arculatot hozott a fesztiválnak, de ismét hangsúlyozták a rendezvény városi, nem-önkormányzati, ezáltal pártpolitikától mentes jellegét. Torgyán József földművelésügyi miniszter 1999-es meghívása a fesztiválra egyszerre bírt legitimáló funkcióval a városvezetés részére, illetve demonstrálta a rendezvény sikerét, valamint jelezte a Hagymafesztiválnak a városon túlmutató jelentőségét is. Az Európai Unió csatlakozás előtti évben a jövő gazdaságpolitikája határozta meg a fesztivált, amelyen már felsejlett a makói hagyma mint hungarikum nemzetközi mércével is jelentős gazdasági ereje, és ebben az évben jelent meg új fesztiválprogramként a térségi polgármesterek pörköltfőző párbaja mint a regionális

---

⁶⁰¹ Lásd: Melléklet V.5.3, V.5.4, V.5.5.

⁶⁰² Ebben az évben egyébként kormányváltás is történt.

politikai demonstráció egy manifesztuma. A pörköltfőző párbaj 2006-tól már egyesületek és baráti társaságok számára is nyitottá vált, ezzel jelezve a tágabb közösség felé, hogy ez nem csupán a politikai elit programja. Néhány válságos év után a 2010-es esemény Fazekas Sándor földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter fővédnöksége alatt inkább szerény szakmai-gazdasági rendezvény volt, mint fesztivál, ahol a kiállítókat az agrártárca támogatta, ingyen standokat biztosítva számunkra. A Hagymafesztivál 2012-es újjáélesztéshez sok reprezentatív elem kapcsolódott: bemutatkozott és felvonult a Hagyma Lovagrend, a lokális elitet tömörítő társaság, illetve számos civil szervezet, valamint városi támogatással tették vonzóvá a nyílt nevezésűvé változtatott bográcsos főzőversenyt. 2016-ban Farkas Éva Erzsébet polgármester a fesztivál megnyitójában a lokális értékek őrzésének fontosságát, a hagyomány védelmét a közlegő népszavazással kapcsolta össze, és ellentétbe állította a migráció okozta veszélyekkel; míg 2019-ben az önkormányzati választások előtt a bográcsos főzőversenyen tűntek fel és materializálódtak a pártpolitikai ellentétek: az ellenzéki összefogás képviselői Ellen-lábasok néven versenyeztek; velük szemben helyezkedtek el a Fidesz képviselő-jelöltjei, akik labdarúgó-mezre hasonlító uniformisban tevékenykedtek, s a mezszám mindenki esetében saját választókerülete számával egyezett meg.⁶⁰³ Ez az aktus – figyelembe véve a választások előtt felfokozott politikai légkört – a reprezentáción túl magán hordozta a politikai versengés jegyeit. A politikai legitimitáció fontos elemei a gasztronómiai fesztiváloknak, mivel a fesztiválok maguk is jelzői lehetnek a település „életképességének”.⁶⁰⁴ Emellett mint megalkotott hagyomány, a Hagymafesztivál is a „jelen szülötte”, konkrét ötletgazdák ötleteinek terméke, s mint ilyen, saját rendszert igyekszik teremteni.⁶⁰⁵

A Hagymafesztivál hivatalos kommunikációja nem tekinthető feltétlenül homogénnek még azonos szervező esetén sem, ugyanakkor vannak benne visszatérő panelek, amelyeket a polgármesterek alkalmaztak a fesztivállal kapcsolatos nyilatkozatok során. Tekintve, hogy a rendezvény főszervezője a város, a politikum sem elhanyagolható szempont a közlemények értékelése kapcsán. A „hagyomány” és az arra való hivatkozás mindhárom polgármester beszédében felbukkan, talán ez az egyetlen kollokáció, amely a Hagymafesztivállal kapcsolatban mindvégig jelen van, később pedig állandósul a „makói hagyma mint hungarikum” szókapcsolat (jóval előbb, mint a hagyma valóban

---

⁶⁰³ <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/langos-is-keszult-az-izek-utcajaban-a-makoi-hagymafesztivalon-galeria-4542117/> (Letöltés: 2020. 04. 25.)

⁶⁰⁴ PUSZTAI 2007b: 18.

⁶⁰⁵ PUSZTAI 2007b: 18.

Hungarikummá minősült volna). Buzás Péter esetén visszatérő motívumok a „makói hagyma hírneve”, „a makói hagyma dicső múltja”. Aktuálpolitikai utalások elsősorban Farkas Éva Erzsébet nyilatkozataiban érhetők tetten. Ennek pillérei a tradíció és modernitás viszonya, melyben a tradíció a hagyma, a modern elem pedig a fürdő és a turizmus. Ez tükröződik a város honlapján a polgármester, illetve Lázár János, a térség országgyűlési képviselője köszöntőiben is.⁶⁰⁶ A köszöntőkben felcsendülő szövegek a „keresztény értékrend” fontossága, a „lokális értékek védelme”, a „magyar hagyományok megőrzése”, és a „makaiság” – utóbbi egyértelműen Farkas Éva Erzsébet megválasztása óta része a Makóval kapcsolatos retorikának.

A 2014-ben alakult új városvezetés átvette, és kiemelten kezelte a fürdőturizmus ügyét, s ez irányú kommunikációjában a mezőgazdaságra és a hagyományokra mint „hagyományos”, a turizmusra pedig mint „új” arculati elemként utal, amely „kitörési pontot” jelenthet a település számára. A Hagymatikum mindössze két éves volt a helyi politikai váltás idején, az új vezetés retorikájában mégis hangsúlyosan jelent meg „a turizmus mint új kitörési pont” ideája, melyben utalnak ugyan az elődök által megkezdett munkára, de az újdonságot a fejlesztések és a rendszer tökéletesítésével, megszilárdításával hangsúlyozzák: „A munka, mint mondtam, még az előző önkormányzati ciklusban elkezdődött, de legfontosabb mérföldköveihez csak 2014-et, az új városvezetés érkezését követően érkezett. Miután ugyanis Farkas Éva Erzsébet polgármester-asszony egyesíteni tudta a megosztott makói közösséget, békét teremtett a városházán és a tágabban vett közéletben is, a város jóval hatékonyabban tudott előre haladni minden megkezdett vagy előkészített projektjével”,⁶⁰⁷ illetve „Ennek alapja Makovecz-örökségünk zászlóshajójának, a Hagymatikumnak megépítése volt, amelyet még dr. Buzás Péter polgármester elődöm kezdeményezett.”⁶⁰⁸ Farkas Éva Erzsébet polgármesteri Facebook-oldalán is rendszeresen megjelenik Makó mint turisztikai desztináció ügye, a turizmus mint a településen újszerű gazdaság ágazat kérdése; Buzás Péteréhez hasonlóan pedig Farkas Éva Erzsébet kommunikációja is alkalmazza a fürdőfejlesztést és a turisztikai beruházásokat városvezetői legitimitásának megerősítésére, az önkormányzati választások kampányában:

---

⁶⁰⁶ „Az elmúlt években Makó is a fejlődés útjára lépett, mégis megőrizte identitását, hagyományait, múltját. Egy város, amelyben egyszerre van jelen a tradíció és a modernitás [...]” <http://mako.hu/koszonto/> (Letöltés: 2021. 09. 16.)

⁶⁰⁷ Lázár János országgyűlési képviselő nyilatkozata. <https://www.promenad.hu/2019/10/06/mako-a-turizmusra-epiti-a-jovot/> (Letöltés: 2020. 03. 12.)

⁶⁰⁸ Farkas Éva Erzsébet polgármester Facebook-bejegyzése 2020. október 15-én. <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/1433926440143462> (Letöltés: 2020. 10. 16.)

„»A turizmus a hazaszeretet egyik megjelenési formája«. Ennek jegyében vettünk részt Tusnádfürdön, a XXIX. Bálványosi Nyári Szabadegyetem programjain. A Magyar Turisztikai Ügynökség vezérigazgatójával, Guller Zoltánnal tartottunk közösen kerekasztal-beszélgetést az országos turisztikai lehetőségekről, fejlesztésekről, amelyben kiemelt szerepet kap a jövőben Makó városa.»⁶⁰⁹

(Farkas Éva Erzsébet Facebook-bejegyzése, 2018. július 27.)⁶¹⁰

Ehhez a poszthoz érkezett egy olyan kommentár, amely a Hagymatikum fürdő Facebook-oldalának véleményei között is szerepel (2017-ből), szinte azonos megfogalmazásban:

„Rövidesen elérkezik azaz időszak, amikor másodszor is kampányígéret lesz a fürdőfejlesztés melynek eddig gyakorta csak emlegetik a megnyert kilenc és fél-milliárd Ft. fejlesztési összegét. Ennek ellenére nem történik semmi, nem kezdtek hozzá az építéshez. Húzzák az időt, mint a cigány az akasztást!”

(Bozsogi Attila, 2017, a Hagymatikum fürdő véleményfórumán)⁶¹¹

„A város vezetői a jövőbe látnak, ahol a turizmusé a főszerep. Ismerik a Hagymatikum értékeit, elismeréseit, látják az idők szavát, mely a fürdő fejlesztés szükségességét sürgetné, mégis húzzák, halogatják a fejlesztés megkezdését, pedig a pénz is, a tervek is megvannak hozzá, talán csak a következő kampány időszakára várnak, pedig már egy kampány ígéreten túl vagyunk, de csak ígéreten, mivel eddig a fejlesztés csak várat magára. Türelemesen várnunk kell, és bízni abban, hogy az elkövetkező kampány meghozza majd az ígéretek beteljesülését.”

(Bozsogi Attila, 2018. július 18., Facebook kommentár)⁶¹²

---

⁶⁰⁹ A Románia területén (Hargita megyében) található Tusnádfürdön megrendezett Bálványosi Nyári Szabadegyetem kiemelt támogatója Magyarország Kormánya, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága. A támogatók között szerepel az Emberi Erőforrások Minisztériuma, és több magyar település mellett Makó is. <https://www.tusvanyos.ro/> (Letöltés: 2021. 08. 23.)

⁶¹⁰ <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/850772481792197> (Letöltés: 2020. 03. 12.)

⁶¹¹ Ezt az idézetet, mivel nyilvános fórumon jelent meg, változtatás nélkül, a név feltüntetésével közöltem. https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal (Letöltés: 2020. 12. 03.).

⁶¹² Ezt az idézetet, mivel nyilvános fórumon jelent meg, változtatás nélkül, a név feltüntetésével közöltem. <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/850772481792197> (Letöltés: 2020. 03. 12.)

Az idézetek (és más közösségimédia-kommentek, szóbeli megjegyzések, interjúk) utalnak arra, hogy a helyiek érzékelik (akár el is ítélik) a fürdő és a turizmus ügyének politikai felhasználását. A polgármester alábbi bejegyzésében erre az összekapcsolásra konkrét példát láthatunk:

„Városunk 2014-ben úgy döntött, hogy hagyományait megőrizve, megerősítve mezőgazdasági örökségét, a turizmus köré, mint új kitörési pont köré építi jövőképét, városfejlesztési stratégiáját. Ehhez óriási lehetőséget adott a Makovecz-örökség gondozása és további fejlesztése. Közös célunkká vált, hogy Makó nem pusztán a Dél-Alföld, hanem Magyarország, sőt a történelmi Magyarország – egy ma már országhatárokon átívelő régió – egyik legvonzóbb turisztikai desztinációja legyen a következő évtizedekben. Mindennek érdekében összehangolt fejlesztéseket indítottunk. A hosszú álomból ébredező városunk fejlődését csak így érhattük el, együtt, egy közös szövetségben; a magyar kormány, Lázár János országgyűlési képviselőnk és önkormányzati képviselőtársaim fáradhatatlan szolgálatainak köszönhetően. Öt évet elvesztegetni talán sok idő, egy bátor jövőképet megvalósítani azonban kevés. A szolgálatot folytatni kell, ehhez kérem október 13-án a makóiak támogatását. Köszönet a meghívásért, továbbá mindazon támogatásokért, melyeket a kongresszuson kaptam! Hajrá, Makó! Mindig Makó!”

(Farkas Éva Erzsébet Facebook-bejegyzése, 2019. szeptember 29.)⁶¹³

Ez a bejegyzés szorosán és nyíltan a 2019. október 13-i önkormányzati választáshoz kapcsolta a makói turisztikai beruházások kérdését, egyúttal azt is sugalmazta, hogy a turizmus fejlesztése 2014-től vált Makó város vezetésének központi stratégiájává. Két nappal később hasonló tematikájú, de a választásokat mellőző poszt jelent meg a Facebook-oldalon, amelyben hangsúlyt kapott a helyi közösség szerepe is Makó turisztikai arculatának kialakítása kapcsán:

„A Makovecz-örökségünknek és további fejlesztésének köszönhetően pedig új szálláshelyek, turisztikai attrakciók is létesülnek. Mindettől pedig azt várjuk, hogy Makót újra felhelyezzük az ország, sőt Európa térképére olyan helyként, ahol jó élni, és ahová jó elutazni pihenni, vagy éppen munkahely-teremtő vállalkozást indítani. Fontos, hogy ez a siker egy komoly együttműködés,

---

⁶¹³ <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/1117276338475142> (Letöltés: 2020. 01. 23.)

összefogás eredménye: megvan benne a szerepe és szolgálata a város közösségének, a képviselő-testületnek, Lázár Jánosnak és a városvezetést szövetségeseinek tekintő magyar kormányoknak, illetve a Magyar Turisztikai Ügynökségnek is.”

(Farkas Éva Erzsébet Facebook-bejegyzése, 2019. október 1.)⁶¹⁴

A fenti példák, illetve a folyamat ismertetése alapján jól kirajzolódik a kétezres évek közepén elkezdett fürdő- és turisztikai fejlesztések politikai színezete, az eltérő városvezetések hasonló szerkezetű, ugyanakkor a téma tekintetében mégis töredékességet eredményező narratívumai. Ezek a narratívumok és politikai aspektusok, mint azt láthattuk, érdekes fénytörésbe kerültek a fürdő újabb bővítése kapcsán.

---

⁶¹⁴ <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/1118719731664136> (Letöltés: 2020. 01. 13.)

IV. Következtetések

A Makón érvényesülő örökségesítő gyakorlatok a muzealizáció, fesztivalizáció, helytörténetírás, archiválás, értéktárban rögzítés, emlékezethelyek kijelölése, valamint narratív és kommemoratív aktusok formájában valósulnak meg.⁶¹⁵ Az örökségesítő gyakorlatok közös vonása, hogy jelentéstöbblettel ruházzák fel az örökséggé tétel tárgyát. Elviekben egy jelentéstelítő aktus vagy folyamat teremti meg az örökséget, annak eredményeképp válik valami hétköznapiból *értékké*, ugyanakkor az értéktárban helyet kapó elemek „örökségjellege” heterogén a tekintetben, hogy helyi értéként való megítélésük, mögöttes tartalmuk az értéktárba kerülést megelőzően is jelen voltak-e vagy sem.⁶¹⁶

Az örökségesítő gyakorlatok további közös jellemzője, hogy a múltat a jelenből megfogalmazva valójában a jövőbe tekintenek, a jövő számára készítenek elő kulturális és társadalmi praxisokat, járulnak hozzá egy „használható jövőkép” kialakításához. Az értékonzerválás, az örökségesítés aktusai nem pusztán valamilyen múltbéli esemény rögzítésére, hanem annak hasznosítható gyakorlati felhasználására irányulnak. A helyi értékek és örökségek az identitás és lokalitás termelésében, a reprezentációban, ezek együttesen pedig a településfejlesztésben alkalmazottak. A turizmus és a fürdő és ezáltal a város életben tartásának eszközeként és feltételeként pedig a „használható múltból” a jelenben fogalmaz használható jövőképet.

A Makó-kép hivatalos reprezentációja az önkormányzattal összefonódó vagy azok alá rendelt intézmények által valósul meg – a Városmarketing Csoport, a Makói Városi Televízió (Makói Szolgáltató Nzrt. divíziója, ide tartozik egyébként a Hagymatikum fürdő is) különféle eszközökkel, de hangsúlyt helyezve az online megjelenésre (Facebook, Instagram, honlap, You Tube-on elérhető videók) nem csak használja a helyi értékeket, de azokon keresztül sajátos textuális, vizuális és eszmei sémákat és konstrukciókat állít elő.⁶¹⁷ Hasonlóképpen működik a város honlapján a „Makói séta” menüpont (egy a turistákat megszólító kiadvány online formája), felépítésében a Makó-kép konstrukciója is tükröződik: a helytörténettel indító, majd utána rögtön a Hagymatikum fürdőt bemutató ajánlóban is

---

⁶¹⁵ JAKAB – VAJDA 2018: 19. Ezek a gyakorlatok, mint az a makói példák alapján is láthatóvá vált, egymással egy szövet szálaihoz hasonlóan összekapcsolódnak – elkülönítésüket elsősorban a kutatói értelmezés indokolja.

⁶¹⁶ Például a hagyoma vagy a magasan szálló keringő – makói galambfajta

(<https://www.makoiertektar.hu/?p=173&lang=hu> Letöltés: 2022. 01. 12.) nem azonos jelentőségűek sem a településtörténet, sem a narratívák, sem az örökségrepresentációkban betöltött szerepük tekintetében.

⁶¹⁷ „A jelenkori történelem mindig különleges, hisz a kortársak – és főleg a döntéshozók – mindig is igényt tartottak arra, hogy befolyásolják a korszak képének megkonstruálását.” SONKOLY 2005: 16.

tapintható a Makót markánsan meghatározó történeti öntudat, valamint a Makovecz-örökség legszimbolikusabb manifesztumának mentén történő városképi önreprezentáció.⁶¹⁸

A helyi értékek kijelölése és rögzítése, adatolása, maguk az örökségesítő folyamatok csoportérdekek mentén szerveződnek. A makói értéktárban szereplő elemek, az esettanulmányok során bemutatott jelenségekben kimutatható az örökségek csoportidentitást termelő, fenntartó és csoportérdeket kiszolgáló jellege, az örökségesítést végzők intézményhez, szervezethez kötöttsége. Ami általánosságban elmondható, hogy a makói lokális szellemi vagy politikai elit irányítja és vesz részt aktívan az örökségesítő folyamatokban (mezoszint); ezt a tágabban értelmezett vidékfejlesztési, szűkebben településfejlesztési politika ösztönzi és támogatja (makroszint); a helyi társadalom pedig vagy identitásának meghatározásában használja, vagy a mindennapi tevékenységek végzése közben, funkcionálisan találkozik az örökségelemekkel, de gazdasági érdekek mentén nem, közvetlenül vagy tudatosan legalábbis nem kapcsolódik hozzájuk (mikroszint). Ezek az érdekcsoportok – különböző szintű összefonódásaik ellenére – maguk is reprezentálnak és konstruálnak a helyi értékeken és örökségeken keresztül, így a Makó-kép mellett szükséges Makó-képekről beszélni. Az egyes szereplők ugyanis saját profiljuknak és érdekeiknek megfelelően máshová helyeznek hangsúlyokat.⁶¹⁹

Az is láthatóvá vált, hogy a nómenklatúra a kutatás középpontjába állított problémakör esetében nem egységes és következetes – a kutatói/tudományos interpretációk és a helyi értelmezések között eltérések mutatkoznak a tekintetben, hogy mit értenek hagyomány, örökség fogalmak alatt, illetve hogyan hasznosítják, alkalmazzák azokat. Az örökséggel kapcsolatos gyakorlatokban jól kitapintható, hogy bármilyen „örökség”, „helyi érték” felhasználásának célja elsősorban egyrészt a turizmusipar kiszolgálása, másrészt általában véve a város gazdasági-politikai versenyképességének növelése, és csak másodsorban az ettől független történeti-kulturális öntematizálás.

Az örökségelemek rétegzettség, többdimenziós jellege is a nem-lineáris értelmezést támasztja alá. Tóth Ferenc helytörténész, kutatómunkája, publikációs és közéleti tevékenysége okán, például egyszerre vett részt aktívan a helyi örökség szellemi formájának termelésében, miközben vált önmaga és munkássága is helyi értéké, majd halálát követően a lokális emlékezet fontos pontjává, szimbólummá, örökséggé. Hasonlóképpen

---

⁶¹⁸ <http://mako.hu/makoi-seta/> (Letöltés ideje: 2022. 01. 02.)

⁶¹⁹ A muzeológus számára a helyi értékek és örökségek halmaza inkább a múzeumi gyűjtemény vagy kutatói életpálya, szellemi örökség kapcsán értelmezhető és érvényes; a turisztikai szakember vagy a vállalkozó számára az eladható, profittá alakítható városkép; a történész számára az általa is feltárható, archiválható múlt; a természetvédelmi szakembernek a természeti értékek

szemlélhetjük a József Attila Múzeumot mint intézményt, ami egyrészt termeli, teremti, prezentálja az egyébként is többdimenziós helyi örökséget, a hagymatermesztő múlttól József Attila irodalmi örökségén át a kortárs művészetekig. Maga az intézmény is része a helyi örökségnek, a turizmus által is prezentált és használt Makó-képnek, ilyen módon a szellemi mellett gazdasági hasznot is termel. A József Attila Múzeum – talán tudatos szándékán kívül – lehetővé tette továbbá az Erdei Ferenc-kép destrukciója után Erdei dekonstrukcióját, és „padláslesöprő miniszter”-ből egy jelentős makói hagymatermesztő család sarjává szelídítve, átrajzolva és átértelmezve a helyi történelem egy fejezetét, Erdeinek a politikai értelemben is szalonképes oldalát meghagyta kiállítások formájában.

A helytörténetírás maga reprezentációs eljárásként is felfogható.⁶²⁰ Ennek jelentősége különösen a Maros-part kapcsán szembeötlő, ahol az erre irányuló gyakorlatok, a reprezentáció hiánya vagy alacsony mértéke következtében kimutatható, hogy az „értéktárban rögzítés” önmagában nem elégséges örökségesítő folyamat. A további jelenségek kapcsán látható, hogy azok a helyi értékek válnak láthatóbbá és gyakrabban alkalmazottá, amelyeket valamilyen másik örökségesítő folyamattal együttesen emelnek ki, illetve eredményesen vizualizálhatók.

A makói hagyma történeti narratívájában megfigyelhető kontinuitás-képzet, a hagyma szimbolikájának hegemon helyzetete a történeti távlat mellett a helytörténetírásban gyökerezik. A helytörténet – köszönhetően annak, hogy Szirbik saját korában is végzett kutatásokat, terepre járt és interjúzott – a 18–19. századtól kezdve foglalkozik Makó és a hagyma kapcsolatával, és egyben ír a hagymatermesztéshez kötődő helyi „mentalitásról”, amely összekapcsolódik a sajátos és különleges termesztési mód megalkotásával. Ugyan a mezőgazdaság mint ágazat ki volt téve a társadalmi-politikai változásoknak, a hagyma mint makói termék mégis az állandóság jelképévé, a város szimbólumává transzformálódott. Az események kronologikus felsorolása helyett a narratíva (jelentse akár egyéni életút, vagy egy település történetének elbeszélését) értelmező, jelentéstelítő, és a valós eseményeket és a képzelt (vagyott) történeteket egyaránt megjelenítő módszer.⁶²¹ A narratíva konstrukció, mivel események sorozatát, párhuzamait, összefüggéseit állítja össze formálisan koherens egészévé, s ez nem függetleníthető a történetet elbeszélők személyétől, akik az elbeszélés közben értelmeznek, a történetelemek között kapcsolódási pontokat keresnek, visszacsatolva

---

⁶²⁰ VARGAS-CETINA 2013.

⁶²¹ WHITE 1996.

saját szerepükre, pozíciójukra.⁶²² Ahogyan arra Landgraf is rámutat, az emlékezés nem csak felidézi, hanem magyarázza is a múltat, a jelent a múlt folytatásaként fogadtatja el”, az emlékekből a közösségek erőt meríthetnek és építkezhetnek.⁶²³ Az én-elbeszélés – legyen az egy egyéné vagy egy településé – konstruktív természete magában hordozza azt, hogy az elbeszélő a koherencia megteremtése érdekében új valóságot konstruál, a valós, megtörtént eseményeket interpretálja, saját szűrőjén keresztül értelmezi, új megvilágításba helyezi a történeteket; s mindeközben kitölti az emlékezetben létrejövő hézagokat, hogy az összefüggő történet létrejöhessen. Így a kulturális emlékezet nem a konkrét múltat összegezi, hanem a múltat szimbolikus alakzatokká alakítja; tehát az emlékezetben nem a tényleges történelem számít, hanem csak azok a pontok, amelyek a jelen számára is relevánsak, mai eseményekhez köthetők, azokat alátámasztják, igazolják.⁶²⁴

A közös múlt elbeszélése, a közös emlékekben való osztozás identitáskonstrukciós erővel bír, ennek pedig lokális szinten egyik hordozója, megteremtője a helytörténet és kapcsolódó kommemoratív aktusok, ahogyan arra Jan Assmann, Maurice Halbwachs, Pierre Nora, és Paul Ricoeur emlékezetelméleti⁶²⁵ alapján Gyáni Gábor is utal.⁶²⁶ A makói helytörténeti művek felhasználása, a Makó történetére, annak elemeire, sarokpontjaira (például az első okleveles említés, a pozsonyi kamarától elnyert privilégium, a hagymatermesztés helyi sajátosságai, az ehhez fűződő „mentalitás”, a polgárosulás korai megindulása) való hivatkozás teremt, szilárdítja és legitimálja helyi történeti valóságot, amely aztán narratív és kommemoratív aktusokon keresztül kétféle hat a jelenben: terjed a közös múlt képzete, mely így azon a módon válik kollektív emlékezetté, hogy az emlékek a helyekbe költöznek.⁶²⁷ A Hagymaszobor, a Hagymaház, a Hagymatikum és a Hagymafesztivál – mindezek utalnak a mezőgazdasági-történeti hagyományokra, agrárörökségre. Múzeumi kiállítások mutatják be a település korábbi korszakait; épületek, emléklapok őrzik a polgári múltat; kiadványok jelenítik meg, hogy egykoron hogyan festett a „rég” Makó, milyenek voltak a makóiak, mit tettek, hogyan gondolkodtak. A gyakran hivatkozott, Makót említő szépirodalmi alkotások a narratívában a történetileg nem igazolható vagy pontatlan, „képzelt” összetevőnek felelhetnek meg – ilyen elem például a

---

⁶²² „Az élettörténetek elbeszélése során az elbeszélő az egyes események, történések bemutatását ok-okozati összefüggéseket keresve, egy logikai lángra – az elbeszélés fonálára – fűzi fel.” NÉMETH Sz. 2019.

⁶²³ LANDGRAF 2015: 44.

⁶²⁴ ASSMANN 1999: 53.

⁶²⁵ ASSMANN 1999, HALBWACHS 2018, NORA 2009, RICOEUR 1984.

⁶²⁶ GYÁNI 2008.

⁶²⁷ NORA 2009.

makói utcák aszfaltozásának anekdotája –, s a szépirodalmi alkotások éppen nyelvezetük, érzelmekre hatásuk, „mesélhető” jellegük okán a történeti narratívába olvadhatnak.

Makón a településtörténetre való hivatkozás egyik pillére a mindenkori városvezetés kommunikációja – a polgármester és/vagy országgyűlési képviselő nyilatkozatai, köszöntő beszédei, illetve a honlapokon, blogokon, közösségimédia-felületeken elérhető közlemények széles közönséghez jutnak el. Ezeken a csatornákon keresztül a vezetők maguk is újraszerkesztik, s ezáltal újraértelmezik a helytörténetet, hiszen egy-egy ilyen alkalommal nem lehetséges teljes történeti tanulmányokat vagy a Makó Monográfiája mind a hat kötetét felolvasni. Így viszont szelektálni kényszerülnek, s e szelekció eredményeképp bizonyos lokális történeti események (annak függvényében is, hogy azok milyen politikai érdeket szolgálnak) súlyt kapnak, hivatkozási alappá válnak, míg mások elmosódnak, eltörlődnek. Ezek az aktusok pedig újabb konstrukciókat hoznak létre, amelyek aztán a helyi közösség közös tudásába épülhetnek, s ott tovább formálódhatnak, illetve átlépve a város határait, befolyásolhatják a településről alkotott képet a külső szemlélők számára.⁶²⁸ Mindeközben ezeket a konstrukciókat a településfejlesztés helyi erőforrásaként hasznosítják.

A történeti néprajzi kutatások vezettek rá, hogy az általános helyi ismeretekkel, a fürdőtörténet narratív felidézéseiben megjelenő adatokkal ellentétben a fürdőturizmus ideája valójában jóval régebben jelent meg a településen. Ennek okát a téma kutatottságának hiányosságai magyarázom: a Maros-part mint a fürdőélet színtere a 19. század végén megjelenik ugyan Tóth Ferenc publikációiban, és a Hagymatikum megnyitása óta többet olvashatunk az 1962-ben megnyílt fürdő történetéről, de egyelőre átfogó és publikált történeti munka nem született a témában, a programdó helytörténeti munkák kismértékben foglalkoztak csupán a kérdéskörrel. A fórumok, ahol a helyi közösség tájékozódhat e tekintetben, a lokális sajtó, illetve a helyi televízió, amelyek a fürdővel kapcsolatosan – elsősorban valamilyen évforduló, visszaemlékezés vagy a fejlesztések kapcsán – közzétettek történeti adatokat, de az 1960-as évek turisztikai törekvései ezekben sem jelennek meg. Makó és a turizmus kapcsolatának narratívája így egyrészt fragmentált, másrészt a turizmusról való lokális beszéd meglehetősen politikai színezetű is. Ennek részben oka Makó mint potenciális turisztikai célpont teljesen újszerű képe, ugyanis történetisége általánosan ismeretlen a közösség számára, ezt erősíti meg a kérdőíves tapasztalatok is. Az újszerűség folyamatos hangsúlyozása következtében a turizmus narratívája épp a

---

⁶²⁸ A folyamat ily módon illeszkedik a politikai és kultúra kapcsolatával kapcsolatos szakirodalmi megállapításhoz, miszerint „[...] politika egyrészt használja, másrészt formálja, maga is teremti a kultúrát.” ZENTAI 1997: 11.

hagymáéval ellentétben alakul(t): egyelőre számomra is csak a történeti források tükrében látható, hogy Makón a turizmus „régóta a legújabb kitörési pont”, ugyanis innovatív jellegét a 20. század dereka óta immár harmadjára hangsúlyozzák a város aktuális vezetői.⁶²⁹ Erre, vagyis a turizmus által lehetővé tett „kitörésre” való hivatkozás összefüggésben áll a város földrajzi értelemben periférikus helyzetével, ugyanakkor a turizmus fejlesztése mint innovatív módon kommunikált gyakorlat a önkormányzati (ön)legitimációt célozza, az életképességet húzza alá.

A Hagymatikum és a turizmus elfogadását ezek mellett nehezítette, hogy az első termálfürdő társadalmi munkával épült fel, tisztasági és gyógyászati célokkal, majd sportolási lehetőséget biztosítva a helyieknek, s e tulajdonságainak tükrében több makói a sajátjának érzi. Ezzel szemben az új fürdőkomplexum adóterheket rótt a városlakókra, „elvette” tőlük az úszómedencét, a sportolás lehetőségét, megjelentek az „idegenek”. A külföldi és belföldi vendégek miatt megváltozott a város képe (sok parkoló autó, más közlekedési és viselkedési kultúra),⁶³⁰ a vendéglátásba való bekapcsolódás pedig sokak számára szintén idegennek hat (Makó jelenlegi gazdasági környezetét ma elsősorban a globális transznacionális vállalatok által uralt gyártó- és feldolgozóipar jellemzi).⁶³¹ Az ide kapcsolódó vélemények azonban változnak, ahogyan az a 2015-ös tereptapasztalatok, és a 2021-es kérdőív válaszaiban tetten érhető, egyre inkább tapasztalható ugyanis a turizmushoz kapcsolódó attitűd pozitív irányba való elmozdulása.

A városkép alkotásában termelődő narratíva kulcseleme a hagyomány és a modernitás kettőssége, amelyben a hagyma a hagyomány és a múlt, a turizmus pedig az erre is építő jelen és a jövő.⁶³² Emiatt tűnik ellentmondásosnak a Hagymatikum nyitásának évében a város szlogenjének választott „Makó. Nem csak hagyma” jelmondat, mely az ötletgazdák szándéka szerint azt volt hivatott kifejezni, hogy Makót immár nem csak mezőgazdasága és annak történeti hagyományai, de fürdője, turizmusa okán is érdemes számon tartani. Ez az ambivalencia nem csak a szlogen bevezetésének időpontja miatt érdekes, hanem azért is, mert éppen 2012-től helyezték új alapokra a Hagymafesztivált. Hozzátehetjük, hogy a makói hagyma 2014-től hungarikum, később a város logójába is integrálták a hagyma szimbólumot a főtéren elhelyezett szelfiponton. A hagyma mint

---

⁶²⁹ Lásd bővebben: APJOK 2020b.oldal

⁶³⁰ Amíg a turisták számára bizonyos helyszínek a kikapcsolódás, szórakozás terei, addig „...a helyiek számára ennél több, komplexebb egy-egy utca, tér jelentősége, ami jelentős konfliktusforrás lehet, például az ott élők életminőségét rontó megnövekedett forgalom, zaj...” BOROS 2017: 135.

⁶³¹ <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.)

⁶³² Az emberek saját közösségükkel kapcsolatos tapasztalataik és megértéseik abban is megmutatkoznak, hogy hogyan viszonyulnak a közösség szimbólumaihoz. COHEN 1993: 15-16.

szimbólum hegemóniája tehát úgy is egyértelműnek tűnik, hogy közben a fürdőturizmus leginkább reprezentált, történetiségében is megragadható elemei (a gyógyvíz és a gyógyiszap) bekerültek a települési értéktárba, a turizmus narratívájának állandó elemeivé váltak.

A makói értéktárban is szereplő Hagymafesztivál arra példa, hogy a hungarikum miképpen hasznosítható turisztikai attrakcióként, miközben a rendezvény fesztivalizációs folyamata, jelentéselmozdulásai, térhasználati változásai a hagyma, a lokális múlt örökségesítő gyakorlatoként is felfogható. A gasztronómiai fesztiválok Gibson és Connell megfogalmazásában keresik és reprezentálják a helyi kultúra és identitás elemeit.⁶³³ Bali János is rávilágít arra, hogy Magyarországon elsőként a gasztrofesztiválok és főzőversenyek irányították a figyelmet a helyi értékekre.⁶³⁴ Egy gasztronómiai termék, az étel önmagában nem csupán szükségleteket elégít ki, de az emberi kultúra meghatározójaként kulturális-turisztikai reprezentációra is alkalmas.⁶³⁵ Ezen felül a turista célja utazáskor az, hogy a meglátogatott helyen megtapasztalja a kulturális Másságot, az élményt pedig a helyi kulináris sajátosságok elfogyasztásával teheti teljessé.⁶³⁶

A Makó-kép reprezentációjában tetten érhető „a vidék nosztalgiája”, amely földrajzi, gazdasági és történeti-kulturális hatások összességéből tevődik össze, szerves részei a gazdasági erőforrásként is lefordítható, élményként kínálható otthonosságérzet, helyi értékek, helyi (kedves) emberek, természet közelsége.⁶³⁷ Makó esetén is megfigyelhető az a kevert települési jelleg, amit a téma kutatói a kisvárosok sajátjaiként írnak le: egyszerre van jelen a falusias hangulat, a szoros szociális háló, a természettel való szorosabb kapcsolat; illetve a városi jogállással járó előnyök – a falunál fejlettebb infrastruktúra, több munkalehetőség, gazdasági heterogenitás.⁶³⁸ Jellemző az is, hogy az egyébként a lokális identitásra, kultúrafogyasztásra és gazdasági folyamatokra hatást gyakorolni képes helyi elit kulturális és anyagi tőkét tekintve a nagyvárosi felső középrétegekkel mérhető össze, és a politikailag aktív réteg mérhető eredményeket képes elérni például a településfejlesztésben, mivel „a helyi társadalmak politikai/hatalmi integrációjában erős szerepe van a fejlesztési források projekt alapú elosztásának, a kulturális dimenzióknak és az identitáspolitikának.”⁶³⁹

---

⁶³³ GIBSON ÉS CONNELL 2011: xvi.

⁶³⁴ BALI 2018: 150.

⁶³⁵ TIMOTHY 2018: 1.

⁶³⁶ PUSZTAI 2007a. oldal

⁶³⁷ CSURGÓ 2014: 1., <http://mako.hu/makoi-seta/> (Letöltés: 2022. 05. 07.)

⁶³⁸ CSURGÓ 2020: 27. A kérdőíves tapasztalatok alapján ezekre a tulajdonságokra sok helybéli is pozitívként tekint.

⁶³⁹ KOVÁCH 2020: 6.

A „makóiság” teremtésében és reprezentációjában egyaránt megjelenik a fenti kettősség: a mezőgazdasági-paraszti hagyományok hangsúlyozása és az innovációra való fogékonyság, valamint ezek keveredése: egy hagyományait tisztelő, de fejlődő, haladó város képében. A politikai kommunikáció mellett a kérdőíves válaszokban egyaránt tetten érhető ez a dichotómia, miszerint a hagyma és a mezőgazdaság jelentik a makói örökséget és hagyományokat, a múltat (így, a fogalmakat egymásba mosó módon), amelyhez kapcsolódni lehet; és a turizmus, amely a helyi közösség szemében egyre pozitívabban érzékelt, ugyanakkor kissé távolságtartással kezelt jelenség. A kisvárosi településforma egyaránt jelent hátrányt és előnyt, ám a milió és hangulat, az alapvetően ismerős és barátságos közösségkép, az ezekből következő élhető forma inkább az előnyök felé billenti a mérleget. Ez nem Makó-specifikus jelenség: a határ menti lét, a Budapesttől való távolság mint hátrányok alapján Makó párhuzamba állítható például Kisvárdával, amely az ukrán határtól 10 kilométerre, Budapesttől 300 kilométerre fekszik, tehát geopolitikai szempontból a két település hasonló adottságokkal rendelkezik. Makóhoz hasonlóan az Európai Unió fejlesztések adtak új perspektívát a településnek, amelyek eredményei a város vezetésének legitimitációjában is tetten érhetők.⁶⁴⁰

A városképi öntematizálás, bizonyos elemek kiemelése, mások kevésbé frekvenciált alkalmazását befolyásolja a helyi értékeket és örökségeket fogyasztó turistatekintet is. A turista ugyanis Culler szerint a látványosságokat és a meglátogatott helyen tapasztaltakat mindenáron önmaguk jeleiként fogja fel, vagyis keresi és fel akarja ismerni azokat a tipikus kulturális gyakorlatokat, amelyeket a helyhez, a látványossághoz köt.⁶⁴¹ Ezek az értelmezések pedig van, hogy egyeznek a lokális percepciókkal, máskor eltérnek a helyi értelmezésektől. Előbbire példa a biciklizés mint helyi érték és gyakorlat beemelése a helyi turisztikai kínálatba, pedig pusztán arról van szó, hogy Makón a helyi közlekedési adottságok miatt a kerékpár az egyik leggyakrabban használt közlekedési eszköz. A Hagymatikum elnevezése azonban hiába utal a város múltjából fogalmazott legfontosabb szimbólumra, a külföldi turisták számára nyelvismeret hiányában értelmezhetetlen, így ők a fürdőt mint építészeti remekművet méltatják, a lokális hagyományokra utaló többletjelentés csak a magyarul beszélők számára mond valamit. De saját személyes tapasztalatom is alátámasztja ezt, a hagyma és a kulináris élmények kapcsán. 2020 augusztusában egy baráti társasággal Makóra kirándultunk, ahol magam is (félíg) a turista szerepébe helyeztem magam – nem a szüleim házában aludtam, hanem a csapattal együtt egy panzióban, a helyi

---

⁶⁴⁰ KERÜLŐ – BÉRES 2020: 96.

⁶⁴¹ CULLER 2012: 25.

éttermekben ettünk, és helyi látványosságokat néztük meg együtt. A 10 fős csapat többi tagja korábban még nem járt Makón. Az első este a vacsorára igyekezvén a társaság tagjai azon tanakodtak, hogy vajon milyen hagymás makói ételspecialitást egyenek, mivel biztosak voltak benne, hogy Makón van valamilyen jellegzetes hagymás étel, ami máshol nincs. Bár Makón nőttem föl, én sem tudok tipikus, *hagyományos* makói hagymás ételről (nem hagymásról igen), de ez a történet talán jól példázza azt a turistamagatartást, amely a helyhez kapcsolt, előzetesen feltételezett kulturális gyakorlatot szeretné lehetőleg minél több lokális tapasztalatra átültetni.⁶⁴²

A Hagymatikumtól eltekintve is érdemes megnéznünk, hogy Makón hogyan érvényesül az a gyakorlat, amely az „üres” helyekhez jelölők hozzacsatolásával plusz jelentést társít.⁶⁴³ Bizonyos emlékhelyek, például híres makóiak emlékére állított táblák betöltik ezt a funkciót, hiszen látszólag átlagos lakóházakat ruháznak kisebb-nagyobb jelentőséggel bíró szimbolikus tartalommal. De elmondható ugyanez a Maros-parton található Lombkorona-sétány elején elhelyezett háromnyelvű tájékoztató tábla kapcsán is, amely az egyébként viszonylag egyszerű és nem túl sokszínű programot a természetismereti információk mellett Makó és a Maros történeti kapcsolatáról szóló leírással gazdagítja, egyben többletjelentéssel látja el, hiszen így mégis egy „történeti jelentőségű” helyről van szó. Ugyanakkor más esetekben a helyi értékek nem kapnak ilyen plusz jelölőket: nem találunk például táblát a Maros-parton, hogy „itt termelik/termelték ki a marosi gyógyiszapot”, vagy nem találkozunk cukrászdákban a „makói túróslépennyel”. Ez az örökségiparban részt vevő szereplők tudatos tevékenységével vagy annak hiányával is magyarázható, mivel, mint azt már megállapítottuk, önmagában az értéktárban történő rögzítés nem elegendő ahhoz, hogy az adott elem a gyakorlatban is használatba kerüljön.

Az örökségre épített turizmus egyik kulcseleme, hogy az örökséget turisztikai attrakcióvá alakító helyi közösség és/vagy a város vezetése meg van győződve arról, hogy a településen van olyan környezeti elem vagy szellemi örökség, amely megőrzésre és bemutatásra érdemes, és amely turisztikai vonzerőként kifejezi azt a lokalitást, amelyben a közösség él.⁶⁴⁴ Mindennek sűrített manifesztuma a 2012-ben átadott Hagymatikum, amely

---

⁶⁴² Erre további példaként szolgálhatnak az általam több alkalommal hallott, a fürdővel kapcsolatos előfeltevések: lévén, hogy Makó a hagymájáról híres, a „makói fürdő” szókapcsolat, a Hagymatikum név hallatán többen asszociáltak arra, hogy a medencét bizonyára hagymalével töltötték föl.

⁶⁴³ CULLER 2012: 37.

⁶⁴⁴ URRY 2008: 103. Fontos itt megjegyeznünk, a hungarikumoknak a településfejlesztésben betöltött szerepével kapcsolatos kutatás kimutatta, hogy Makó esetében sem elegendő csupán a turisztikai élményszerzéshez, ahhoz sokkal komplexebb kínálatra van szükség (http://nski.hu/admin/data/file/20210726/a_hungarikumok_hatasa_a_telepulesi_identitasra_k.pdf Letöltés: 2022. 01. 02.) – ugyanakkor Makón az is látható, hogy a hagyma márkaként, szimbólumként, hungarikumként

kifejezetten azzal a céllal épült, hogy Makó lehangsúlyosabb turisztikai látványossága legyen. A Hagymatikumban egyszerre van jelen a makoveczi örökség, illetve a Makó *brand* legrégebb és legfontosabb eleme, a hagyma; valamint a fürdőnek és az egészségturizmusnak egyáltalán alapot szolgáltató, helyi természeti értékek, a termálvíz és a gyógyiszap. Makovecznek nem ez az egyetlen makói épülete, de még csak nem is az egyetlen, amely a hagymához valamilyen módon kötődik, viszont az utolsó legmonumentálisabb megépült tervezése, noha a „hagyma” szócska a fürdő elnevezésében több külső vélemény szerint erőltetett és nem illik egy gyógyfürdő profiljához. A megfogalmazott kritikák a hagyma illatanyaga és az egészséghez fűződő, a tisztasággal összekapcsolódó kép közötti ellentétre mutattak rá, ám a névválasztás kitűnően példázza azt a fent említett igényt, amely valamilyen jól azonosítható, helyi sajátossággal teremtené meg a turisztikai szempontból is vonzó látványosságot, és a turista számára nem csak a fürdő által lehetővé tett üdülési és gyógyulási funkciót, de azon túl a komplex „Makó-képet” is kínálná egyidőben.

IV.1. A kutatási eredmények alkalmazási lehetőségei és a kutatás további irányai

A kulturális antropológia tudománytörténete során számos kutató kísérelte meg definiálni az alkalmazott antropológia fogalmát, amely a társadalmi-kulturális kontextusokkal együtt természetesen változott George M. Foster 1969-es meghatározása óta, és ma olyan tudományterületnek tekinthető, amely a lokális társadalmak számára gyakorlati eredménnyel szolgálva változásokat idézhet elő, vagy éppen a kulturális megőrzést, ennek segítségét célozza.⁶⁴⁵ A disszertációban is vizsgálat alá vont helyi értékek, kulturális örökségek és ezek turisztikai alkalmazása olyan, a kortárs néprajzi/antropológiai kutatásokban és a település/vidékfejlesztésben egyaránt megjelenő tematikák, amelyek magukban hordozzák az elmélet és a gyakorlat szoros kapcsolatát, és amelyek esetén kiemelten szükség lehet az elméleti és a gyakorlati szakemberek együttműködésére. Így e fejezetben a kutatási eredményeim alkalmazási lehetőségeinek összefoglalására, a további kutatási lehetőségek és irányok körvonalazására teszek kísérletet.

---

viszont hangsúlyos eleme a turizmusra is építő városképnek – így tehát a két jelenség/terület egymást támogatja, erősíti.

⁶⁴⁵ Erről összefoglalókat készített LAJOS 2012a, 2012b, 2014b.

Makói kutatásaim esetén (is) kettősséget tapasztaltam: míg a kutatási eredmények „visszavitele” a kutatott közösségbe/társadalomba kiválthat ellenérzéseket és negatív reakciókat vagy érdektelenséget és értetlenséget; úgy járhat pozitív hatásokkal, és értelmezhetik pozitív visszacsatolásként,⁶⁴⁶ a kutatás eredményeinek társadalmi hasznosítására akár igény is jelentkezik, ahogyan arra Lajos Veronika is utalt: „A társadalomtudományokkal szemben Magyarországon is egyre általánosabb elvárás a társadalmi hasznosság és gyakorlati hasznosíthatóság közérthető megfogalmazása. A magyar társadalmi nyilvánosságban az alkalmazható akadémiai szaktudás szerepének felértékelődése tendenciaszerű folyamat.”⁶⁴⁷

A kutatási eredmények alkalmazására két fő lehetőséget találok érvényesnek: az egyik a már meglévő anyagok edukatív alkalmazása, a másik pedig további, célzott alkalmazott kutatások indítása Mindkét esetben szerencsés volna a kutatómunkát a Városmarketing Iroda, a Makói Turisztikai Egyesület, valamint a Makói Értéktár Bizottság együttműködésével végezni, mivel ezek a szervezetek már az eddigiekben is tettek lépéseket a helyi társadalom megszólítására.⁶⁴⁸

Az értekezésben bemutatott három esettanulmányon túl a makói értéktárhoz kapcsolódó számos jelenség kiterjedt és mélyebbre ható vizsgálatát is indokoltnak tartom. A kerékpáros közlekedés mint helyi érték valójában abból a körülményből fakad, hogy a városban nincs lokális tömegközlekedés. Ez a kényszer szülte állapot viszont három, a „biciklis öntudat”-tól független eredménnyel járt: először a településfejlesztésben a kerékpárutak felújítása történt meg, másodsor 2019-ben helyi értéként regisztrálták a „Kerékpárral biztonságosan és egészségesen Makón” tételt,⁶⁴⁹ harmadszor pedig a turisztikai kínálat részévé tették (biciklis városnézés – funkcionalitás és lokalitás). „Lezárásképp még egy megfigyelés: az alföldi településeken hagyományosan sok a biciklis, de annyit, mint Makón szerintem sehol nem láttam. Szinte képtelenség úgy fotózni, hogy ne tekerjen be egy

---

⁶⁴⁶ Saját esetemben mind negatív, mind pozitív példáról be tudok számolni. Számos alkalommal tartottam előadásokat Makón szakmai és ismeretterjesztő jelleggel egyaránt. Izgalmas helyzeteket teremtettek, egyben a saját „terepre hatásom” kapcsán is visszacsatolást eredményeztek a kérdések, hozzászólások, egyet nem értesek, kiegészítések. Meglepve tapasztaltam ugyanakkor azt is, hogy például a városi honlap Hagymafesztivált bemutató oldalán az alapszakos szakdolgozatomból emeltek át mondatokat (hivatkozás megjelölése nélkül), illetve a makói értéktár honlapján a Hagymafesztivált mint helyi értéket bemutató oldalon egy 2013-ban a témában megjelent cikkemre hivatkoztak. <http://mako.hu/2016/07/22/makoi-nemzetkozi-hagymafesztival/> (Letöltés: 2022. 01. 12.) és <https://www.makoiertektar.hu/?p=889182&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

⁶⁴⁷ LAJOS 2012b: 176.

⁶⁴⁸ Ezen felül Gergely Gábor kifejezetten érdeklődően viszonyult a dolgozatom eredményeihez, felajánlotta a segítségét, illetve a további együtt gondolkodást.

⁶⁴⁹ <https://www.makoiertektar.hu/?p=191&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

bringás a képbe [...].”⁶⁵⁰ A kerékpáros közlekedés, a biciklizés szerepe a helyi társadalom tér- és időszervezési gyakorlataiban, a „makótság”-hoz fűződő viszonyrendszerekben, valamint ennek a lokalitásnak a beépítése a városképi reprezentációba és turisztikai profilba történeti és recens értelemben is termékeny terepnek ígérkezik, valamint a kérdéskört beilleszthetőnek vélem azon kortárs kutatási mátrixba, amely a fenntarthatóság különféle társadalmi praxisaival foglalkozik. Hasonlóképpen izgalmas volna a makói gasztronómiához kapcsolódó viszonyulások kutatása. A makói túróslepény például az agrár- és élelmiszergazdaság kategóriában regisztrált helyi sajátosság, és valójában az egyetlen olyan hagyományos étel, amely reprezentatív szerepet is elláthatna, és viszonylag egyszerűen, a helyi cukrászdák és éttermek kínálatába integrálva turisztikai szempontból is értékesíthető lenne. Ennek ellenére ez a gyakorlatban mégsem valósul meg. A Gergely Gáborral készített interjúm során szó esett erről, de még ő mint a Városmarketing Csoport vezetője és vállalkozó sem foglalkozott ezzel a gondolattal.⁶⁵¹ Érdekes volna megvizsgálni a kérdést, hogy a túróslepény valóban a makói örökség része-e a helyi társadalom percepciójában, illetve egyáltalán: milyen módon prezentálják a hagyomány kívül a „makói ízeket”, mit kapcsolnak ehhez a témakörhöz.

---

⁶⁵⁰ https://turista-szalami.blog.hu/2018/05/04/turista_szalami_mako (Letöltés: 2022. 05. 01.)

⁶⁵¹ Interjú, Makó, 2022. 04. 26.

V. Hivatkozások jegyzéke

V.1. Irodalomjegyzék

A. GERGELY ANDRÁS

É.n. A helyi társadalmak antropológiai kutatása. Előadásvázlat.

Forrás: <http://www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/Tudom%E1ny-%20%E9s%20kutat%E1st%F6rt%E9net/kutat%E1shoz.doc>

2010 holizmus, holisztikus szemlélet. In: A.Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea (szerk): *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon. Etnoregionális munkafüzetek 108.*

2015 Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom* 29. évfolyam 2. szám, 19-42.

APJOK VIVIEN

2013 *A makói Hagymafesztivál*. BA Szakdolgozat. Kézirat. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

2015 Határ? Tudat? Határtudat? A *határmentiség* kérdése Makón. In: Turai, Tünde (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben: An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 205-213.

2020a A marosi gyógyiszap útja. A homokkitermeléstől a fürdőkultúráig. In: Csengeriné Szabó Éva – Forgó Géza – Nagy Gábor – Szikszai Zsuzsanna (szerk.): *József Attila Múzeum évkönyve II*. Makó: József Attila Múzeum, 442-453.

2020b Gazdasági tájból turisztikai táj? A makói (fürdő)turizmus története és értelmezési lehetőségei. In: Albert Tóth Attila, Happ Éva, Printz-Markó Erzsébet, Kupi Marcell, Török, Nikolett (szerk.): *Multidiszciplinaritás a turizmusban: X. Nemzetközi Turizmus Konferencia : Tanulmánykötet*. Győr: Széchenyi István Egyetem, 6-20.

2020c „Makó. Not only hagyma?” Competing Histories and Narratives of Onion Production and Spa Tourism in a Hungarian Town. *Urban People / Lidé Mésta* 22. 2020/2. Prague: Charles University, 199-231.

2020d The activity and memory of Dr. István Batka in the light of health tourism in Makó. *Veritatis Imago* 2020/2-3, 21-26.

2021 Fürdővárosi vágyak – Maros-part, termálfürdő és idegenforgalom Makón. *Belvedere Meridionale* 33 (1), 71–88.

APPADURAI, ARJUN

2001 A lokalitás teremtése. *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*. 2001/3. 3-31.
Online elérés: http://epa.oszk.hu/00000/00036/00042/pdf/regio2001_3.pdf (Letöltés: 2020. 08. 12.)

ASSMANN, JAN

1999 *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

BALI JÁNOS

2004 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Kiadja a bölcsész konzorcium.

http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%E9lyi/bevezetes_a_kulturalis_antr opologiaba/index.html (Letöltés: 2019. 11. 12.)

2018 A helyi értékek és a néprajz új szerepvállalása? Avagy, egy közismert kutatás revitalizációja Átányban. In: *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza Könyvek (43). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 149-158.

BARTA BETTINA

2015 *A Hagymatikum PR tevékenysége*. BA/Bsc szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

BASHAM, RICHARD

1978 *Urban anthropology. The cross-cultural study of complex societies*. Palo Alto: Mayfield Publishing Company.

BÁTYAI GITTA

2003 *Úszóházak a Tiszán*. Szeged: Sajat kiadás.

BENDIX, REGINA – ORVAR LÖFGREN

2007 Double Home, Double Lives? *Ethnologia Europaea – Journal of European Ethnology* 37 (1-2), 7-16.

BERKING, HELMUT

1998 Global Flows and Local Cultures. Über die Rekonfiguration sozialer Raume im Globalisierungsprozess. *Berliner Journal für Soziologie* 8, 381–392.

BICZÓ GÁBOR

2011 A hely és a reprezentáció. In Fejős Zoltán (szerk.): *Színre vitt helyek*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 7-17.

BORBÉLY SÁNDOR – ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

2019 Örökség, globalizáció és lokalitás. *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, XXXVI., 9-24.

BOROS LAJOS

2017 A közterek átalakulása és a turizmus. In: Régi Tamás – Rátz Tamara – Michalkó Gábor (szerk.): *Turizmus és transzformáció*. Orosháza–Budapest: Kodolányi János Főiskola / MTA CSFK Földrajztudományi Intézet / Magyar Földrajzi Társaság.

BUDKA, PHILIPP – MANFRED KREMSEK

2004 „CyberAnthropology: Anthropology of CyberCulture”. In: Khittel, Stefan – Plankensteiner, Barbara – Six-Hohenbalken, Maria (szerk.): *Contemporary Issues in Socio-Cultural Anthropology: Perspectives and Research Activities from Austria*. Vienna: Loecker, 213–226.

BUZÁS LÁSZLÓ

1972 *Makói hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1870-1970*. Makói Múzeum Füzetei 10. Makó: Makó Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága.

CARVER, TERELL

2004 Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. *Politikatudományi Szemle*, 13 (4), 143-148.

COHEN, ANTHONY P.

1993 *The Symbolic Construction of Community*. London and New York: Routledge.

COLLINS, PETER – GALLINAT, ANSELMA

2010 *The Ethnographic Self as a Resource: Writing Memory and Experience into Ethnography*. New York and Oxford: Berghahn Books.

CSORBA CSABA

2000 Helytörténeti kutatás. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században V*. Szekszárd: Babits Kiadó, 409-441.

CULLER, JONATHAN

2012 A turizmus szemiotikája. In: Bódi Jenő – Pusztai Bertalan (szerk.): *Túl a turistatekinteten – A turizmus kritikái és kultúratudományi perspektívái*. Budapest-Pécs-Szeged: Gondolat Kiadó / PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék / SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 23-40.

CZIBERE IBOLYA – KOVÁCH IMRE

2013 Projekt dilemmák. In: Czibere Ibolya – Kovách Imre (szerk.): *Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press, 7-17.

CZIBERE IBOLYA – KOVÁCH IMRE (SZERK.)

2013 *Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press.

CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY

2020 *A fények prófétája. (Egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom valóság- és kultúrakonstruktív folyamatainak vizsgálata)*. PhD értekezés. Kézirat. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interszakterületi Doktori Iskola Néprajz- Antropológia Doktori Program.

CSEPELI GYÖRGY

2006 *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

CSORDÁS LÁSZLÓ

2020 Magánüdülők építése Magyarországon, különös tekintettel az Alföldre. *Gradus* 7(2), 283-296.

CSORDÁS TAMÁS – MARKOS-KUJBUS ÉVA

2018 *Netnográfia – a pozitív és negatív online szájreklám tartalmi tulajdonságai*. *REPLIKA* (106-07), 185-198.

CSURGÓ BERNADETT – SZATMÁRI ANITA

2014 Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. A kulturális örökség szerepe a

lokális identitásépítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon. *Metszetek* 2014/3., 33-50.

CSURGÓ BERNADETT

2014 A vidék nosztalgiája. Kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *socio.hu* 2014/2. szám, 1-20.

2020 „Mezőtúr értéke, közösségünk ereje”. *Kultúra és Közösség IV. folyam XI. évfolyam 2020/II. szám*, 12-34.

DÖRNYEI KRISZTINA – MITEV ARIEL

2010 Netnográfia avagy on-line karosszék-etnográfia a marketingkutatásban. *Vezetéstudomány, XLI. évfolyam 4. szám*, 55-68.

DR. BUDAI ZOLTÁN – SZÉKÁCS ORSOLYA

2001 A magyar egészségturisztikai kínálat alakítása a különböző célcsoportok szerint. *Turizmus Bulletin* 2001/4, 3-10.

https://mtu.gov.hu/documents/prod/T_bulletin_2001_04.pdf (Letöltés: 2021. 03. 07.)

DR. FÜR LAJOS

én. *Erdei Ferenc 1910-1971*. <https://mek.oszk.hu/00000/00058/html/erdei.htm> (Letöltés: 2021. 01. 02.)

ELLIS, CAROLYN – ADAMS, TONY E. – BOCHNER, ARTHUR P.

2011 Autoethnography: An Overview. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research* 12(1). <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1589/3095> (Letöltés: 2020. 02. 12.)

EPERJESY KÁLMÁN

1926 Szirbik Miklós élete és munkássága. In: Eperjesy Kálmán (szerk.): *Makó Városának Közönséges és az abban lévő Reformata Ekkle'siának Különös leírása Szirbik Miklós prédikátor által 1835/6 eszt.* Kiadja Makó város közönsége, 4-8.

ERDEI FERENC

1969 Makó város történeti pályája. In: Tamasi Mihály (szerk.): *Makó, az első felszabadult magyar város*. Budapest: Makó Városi Tanács / Kossuth Könyvkiadó, 3-49.

ERDŐSI PÉTER

2000 A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom*. 2000. 11/4. szám, 26-44.

FEISCHMIDT MARGIT

2004 A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 43-58.

2006 Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban.

Szabaddölcsészet.

http://mmi.elte.hu/szabaddolcseszett/mmi.elte.hu/szabaddolcseszett/index7c0c.html?option=com_tanelem&id_tanelem=847&tip=0 (Letöltés: 2020. 12. 18.)

FEJŐS ZOLTÁN

2005a Néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. *Iskolakultúra* 2005/3. 41-48. Online elérés: http://misc.bibl.u-szeged.hu/41336/1/EPA00011_iskolakultura_2005_03_041-048.pdf (Letöltés: 2022. 01. 12.)

2005b A nyilvános városszöveg. In: *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Budapest: Kijárat Kiadó, 211-225.

FEJŐS ZOLTÁN (SZERK.)

1998 A turizmus mint kulturális rendszer. Budapest: Néprajzi Múzeum.

FODOR FERENC (SZERK.)

2016 *Tanulmányok Kömpöc történetéről*. Szeged: Kömpöc község önkormányzata.

FÓRIS ÁGOTA

2013 Írott és íratlan szabályok a kutatásban – a kutatói etika. In: Sepsi Enikő (szerk.): *Tudomány és etika. Studia Caroliensia* 2012. Budapest: KRE – L'Harmattan Kiadó, 203–218.

FRISVOLL, STEIN – MAGNAR FORBORD – ARILD BLEKESAUNE

2016 An Empirical Investigation of Tourists' Consumption of Local Food in Rural Tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 16(1–2), <http://dx.doi.org/10.1080/15022250.2015.1066918>.

FRYKMAN, JONAS – LÖFGREN, ORVAR

2008 *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. United States of America: Rutgers University Press.

GATTI BEÁTA

2018 *Emlékezet, örökség, identitás. Bukovinai székelek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program.

GIBSON, CHRIS – JOHN CONNELL

2011 *Festival Places: Revitalising Rural Australia*. Bristol: Channel View Publications.

GILICZE JÁNOS – PÁL LÁSZLÓNÉ SZABÓ ZSUZSANNA

2007 *Város a Maros mentén. Makó története a források tükrében*. Makó: Makó Város Önkormányzata.

GLÓZER RITA

2006 A diskurzuselemzés módja és értelme. *Szabad Bölcsészet*. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (Letöltés: 2021. 02. 03.)

2016 Részvétel és kollaboráció az új médiában. *REPLIKA (100)*, 131–150.

GUNDA BÉLA

1958 Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. *Ethnographia*. LXIX/4. 567-577.

GYÁNI GÁBOR

2008 Identitás, emlékezés, lokalitás”. 2000 *Irodalmi és Társadalmi havi lap*.
<http://ketezer.hu/2008/06/identitas-emlekezeslokalitas/>. (Letöltés: 2020. április 25.)

GYARMATI SÁNDOR

2015 Szempontok a szegedi úszóházak kutatásához. In: Mód László (szerk.): *Folyók és városok / Rivers and Towns*. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 7-14.

HALBWACHS, MAURICE

[1925] 1992. *On Collective Memory*. Edited, translated, and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago and London: The University of Chicago Press.

2018 *Az emlékezet társadalmi terei*. Fordította: Sujtó László. Mesteriskola, A francia szellem könyvtára. Budapest: Atlantisz.

HARANG PÉTER (SZERK.)

Én. Irodalmi fogalmak. <https://mek.oszk.hu/01300/01371/01371.htm#V> (Letöltés: 2019. 11. 22.)

HARTOG, FRANÇOIS

2000 Örökség és történelem: az örökség ideje. *Regio* 11/4, 3-26.

2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest: L'Harmattan – Atelier

HEWISON, ROBERT

1987 *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*. London: Methuen.

HOBBSAWM, ERIC

1992 Introduction: Inventing Traditions. In: Eric Hobsbawm – Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press. 1-15.

HOBBSAWM, ERIC – RANGER, TERENCE (SZERK.)

1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press

HUSZÁR SZABOLCS

2002 Kereskedelem. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája* 5. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 301-308.

ISTVÁNOVITS MÁRTON

1979 Hagyomány. In.: Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon II. F-Ka*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 393.

JAKAB ALBERT ZSOLT – VAJDA ANDRÁS

2018 *Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás*. In: *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza Könyvek (43). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 7-28.

JUSZTIN MÁRTA

2006 „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 26, 185-208.

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR

2002 Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban.

https://szociologia.tk.hu/uploads/files/archive/Kapitany_Resztvevo_megfigyeles.pdf
(Letöltés: 2020. 03. 02.)

KERÜLŐ JUDIT – BÉRES ZSUZSA

2020 Messze van Kisvárda? *Kultúra és Közösség IV. folyam XI. évfolyam 2020/II. szám*, 85-97.

KOVÁCH IMRE

2020 Társadalmi integráció: a kisvárosi szintér. *Kultúra és Közösség IV. folyam XI. évfolyam 2020/II. szám*, 5-7.

KOVÁCS ÁGNES (SZERK.)

1990 *Magyar Népmese-katalógus 6.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoport.

KOZINETS, ROBERT V.

1998 On Netnography: Initial Reflections on Consumer Research Investigations of Cyberculture. In: Alba, Joseph W. és Wesley Hutchinson (szerk.): *NA – Advances in Consumer Research Volume 25.* Provo, UT: Association for Consumer Research, 366–371.

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS – TÓTH CSABA – TÖRÖK GÁBOR

2003 *A magyar politikai rendszer.* Budapest: Osiris.

LAJOS VERONIKA

2012a Alkalmazott szemléletű társadalomtudomány: alkalmazott antropológia, kollaboratív etnográfia és akciókutatás. Online elérés:

https://dea.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/216188/file_up_Alkalmazott%20szemlele%20tars.tud.%20Lajos%20Veronika%202015.pdf?sequence=1 (Letöltés: 2022. 01. 20.)

2012b Alkalmazott antropológia a moldvai csángóknál? Kísérlet elmélet és gyakorlat viszonyának újraértelmezésére. *EME* 2012/4, 176-193.

2014a Etnográfia és oral history. *Erdélyi Múzeum* 2014/1., 100-114.

2014b Alkalmazott szemléletű társadalomtudomány: társadalmi részvétel, kollaboratív etnográfia és akciókutatás. *Néprajzi Látóhatár* 23 (1-2), 25-49.

2016 Internet és etnográfiai jelenkorkutatás. Tárgyi és módszertani kérdések, etikai természetű dilemmák. In: Bihari Nagy Éva, Keményfi Róbert, Marinka Melinda, Kavecsánszki Máté (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére.* Debrecen: MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, 830-851.

LANDGRAF ILDIKÓ

2015 Hogyan gyűjtjük közösségünk folklór történeteit? *Tradíció Magazin* 2015 (1), 40-51.

LOWENTHAL, DAVID

1985 *The Past is a Foreign Country.* Cambridge: Cambridge University Press.

LUKOVICS MIKLÓS

2004 A regionális identitás szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. In: Czagány László – Garai László (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. Szeged: JATEPress, 214-228.

MACCANNELL, DEAN

2007 Anthropology for All the Wrong Reasons. In: Dennison Nash (szerk.): *The Study of Tourism*. Oxford-Amsterdam, Elsevier. 137-154.

MACDONALD, SHARON

2018 Heritage. In: Callan, Hillary (szerk.): *The International Encyclopedia of Anthropology*. John Wiley & Sons Ltd. DOI: 10.1002/9781118924396.wbiea1709.

MARTYIN ZITA

2015 Mórahalom mint dinamikusan fejlődő fürdőváros. In: Galambos István – Michalkó Gábor – Törzsök András – Wirth Gábor (szerk.): *Fürdővárosok. TITE Könyvek 7*. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 119-134.

az egészség, az utazás és a jól(l)ét magyarországi összefüggéseiről. Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet, 27-42.

MÓD LÁSZLÓ

2007 Egy szegedi üdülőtelep kutatásának lehetőségei. In: Mód László (szerk.): *Folyók és városok. Rivers and Towns*. Szeged, 25–32.

2021 A munkások strandjától a „Sárga” üdülőtelepig. Adalékok a tiszai fürdőkultúra változásához. *KORALL 84*, 87-109.

MOHÁCSI GERGELY

2002a: Testkultusz és tömegtársadalom. A budapesti strandfürdők alapításának rövid története. *Századok* (136.) 6, 1471–1506.

2002b: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall* (3.) 7–8, 34–55.

NADER, LAURA

1972 Up the Anthropologist: Perspectives Gained from Studying Up. In: Hymes, Dell. (szerk.): *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon Books, 284–311.

NARAYAN, KIRIN

1993 How Native is a „Native” Anthropologist? *American Anthropologist*, 95/3, 671-686.

NÉMETH SZILVIA

2019 [Az identitás mint narratíva. Életinterjú-elemzések. FÁK 1. – Munka és tanulás.](https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/fak-1-munka-tanulas/identitas-mint) <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/fak-1-munka-tanulas/identitas-mint> (Letöltés: 2020. 01. 03.)

NORA, PIERRE

2009 *Emlékezet és történelem között*. Budapest: Napvilág Kiadó.

OLÁH NÓRA – URBANCSOK ZSOLT – VIZI DÁVID MÁTÉ – ZEITLER ÁDÁM

2018 *Makó szobrai. Plasztikák, szobrok, muráliák*. Makó: Szirbik Miklós Egyesület.

O'REILLY, KAREN

2009 *Key Concepts in Ethnography*. London: Sage Publications

ORTUTAY GYULA

1971 Hagymány, változás – népi kultúra. Népi Kultúra – Népi Társadalom V-VI. 283-296.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

2014 A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. In: *Örökség, hagyomány, néprajz*. Ózd: Újra Ózdért Közhasznú Egyesület Ózd, 33-45.

PÁLFI ANDREA – SZABÓ KATINKA

2015 Határmenti fürdővárosok a Dél-Dunántúlon. In: Galambos István – Michalkó Gábor – Törzsök András – Wirth Gábor (szerk.): *Fürdővárosok. TITE Könyvek 7*. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 251-266.

PAP ÁGI

2014 *Az épített örökség és a helyi identitás kapcsolatának cselekvőközpontú földrajzi vizsgálata budapesti mintaterületeken*. PhD értekezés – kézirat. SZTE TTIK Földtudományok Doktori Iskola. Online: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2243/1/Pap%20%C3%81gi_doktori%20disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (Letöltés: 2020. 07. 18.)

PINK, SARAH – HORST, HEATHER – POSTILL, JOHN – HJORTH, LARISSA – LEWIS, TANIA – TACCHI, JO

2016 *Digital Ethnography. Principles and Practice*. Los Angeles / London / New Delhi / Singapore: SAGE Publications.

PINK, SARAH

2018 Sarah Pink: Digital Ethnography. *YouTube 2018. február 26.* <https://www.youtube.com/watch?v=0ugtGbkVRFM> (Letöltés: 2020. 07. 15).

PUSZTAI BERTALAN

2003 Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In: Pusztai Bertalan (szerk.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgesi eset*. Szeged: JATEPress, 53-59.

2007a Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”. Megalkotott hagyományok használata a turizmusban. In: Wilhelm Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség*. Tabula könyvek 8. Budapest: Néprajzi Múzeum, 226-240.

2007b „Bajászlé”. Identitás, kanonizáció és márkaázás a bajai népünnepélyen. In: Pusztai Bertalan – Martin, Neill (szerk.): *Turizmus, fesztiválok és helyi identitás: halászléfézés Baján*. Szeged: SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 7-25.

2009 Tér tudat és tudatturizmus: vázlat a tájjal kapcsolatos értelmező folyamatok turisztikai szerepéről. In: Michalkó Gábor – Rátz Tamara (szerk.): *A tér vonzásában: a turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola / MTA Földrajztudományi Kutatóintézet / Magyar Földrajzi Társaság, 17-29.

2011 Communicating locality: Culture, canon and place promotion in a post-socialist context. *Catalan Journal Communication and Cultural Studies* July 2011.

RÁKOS ISTVÁN

1993 Mezőgazdaság. In: Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó Monográfiája 4.* Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 497-533.

RAY, CHRISTOPHER

2013 Nemzetközi együttműködés a vidéki területek között: az EU vidékfejlesztésének politikai-gazdasági elemei. In: Czibere Ibolya – Kovách Imre (szerk.): *Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press, 17-39.

REHÁK GÉZA

2009 Magyarország idegenforgalmi politikája 1956-1965 (Különös tekintettel a szállodafejlesztésekre). *Századok*, 143/1, 201-230.

REIZNER JÁNOS

[1892] 1984 *Makó város története.* A Makói Múzeum Füzetei 40. Makó: Makó Város Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztálya.

RICOEUR, PAUL

1984 *Time and Narrative.* Chicago / London: University of Chicago Press.

SÁRKÁNY MIHÁLY

1979 holisztikus megközelítés. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II. F-Ka.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 569.

2013 Néprajz és szociokulturális antropológia. *Ethnographia* 124/2013 1. sz., 67-79.

SIMON KRISZTIÁN

2016 *Hagyomány – örökség – szellemi kulturális örökség. Települési ünnepek és újraalkotott szokások vizsgálata a 21. századi bihari térségekben.* Doktori (PhD értekezés). Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.

SIMPSON, ROBERT – S.M. COLEMAN

2002 Az antropológia felfedezése. In: A. Gergely András (szerk.): *Kulturális antropológia.* Budapest. Fővárosi Pedagógiai Intézet.

SMITH, LAURAJANE

2006 *Uses of Heritage.* London – New York: Routledge.

2012 Editorial. *International Journal of Heritage Studies.* 18/6, 533–540. DOI: 10.1080/13527258.2012.720794.

SONKOLY GÁBOR

2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio – Kissebbség, Politika, Társadalom.* 2000. 11/4. szám, 45-66.

2005 Örökség és történelem: az emlékezet technikái. *Iskolakultúra* 2005/3. 16-22. Online elérés: http://real.mtak.hu/60188/1/EPA00011_iskolakultura_2005_03_016-022.pdf

(Letöltés: 2021. 12. 12.)

2016 *Bolyhos tájaink. A kulturális örökség történeti értelmezése.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

STEINLIEN, ØYSTEIN

1990 The concept of „native” anthropology: Fieldwork among Laestadians. *Acta Borealia: A Nordic Journal of Circumpolar Societies*, 7/1. 40-46.

SZABÓ FERENC

2004 Népeesség, népmozgalom, társadalom. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Makó története 1920-tól 1944-ig.* Makó Monográfiája 6. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 126-172.

SZABÓ ZOLTÁN

2015 Fürdőturizmus – városfejlesztés – térségi modernizáció. In: Galambos István – Michalkó Gábor – Törzsök András – Wirth Gábor (szerk.): *Fürdővárosok. TITE Könyvek* 7. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 279-289.

SZAKÁCS ILDIKÓ RÉKA

2018 *Műfajismeret és elemzés lépésről lépésre.* <http://eta.bibl.u-szeged.hu/2266/1/EFOP%20351%20szir.pdf> (Letöltés: 2020. 02. 06.)

SZÁNTÓ IMRE

1997 *A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

SZIJÁRTÓ ZSOLT

2005 A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció. Tabula könyvek 1.* Budapest: Néprajzi Múzeum, 7-22.

2007 Tér, kultúra, kommunikáció. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 160-176.

SZILÁGYI MIKLÓS

1986 *Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban. Folklor és Etnográfia* 26. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.

TIMOTHY, DALLEN J.

2018 Introduction: Heritage cuisines, foodways and culinary traditions. In: Dallen J. Timothy (szerk.): *Heritage Cuisines. Traditions, identities and tourism.* New York: Routledge.

TÓTH FERENC (SZERK.)

1979 *Szurbik Miklós: Makó városának leírása 1835-36.* Makói Múzeum Füzetei 22. Makó: Makó Város Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztálya.

2008 *Makó néprajza.* Makó Monográfiája 3. Makó: Bába Kiadó.

TÓTH FERENC

1984 A könyv születése. In: Reizner János: *Makó város története*. A Makói Múzeum Füzetei 40. Makó: Makó Város Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztálya, 164-165.

1985 *Erdei Ferenc szülőháza*. Makói Múzeum Füzetei 44.

1992 *Makó régi térképei*. Makó Monográfiája 1. Makó: Makó város önkormányzata.

1993a Településtörténet - Városkép. In: Blazovich László (szerk.): *Makó története kezdetektől 1849-ig*. Makó Monográfiája 4. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 295-329.

1993b Politikai küzdelmek: úrbéri per. In: Blazovich László (szerk.): *Makó története kezdetektől 1849-ig*. Makó Monográfiája 4. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 333-365.

1998 *A makói hagyomány*. Makó Monográfiája 2. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete.

1999 *Makói utikalauz*.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako/pages/magyar/mframe.html (Letöltés: 2018. 03. 07.)

2008a Mentalitás. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Makó néprajza*. Makó Monográfiája 3. Makó: Bába Kiadó, 39-51.

2008b Gazdálkodás. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Makó néprajza*. Makó Monográfiája 3. Makó: Bába Kiadó, 159-167.

2014 *Makó igézetében. Cikkek, tanulmányok*. Makó: Dr. Tóth Ferenc.

2016 *Makói cserepek. Cikkek, tanulmányok*. Makó: Dr. Tóth Ferenc.

TÖRZSÖK ANDRÁS – GALAMBOS ISTVÁN

2015 Keszthely fürdőváros turizmusa a két világháború között. In: Galambos István – Michalkó Gábor – Törzsök András – Wirth Gábor (szerk.): *Fürdővárosok. TITE Könyvek 7*. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 77-94.

TURAI TÜNDE

2016 *Ápolónők több helyszínen – Kutatás több szintéren. Módszertani döntések, többszinterű etnográfia. Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, 79-102.

URRY, JOHN

2008 *The Tourist Gaze*. Los Angeles / London / New Delhi / Singapore: SAGE Publications.

VAJDA ANDRÁS

2016a Hagomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 21-58.

2016b Értéktár: hagyomány, használat és kontextus. *Művelődés LXIX. Május*. Online elérés: <https://muvelodes.net/vadrozsak/ertektar-hagyomany-hasznalat-es-kontextus> (Letöltés: 2022. 01.13.)

VARGAS-CETINA, GABRIELA

2013 Anthropology and politics of representation. In: Callan, Hillary (szerk.): *The International Encyclopedia of Anthropology*. John Wiley & Sons Ltd. DOI: 10.1002/9781118924396.wbiea2231

WHITE, HAYDEN

1996 A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas 1996/1*. <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00001/white.html> (Letöltés: 2019. 06. 22.)

WIRTH ISTVÁN

2011 *Fürdőskultúra*. Szent István Egyetem.

V.2. Források jegyzéke

- (<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/MakoiUjsag/> Letöltés ideje: 2019. 06. 02.)
- <http://apatfalva.hu/index.php/kezdolap/cikkek/822-angela-marosi-gyogyiszap-szappant-is-keszit> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://hungarikum.hu/hu/hirek/i-hungarikumok-turizmusban-turizmus-hungarikumok%C3%A9rt-c%C3%ADm%C5%B1-konferencia-budapest> (Letöltés: 2020. 03. 23.)
- <http://lombkoronasetany.hu/> (Letöltés: 2021. 12. 11.)
- http://maganzeneiskolamako.hu/index_elemei/Page648.html (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://mako.hu/?s=v%C3%A1rosnap> (Letöltés: 2020. 10. 02)
- <http://mako.hu/2016/07/22/makoi-nemzetkozi-hagymafesztival/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://mako.hu/kapcsolat/telefonkonyv/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://mako.hu/koszonto/> (Letöltés: 2021. 09. 16.)
- <http://mako.hu/onkormanyzat/ertektar/> (Letöltés: 2020. 10. 02).
- <http://mako.hu/onkormanyzat/kepviselok/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://mako.hu/onkormanyzat/kepviselok/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://mako.hu/wp-content/uploads/2017/06/maros-parti-ueduelotelkek-ertesitese-palyazat.pdf> (Letöltés: 2018. 01. 30.)
- <http://mako.hu/wp-content/uploads/2017/08/ujterkep.png> (Letöltés: 2020. 01. 12.)
- <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.)
- <http://mako.hu/wp-content/uploads/2020/05/gazdasagi-program.pdf> (Letöltés: 2021. 09. 02.)
- <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)
- <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)
- <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)
- <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)
- <http://mako2007.network.hu/blog/makoi-eletkepek-hirei/mako-legyen-furdovaros> (Letöltés: 2020. 03. 01.)
- <http://mcsipos.hu/2019/08/23/ellenzeki-partok-es-civilek-kozosen-indulnak-makon/> (Letöltés: 2020. 02. 02.)
- <http://mcsipos.hu/2019/11/27/eltorlik-erdei-ferenc-emleket-a-kozteruletekről/> (Letöltés: 2020. 02. 02.)
- <http://napok.4t.hu/esemeny/fesztival/xxvi-makoi-hagymafesztival-2016> (Letöltés: 2021. 02. 12.)
- <http://new.mako.hu/letoltesek/files/20060901.pdf> (Letöltés: 2020. 10. 13.)
- http://nski.hu/admin/data/file/20210726/a_hungarikumok_hatasa_a_telepulesi_iden_titasra_k.pdf (Letöltés: 2022. 01. 02).
- http://nski.hu/admin/data/file/20210726/a_hungarikumok_hatasa_a_telepulesi_iden_titasra_k.pdf (Letöltés: 2022. 01. 02.)

- <http://szegedtourism.hu/hu/mako/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://szirbikegyesulet.hu/wp-content/uploads/Szirbik-Miklos-emlekezete-Makon.pdf> (Letöltés: 2020. 09. 10.)
- http://turizmusonline.hu/cikk/megnyitott_a_hagymatikum (Letöltés: 2020. 05. 23.)
- http://turizmusonline.hu/tt_reflektor/cikk/hungarikumok_es_turizmus (Letöltés: 2020. 12. 04.)
- <http://valasz.hu/itthon/a-hagymatikumot-ert-kritikakrol-45183> (Letöltés: 2020. 06. 13.)
- <http://valasz.hu/itthon/a-hagymatikumot-ert-kritikakrol-45183> (Letöltés: 2020. 06. 13.)
- <http://videkihalozat.eu/?event=xxix-makoi-hagymafesztival-es-vallalkozoi-sziget> (Letöltés: 2021. 01. 12.)
- <http://www.darinno.hu/wp-content/uploads/2015/01/Szigethy.Laszlo.pdf> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://www.datekla.eu/index.php?cid=1041&ln=hu&id=24> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/a_bogracs_korul_zajlott_a_makoi_hagymafesztival/132270/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/a_bogracs_korul_zajlott_a_makoi_hagymafesztival/132270/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/a_bogracs_korul_zajlott_a_makoi_hagymafesztival/132270/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/hagymaunnepep_lesz_a_het_vegen_makon/105509/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/hagymaunnepep_lesz_a_het_vegen_makon/105509/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/hagymaunnepep_lesz_a_het_vegen_makon/105509/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/ketszazotvenot_meteres lett_a_fokhagymafuzer/132212/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/ketszazotvenot_meteres lett_a_fokhagymafuzer/132212/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/belepojegygyel_is_nepszeru_volt_a_makoi_hagymafesztival/2028393/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/belepojegygyel_is_nepszeru_volt_a_makoi_hagymafesztival/2028393/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- http://www.delmagyar.hu/mako_hirek/belepojegygyel_is_nepszeru_volt_a_makoi_hagymafesztival/2028393/ (Letöltés: 2013. 03. 16.)
- <http://www.gyogyhelyek.hu/gyogyiszapok/marosi.html> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- http://www.gyogyviz.hu/ogyfi_kulso.htm (Letöltés: 2020. 07. 03.)
- <http://www.hungarikum.hu/hu/content/mit-jelent-nemzeti-%C3%A9rt%C3%A9kpiramis-elm%C3%A9let> (Letöltés: 2020. 10. 01.)
- <http://www.jgypk.u-szeged.hu/karrol/att/munkatarsaink/dr-orban-imre-mihaly> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://www.makoanno.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://www.makoisouvenir.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://www.makotel.hu/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)

- <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.),
https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 01. 12.)
- <http://www.mire.hu/hu/museums/35> (Letöltés: 2018. 05. 30.)
- <http://www.muzeum.mako.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <http://www.muzeum.mako.hu/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://adoc.pub/mako-es-tersege-reszletfizetes-ltp-szerzodes-vegso-hataridej.html>
(Letöltés: 2020. 12. 13.)
- <https://axibent.hu/gyogyiszapunk> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://balintgazda.hu/minden-heten-szuret/szeptember/hagyma.html> (Letöltés: 2020. 10. 03.)
- <https://bloggerina2013.cafeblog.hu/2013/02/26/ha-kenyered-van-harom-dolgot-ehetsz/> (Letöltés: 2020. 04. 21.)
- <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/social-media> (Letöltés: 2020. 10. 03.)
- <https://epiteszforum.hu/epitett-orokseg1> (Letöltés: 2022. 01. 02.)
- <https://epiteszforum.hu/furdotemplom-makon-a-hagymatikum-atadas-elotti-bejarasa> (Letöltés: 2020. 03. 04.)
- <https://erzsebettaborok.hu/hungarikum-makoi-voroshagyma/> (Letöltés: 2021. 09. 12.)
- https://external-content.duckduckgo.com/iu/?u=https%3A%2F%2Fadlogic.hu%2Fwp-content%2Fuploads%2Fhorizontal_logo_color.png&f=1&nofb=1 (Letöltés: 2020. 01. 12.)
- <https://femina.hu/egeszseg/marosi-gyogyiszap/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://g7.hu/elet/20200523/38-evesen-kapott-egy-kenyersutot-azota-a-magyar-gasztronomia-uttorojeve-valt/> (Letöltés: 2021. 01. 02.)
- <https://hirtv.hu/kultura/emlektablalt-avattak-a-legmakaiabb-makai-emlekere-2474487>
(Letöltés: 2021. 10. 13.)
- <https://hotelcorvus.hu/furdotura-az-alfoldon> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://hu-hu.facebook.com/borbasmarcsi> (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- https://hungarikum.kormany.hu/download/5/a8/d0000/13%20Mak%C3%B3i%20hagyma_FIN.pdf (Letöltés: 2020. 03. 06.)
- <https://hungarycard.hu/kenyeztesse-magat-a-furdok-furdojeben-a-makoi-hagymatikumban-2/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- https://hvg.hu/gazdasag/20100929_makoi_furdoberuhazas (Letöltés: 2020. 03. 07.)
- https://hvg.hu/gazdasag/20201230_lazar_janos_mako_furdo_kormanybiztos
(Letöltés: 2021. 02. 12.)
- https://hvg.hu/itthon/20120120_makovecz_hagymatikum (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- https://index.hu/belfold/2020/12/30/lazar_janos_uj_feladat_mako/ (Letöltés: 2021. 01. 05.)
- https://index.hu/kultur/2012/01/22/a_szent_articsoka_templomat_epitettek_fel_makon/ (Letöltés: 2020. 08. 10.)
- https://index.hu/kultur/2012/01/22/a_szent_articsoka_templomat_epitettek_fel_makon/ (Letöltés: 2020. 08. 10.)

- https://index.hu/kultur/2019/09/06/makovecz_imre_mako_hagymatikum/ (Letöltés: 2020. 10. 01.)
- https://index.hu/kultur/2019/09/06/makovecz_imre_mako_hagymatikum/ (Letöltés: 2020. 10. 01.)
- <https://kultura.hu/kezdodik-hires-makaiak/> (Letöltés: 2022. 01. 13.)
- https://library.hungaricana.hu/en/collection/muze_megy_cson_makoi_muzeum_fuz_etei/ (Letöltés ideje: 2021. 12. 03)
- [https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_2007_09/?query=SZO%3D\(petrezselyem%20j%C3%B3zsef\)&pg=67&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarország_2007_09/?query=SZO%3D(petrezselyem%20j%C3%B3zsef)&pg=67&layout=s) (Letöltés: 2020. 10. 13.)
- <https://magyarepitok.hu/elkeszult-az-m43-autopalya-az-orszaghatarig> (Letöltés: 2020. 10. 01.)
- <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/54202a631722cdb5c728e2c0975aedc074723f67/megtekintes> (Letöltés: 2021. 02. 16.)
- <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/54202a631722cdb5c728e2c0975aedc074723f67/megtekintes> (Letöltés: 2021. 02. 16.)
- <https://magyarnarancs.hu/belpol/lazart-a-makoi-furdo-fejleszteseert-felelos-kormanybiztosnak-nevezte-ki-orban-234734> (Letöltés: 2021. 01. 10.)
- <https://magyarnarancs.hu/kepzuveszet/terhes-hagyatek-78995> (Letöltés: 2020. 03. 12.)
- <https://magyarnarancs.hu/kepzuveszet/terhes-hagyatek-78995> (Letöltés: 2020. 03. 12.)
- <https://makohirado.hu/2013/01/05/toth-ferenc-első-eve/>. (Letöltés: 2020. 02. 03.)
- <https://makohirado.hu/2013/08/29/francia-piritosbol-nem-futja-hagymafesztivali-fahazra/> (Letöltés: 2020. 03. 14.)
- <https://makohirado.hu/2013/09/07/megnyilt-a-makoi-hagymafesztival/> (Letöltés: 2020. 03. 15.)
- <https://makohirado.hu/2013/09/08/felulmulta-a-hagymafesztival-masodik-napja-az-első-kepgaleriaval/> (Letöltés: 2020. 01. 07.)
- <https://makohirado.hu/2014/09/04/utban-volt-a-hagymafesztivali-haziko-hat-arabb-toltak/> (Letöltés: 2019. 12. 12.)
- <https://makohirado.hu/2016/01/22/feri-bacsi-makoi-cserepei/> (Letöltés: 2020. 03. 01.)
- <https://makohirado.hu/2016/07/11/mutatjuk-melyik-ut-egyiranyu-hetfotol/> (Letöltés: 2017. 01. 12.)
- <https://makohirado.hu/2016/09/26/90-millio-forint-kell-kalvin-teri-rendelo-felujitasahoz/> (Letöltés: 2019. 12. 30.)
- <https://makohirado.hu/2017/06/16/makoi-polgar-kezdemenyezte-az-erdei-ferenc-ter-atnevezeset/> (Letöltés: 2020. 02. 05.)
- <https://makohirado.hu/2017/06/16/makoi-polgar-kezdemenyezte-az-erdei-ferenc-ter-atnevezeset/> (Letöltés: 2020. 02. 05.)
- <https://makohirado.hu/2017/06/27/maros-parti-telkeket-adna-el-varos/> (Letöltés: 2017. 08. 27.)
- <https://makohirado.hu/2017/07/11/nevet-kaptak-az-uduloovezet-utcai/> (Letöltés: 2017. 09. 01.)
- <https://makohirado.hu/2017/07/13/kiertesitette-az-elado-maros-parti-telkek-erintettjeit-az-onkormanyzat/> (Letöltés: 2019. 09. 19.)
- <https://makohirado.hu/2017/07/15/cinikus-az-onkormanyzat-ajanlata-az-udulotulajok-szerint/> (Letöltés: 2020. 09. 12.)

- <https://makohirado.hu/2017/09/13/vita-nelkul-biraltak-el-a-maros-parti-udulotelkeket/> (Letöltés: 2019. 01. 13.)
- <https://makohirado.hu/2018/01/09/varostortenet-utan-csaladtortenetet-ir-90-eves-toth-feri-bacsi/>. (Letöltés: 2020. 02. 03.)
- <https://makohirado.hu/2018/04/14/legyen-vagy-ne-legyen-buli-a-maros-parton/> (Letöltés: 2018. 05. 30.)
- <https://makohirado.hu/2019/01/02/emlektablata-avatnak-toth-ferenc-emlekere/> (Letöltés: 2021. 10. 13.)
- <https://makohirado.hu/2021/12/02/114-kincset-mutat-be-a-makoi-ertektar-uj-koteteben/> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://makohirado.hu/2022/05/03/aki-makora-jon-az-kesobb-az-elmenyre-emlekezik-egy-erzest-visz-magaval-es-ha-az-jo-akkor-visszajon-vallja-farkas-diana/> (Letöltés ideje: 2022. 05. 04.)
- <https://makohirado.hu/2022/05/18/halasz-tamas-kapja-a-csongrad-csanad-megye-kulturajaert-dijat/> (Letöltés: 2022. 05. 19).
- https://mandiner.hu/cikk/20201230_uj_feladatot_kapott_lazar_janos (Letöltés: 2021. 01. 14.)
- <https://maroskult.wordpress.com/2018/01/15/ifjusagi-furdozes-megszervezes-1918-ban/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)
- <https://mediaklikk.hu/musor/borbas-marcsi-szakacskonyve> (Letöltés: 2022. 01.12.)
- <https://mezohir.hu/2012/04/24/a-hagyma-termektanacs-bemutatasa/> (Letöltés: 2020. 02. 24.)
- https://mnl.gov.hu/mnl/csml/szirbik_miklos_1781_1853_predikator_es_mako_varos_elso_tortenetiroja (Letöltés: 2020. 09. 10.)
- <https://mtvsz.hu/tagszervezetek/csermely-kornyezetvedelmi-egyesulet> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- https://ng.hu/kultura/2013/10/11/iszapfurdozni_jo/ (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://nlc.hu/ezvan/20170206/meghalt-kaposvari-jozsef-sztrakok-cipesz/> (Letöltés: 2020. 06. 15.)
- <https://promenad24.hu/2017/07/11/a-maros-part-uj-utcai-20-ev-utan/> (Letöltés: 2017. 09. 11.)
- <https://promenad24.hu/2020/12/30/lazar-janos-lett-a-hagymatikum-fejlesztesenek-kormanybiztosa/> (Letöltés: 2021. 01. 03.)
- <https://sokszinuvidek.24.hu/életmod/2021/08/16/makoi-hagymafesztival-2021-elmarad/> (Letöltés: 2020. 06. 24.)
- <https://sokszinuvidek.24.hu/életmod/2021/08/16/makoi-hagymafesztival-2021-elmarad/> (Letöltés: 2021. 09. 01.)
- <https://szallas.hu/programok/lombkorona-setany-mako-p5102> (Letöltés: 2021. 03. 12.)
- <https://szallas.hu/programok/makoi-hagymatikum-furdo-mako-p100> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://telex.hu/belfold/2020/12/30/lazar-janos-mako-hagymatikum-fejleszt-es-kormanybiztos-9-milliard-forint> (Letöltés: 2021. 01. 03.)
- <https://termalonline.hu/gyogykezelesek/7-engedelyezett-termeszetes-gyogyiszap> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- https://turista-szalami.blog.hu/2018/05/04/turista_szalami_mako (Letöltés: 2022. 05. 01.)
- <https://turizmus.com/desztinaciok/turisztikai-markat-epit-mako-1177512> (Letöltés: 2022. 05. 07).

- <https://univcoupon.hu/kupon/csobbanj-velunk-makon-makoi-hagymatikum-gyogyfurdo-7179> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.aquaticum.hu/hu>
- <https://www.blikk.hu/aktualis/belfold/gyasz-elhunyt-a-makoi-cipeszmesterkaposvari-jozsef/21bqd6f> (Letöltés: 2020. 05. 24.)
- <https://www.ceginformacio.hu/cr9317363062> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/14-milliarddal-olcsobb-lesz-a-makoi-furdo-4100728/> (Letöltés: 2020. 03. 04.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/300-millioval-szerenyebb-lesz-a-makoi-furdobovites-3961306/> (Letöltés: 2020. 03. 06.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-givaudan-a-makoi-hagyma-uj-remenye-galeriaval-3803767/> (Letöltés: 2019. 08. 16.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-hagymafesztivalon-bogracsozott-a-delvilag-stabja-3019843/> (Letöltés: 2015. 09. 16.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-hagymafesztival-otlete-264709/> (Letöltés: 2013. 03. 04.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-makoi-hagymafesztivalon-keszult-mezo-misi-cipoje-2976976/> (Letöltés: 2020. 05. 30.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-maros-izapjato-gyogyul-az-oroszag-2347183/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/a-rossz-ido-sem-tette-tonkre-a-hagymafesztival-2582233/> (Letöltés: 2020. 04. 23.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/bar-a-gazdak-nem-orulnek-az-idei-termesnek-a-foteren-jo-a-hangulat-megnyilt-a-makoi-hagymafesztival-4541241/> (Letöltés: 2020. 10. 23.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/bontjak-a-szecesszios-hazat-257695/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/demjen-lesz-a-csucs-a-hagymafesztivalon-1817911/> (Letöltés: 2019. 12. 04.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/divatos-hobby-a-foltvarras-makon-3046735/> (Letöltés: 2015. 09. 16.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/duborogtek-a-patkok-makon-fotok-4535283/> (Letöltés: 2020. 05. 31.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/egyiranyu-lett-a-maros-part-1721995/> (Letöltés: 2017. 01. 25.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/egyre-ertekesebb-mako-fekete-aranya-4106176/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/elhunyt-a-sztarok-makoi-cipesze-kaposvari-jozsef-1097329/> (Letöltés: 2020. 05. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/emlekbe-is-vittek-a-voros-es-lilahagymat-a-fesztival-utolso-napjan-1825444/> (Letöltés: 2019. 12. 30.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/ezreket-varnak-a-varos-foterere-programokkal-kirakodovasarral-igy-nyilt-meg-a-makoi-hagyma-fesztivalja-galeria-1362649/> (Letöltés: 2020. 05. 31.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/ez-volt-az-eddigi-legsikeresebb-hagymafesztival-pedig-ketszer-kezde-az-edda-1363981/> (Letöltés: 2020. 05. 30.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/felfuggeszti-a-makoi-furdoberuhazas-tamogatasa-3812305/> (Letöltés: 2020. 03. 07.)

- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/folavattak-mako-uj-furdojet-2685181/> (Letöltés: 2018. 12. 02.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/furdovárosi-tervek-makon-2341156/> (Letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztival-a-hagymahaz-mogott-3796507/> (Letöltés: 2013. 01. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztival-ma-bepotoljak-a-tuzijatekot-2973988/> (Letöltés: 2020. 03. 06.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztivalra-keszul-mako-3011050/> (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymafesztivalra-keszul-mako-hetvege-a-minoseg-es-a-szorakozas-jegyeben-932989/> (Letöltés: 2020. 01. 30.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymalovagok-adjak-at-adjakat-3016435/> (Letöltés: 2019. 12. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hagymas-etelek-a-hagymafesztivalon-2974684/> (Letöltés: 2020. 05. 16.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/ha-mako-akkor-hagymafesztival-ma-rajt-4540893/> (Letöltés: 2020. 03. 21.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/hamarosan-megnyilik-a-bogracsok-utcaja-3003790/> (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/harmadolta-a-jeg-a-hagymafesztivalt-3733159/> (Letöltés: 2012. 01. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/haromnapos-fesztival-szorakozással-gasztronomiaval-es-szakmai-forumokkal-a-hagymat-unnepli-mako-945736/> (Letöltés: 2020. 03. 16.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/keszulnek-a-hagymafesztivalra-3797665/> (Letöltés: 2015. 12. 13.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/keszulnek-a-hagymafesztivalra-2965255/> (Letöltés: 2020. 12. 14.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/kigyulladt-a-makoi-furdo-galeriaval-es-videoval-3776383/> (Letöltés: 2020. 03. 09.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/kotveny-kibocsatasat-tervezik-makon-2379703/> (Letöltés: 2020. 03. 05.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/langos-is-keszult-az-izek-utcajaban-a-makoi-hagymafesztivalon-galeria-4542117/> (Letöltés: 2020. 04. 25.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/langos-is-keszult-az-izek-utcajaban-a-makoi-hagymafesztivalon-galeria-4542117/> (Letöltés: 2020. 04. 25.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/mako-kronikasa-letette-a-tollat-894907/>. (Letöltés: 2020. 01. 17)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/makovecz-tervek-a-makoi-furdonek-2379367/> (Letöltés: 2020. 06. 19.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/marketingotletek-hagymarahangolva-4174396/> (Letöltés: 2016. 12. 11.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/megis-lesz-makon-hagymafesztival-2342866/> (Letöltés: 2013. 01. 02.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/megkerdezik-a-makoiakat-a-furdorol-1188334/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/megsem-kezdothet-a-furdoepites-makon-4053070/> (Letöltés: 2020. 07. 12.)

- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/mossa-az-eso-a-fesztivalt-3797743/> (Letöltés: 2012. 12. 11.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/most-befejezik-a-felbeszakadt-musort-3793093/> (Letöltés: 2016. 12. 13.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/nem-csitul-a-furdovita-makon-2353003/> (Letöltés: 2020. 12. 12.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/olvasonk-irta-dicseret-a-makoi-hagymafesztivalert-971890/> (Letöltés: 2020. 03. 21.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/politikusbol-lett-vendeglos-a-makoi-mihaly-zoltan-327382/> (Letöltés: 2020. 04. 19.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/rendben-talalta-a-furdoepitest-a-hatosag-3501898/> (Letöltés: 2020. 03. 08.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/sutnek-foznek-kezimunkaznak-a-gerizdesi-nyugdijasklubban-2659702/> (Letöltés: 2021. 06. 22.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/szereny-de-vidam-hagymaunnepmakon-3964960/> (Letöltés: 2012. 12. 01.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/teret-neveznek-el-makoveczrol-makon-3838222/> (Letöltés: 2020. 01. 02.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/unnep-a-hagyma-fovarosaban-2221741/> (Letöltés: 2020. 03. 18.)
- <https://www.delmagyar.hu/mako-es-kornyeke/vagy-hagymafesztival-legyen-vagy-expo-2283478/> (Letöltés: 2016. 02. 12.)
- <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/1117276338475142> (Letöltés: 2020. 01. 23.)
- <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/1118719731664136> (Letöltés: 2020. 01. 13.)
- <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/1433926440143462> (Letöltés: 2020. 10. 16.)
- <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/850772481792197> (Letöltés: 2020. 03. 12.)
- <https://www.facebook.com/farkasevaerzsebet/posts/850772481792197> (Letöltés: 2020. 03. 12.)
- <https://www.facebook.com/makoivizikalandok/> (Letöltés: 2021. 12. 11.)
- <https://www.facebook.com/makonakft> (Letöltés: 2022. 05. 10.)
- <https://www.facebook.com/marospartibaratikor/about/> (Letöltés: 2019. 12. 11.)
- https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- <https://www.facebook.com/visitmako> (Letöltés: 2022. 03. 04.)
- <https://www.helyicivil.hu/r/makoi-lovas-egyesulet-mako/kulturalis> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://www.karsaiildiko.hu/index.php?page=eletrajz> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://www.kozterkep.hu/24182/dr-batka-istvan> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=07357 (Letöltés: 2021. 08. 19.)
- <https://www.limarapeksege.com/2013/02/bloggerina.html> (Letöltés: 2014. 01. 01.)
- <https://www.makoiertektar.hu/?cat=26&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)

- <https://www.makoiertektar.hu/?p=889185&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://www.makoiertektar.hu/?p=889188&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://www.makoiertektar.hu/?p=889496&lang=hu> (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- https://www.makoiertektar.hu/?page_id=889473&lang=hu (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- https://www.makoiertektar.hu/?page_id=889568&lang=hu (Letöltés: 2022. 01. 12.)
- <https://www.maroskalandpart.hu/> (Letöltés: 2021. 12. 11)
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6318722/> (Letöltés: 2021. 10. 12.)
- <https://www.origo.hu/itthon/20010403levedtek.html> (Letöltés: 2013. 02. 01.)
- <https://www.programturizmus.hu/helykategoria-szabadido.mako.html> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.promenad.hu/2015/07/14/megalakult-a-makoi-szirbik-miklos-egyesulet/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)
- <https://www.promenad.hu/2017/04/02/a-sziv-alaku-varos-elso-tortenetiroja/> (Letöltés: 2019. 12. 01.)
- <https://www.promenad.hu/2017/06/06/aranyat-er-a-marosi-gyogyiszap/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.promenad.hu/2017/06/06/aranyat-er-a-marosi-gyogyiszap/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.promenad.hu/2019/10/06/mako-a-turizmusra-epiti-a-jovot/> (Letöltés: 2020. 03. 12.)
- <https://www.szentgellertborhaz.hu/galeria.html> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.termalfurdo.hu/furdozes/nemzetkozi-elismeres-a-hagymatikumnak-2430> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.termalfurdo.hu/tudastar/fogalomtar/gyogyiszap-34> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.termeszettjaro.hu/mobile/hu/lodging/panzio/kelemen-panzio/30376021/> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.theater.hu/hu/portre/janik-laszlo--5190.html> (Letöltés: 2021. 09. 12.)
- https://www.tripadvisor.co.hu/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-or5-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html#REVIEWS (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- https://www.tripadvisor.co.hu/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-or25-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html#REVIEWS (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- https://www.tripadvisor.co.hu/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-or25-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html#REVIEWS (Letöltés: 2020. 12. 03.)
- https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g1599529-d3574998-Reviews-Hagymatikum_Thermal_Bath-Mako_Southern_Great_Plain.html (Letöltés: 2021. 09. 12.)
- <https://www.tusvanyos.ro/> (Letöltés: 2021. 08. 23.)
- https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2020/12/uj-feladatot-kapott-lazar-janos?fb_comment_id=3662654280463326_3662921137103307 (Letöltés: 2021. 02. 13.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=5HQufm4ngZg> (Letöltés: 2020. 12. 11.),
- https://www.youtube.com/watch?v=mUbe02sDm_I (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=8XWjgOIBoaw> (Letöltés: 2022. 05. 17.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=8XWjgOIBoaw> (Letöltés: 2022. 05. 17.)

- <https://www.youtube.com/watch?v=8XWjgOIBoaw> (Letöltés: 2022. 05. 17.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=Gci1FYL3ptQ> (Letöltés: 2022. 01. 02.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=-Gj2J6KG5qw> (Letöltés: 2020. 11. 12.)
- https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 01. 12.)
- https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c (Letöltés: 2020. 12. 11.),
<http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- https://www.youtube.com/watch?v=LLssiYDAH_c
<http://www.marosvidek.hu/kiadasok/2012/1szam.pdf> (Letöltés: 2020. 12. 11.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=PFA5yQDjl20> (Letöltés: 2022. 01. 03.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=pPhzq6xcKL0> (Letöltés: 2022. 01. 03.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=QMLu7dBmaDU> (Letöltés: 2020. 01. 12.),
- <https://www.youtube.com/watch?v=RUTPcQtEyY8> (Letöltés: 2022. 05. 17.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=wh2belxqbg> (Letöltés: 2022. 05. 15.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=zUwEI9ez7M>
- [Reviews. https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal](https://www.facebook.com/pg/hagymatikum/reviews/?ref=page_internal)
(Letöltés: 2020. 12. 03.).
- www.muzeum.mako.hu/a-muzeum-szabadteri-neprajzi-gyujtemenye (Letöltés:
2020. 08. 12.)
- www.muzeum.mako.hu/a-muzeum-szabadteri-neprajzi-gyujtemenye (Letöltés:
2020. 08. 12.)
- https://ertekesotletek.blog.hu/2017/12/31/szeretettel_makorol_ertekes_otletek
(Letöltés: 2019. 11. 23.)
- [https://www.lazarjanos.hu/cv.php](http://www.lazarjanos.hu/cv.php) (Letöltés: 2021. 03. 12.)
- [https://traveladdict.hu/mako-latnivalok-alfold/](http://traveladdict.hu/mako-latnivalok-alfold/) (Letöltés: 2021. 08. 09.)

V.3. Rövidítések

JAM A	József Attila Múzeum (Makó) Adattára
MNL CSML ML	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltára
MNL CSML ML MVT VB jk.	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltára – Makó Város Tanácsa Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei
MNL CSML ML CSMVCSV jk.	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltára – Csongrád Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat jegyzőkönyvei
MNL CSML ML CSMVCSMV k.	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Fióklevéltára – Csongrád Megyei Víz- és Csatornamű Vállalat kimutatása
MNL CSML ML VIjIL	Vízügyi Igazgatóság jegyzéke Iktatókönyvek listája

V.4. Adattári források

JAM A 1540.91

- A) Molnár László: Álmból ébred a makói hagyma. In: Cím nélkül 1991. 09. 16.
- B) Molnár: Cím nélkül. In: *Délvilág* 1991. 07. 26.
- C) G.G.: Nemcsak a hagyma bűdös? Makóról – másképp. In: *Új Magyarország* 1991. 09. 15. (5. oldal)
- D) M. Z.: Csalódottak a hagymatermesztők. In: *Magyar Hírlap*.

JAM A 1645.92

- A) Szabó Imre: A Hagymafesztivál záróakkordjai. In: *Reggeli Délvilág* 1992. 10. 08.
- B) Szabó Imre: Hagymafesztiválra készülnek – Népünnepély lesz Makón.

JAM A 1718.93

- A) T.T.: Mentőöv nincs, piac van – Hagymafesztiváli szaktanácskozás Makón. In: *Délvilág* 1993. 09. 18.
- B) P. Bodzsár Erzsébet: Hagymaünnep után. 1993.
- C) P. Bodzsár Erzsébet: Ünneprontás a hagymafővárosban? – A makai Tiborcok panaszai. In: *Reggeli Délvilág* 1993. 09. 17.
- D) B. Ny. A: Hagymafesztivál Makón. In: *Új Magyarország* 1994. 01. 07.

JAM A 1815.94

- A) Sz. Lukács Imre: Csípős kincsünk: a hagyma. In: *Kék Délvilág* 93/219 1993. 09. 20.

- B) Pál Tamás Péter: A világhírű makói hagyma. In: Csongrád Megyei Hírlap 1994. 09. 20.
- C) Sz. I.: Cím nélkül. In: Reggeli Délvilág 1994. 09. 13.
- D) Szabó Imre: Termelőket a kutatásba, kutatókat a termelésbe – A hagyma Makóé! In: *Reggeli Délvilág* 1994. 09. 15.

JAM A 1880.95

- A) Név nélkül: Hagymás ház 1995.
- B) Arató László: Hagymafesztivál – ötödször. A hagyományok és a népszerűség. In: *Csongrád Megyei Hírlap* 1995. 09. 01.

JAM A 1910.96

- A) Név nélkül: Befejeződött a Hagymafesztivál. In: *Délvilág* 1996. 09. 16.
- B) Név nélkül: Hagymafesztivál Makón. In: *Délvilág* 1996. 09. 14. (5. oldal)

JAM A 1979.97

- A) Név nélkül: Hagymafesztiváli előzetes. In: *Makói Szuperinfó* 34.
- B) Bakos András: Makó kis Európa-napja. In: *Délvilág makói melléklete – Nemzetközi Hagymafesztivál '97*
- C) Farkas Csaba: A városépítő növény és a polgárosulás. In: *Délvilág makói melléklete – Nemzetközi Hagymafesztivál '97*
- D) Farkas Csaba: Hagymaünnep. In: *Délvilág makói melléklete – Nemzetközi Hagymafesztivál '97*

JAM A 2026.98

- A) Név nélkül: Fesztivál, napsütésben. In: *Délvilág* 1998. 09. 12.
- B) Név nélkül: VIII. Makói Nemzetközi Hagymafesztivál. In: *Intercity Magazin Ajánló – MÁV* 1998. 08. (6. oldal)
- C) Név nélkül: Cím nélkül. In: *Makói Hírek* 1998. 08. 28.

JAM A 2097.99

- A) Név nélkül: Hagymácskák, úszógumival – Megnyílt a kilencedik makói fesztivál In: *Délvilág* 1999. 09. 11.

JAM A 2212.2001

- A) Bakos András: A mezőgazdaság szebbik arca – Háromnapos hagymaünnep Makón. In: *Délvilág* 2001. 09. 15.

JAM A 2262.2002

- A) Bakos András: Hagymaváros fesztiválja. In: *Délvilág* 2002. 09. 14.

V.5. Mellékletek

V.5.1. Móra Ferenc: Diplomataák

Úgy volt az, hogy a kecskeméti embernek valaha nem volt nagyobb mérge, mint ha a makói hagymát emlegették előtte. Ebből látszik, milyen régi történet lehet ez – mikor még a nagykőrösi uborka sem volt kitalálva! Mert ha ki lett volna, akkor bizonyosan e miatt ette volna a méreg a kecskeméti embert a régi világban. A mostaniban már nem, mert nem pörös atyafi már egymással a két derék város, hanem édestestvér. A Katonacentenáriumon senkinek se volt akkora sikere, mint Nagykörös literátus polgármesterének, Dezső Kázmérnak. Pedig csak ennyit mondott a síremlék előtt:

– *Kecskemét halhatatlan fiának hódol a szomszéd város.*

Száz valahány beszéd közt mindenki ezt találta talpraesettebbnek. Meg is tapsolta a nagykőrösi polgármestert az egész gyülekezet, de leglelkesebben Kecskemét.

Hanem hát most az antivilágról van szó, mikor a kecskeméti ember csak a nyakát csavargatta, ha a kofák azzal ajánlgatták neki a nagy piacon a buzogányfejnyi hagymából kötött koszorúkat:

– *Ebből tessék, jó ember, mert ez az igazi makai hagyma. Még a holt is megmozdul ennek a drága jó szagától.*

– *Bolond beszéd – duruzsolt a kecskeméti ember. – Hagyma: hagyma. Egyik is földben terem, másik is. Én ugyan egyet sem lépnék az istenadtáért, mikor nekem a kecskeméti hagyma se kenyerelem.*

– *Hja, nem is makai hagyma ám az! Azt érdemes volna a tövén is megnézni, mert olyant máshol nem látni. Terem ott akkora hagyma is, hogy emberfejjel vetekszik. Jó volna, ha Kecskeméten akkorára nőne a barack.*

De már ez szívéen találta a kecskeméti embert. Azt mondta rá, ezt a csudát csakugyan megnézi. S ha csak fele igaz annak a híres hagymának, akkor ő megeszi a saját fejét.

Azzal se nap, se óra, megindult a kecskeméti ember Makóra hagymátlátni, de úgy sietett, hogy siettében kifelejtette a tarisznyából a szalonna mellől a kenyeret.

Az ám, csakhogy ugyanakkor a makai ember meg Kecskemét felé volt útban, mert neki meg a híres barack vette magát a begyébe. Mindig előntötte a pulykaméreg, amikor a nagy barackhegyek mögül rákiabáltak a gyümölcsös kofák:

– *Erre jöjjön, atyafi, itt az igazi kecskeméti barack!*

– *Hát aztán? Mivel volna az különb a makai baracknál?*

– De még a makai hagymánál is különb! Jó volna, ha akkora volna Makón a hagyma, mint Kecskeméten a barackmag!

Amire aztán a makai ember is azt mondta, hogy nem áll meg Kecskemétig, s ha a fele is igaz annak a híres baracknak, akkor ő ott marad kecskeméti embernek, s reggeltől estig egyebet sem tesz, csak barackmagot töröget.

Azzal nekivágott a világnak, de a szegedi hídon mégis csak megállt falatozni. Hát ahogy bontogatja a tarisznyáját, akkor veszi észre, hogy kenyere van, de szalonnáját otthon felejtette. Az volt a szerencséje, hogy a kecskeméti ember is éppen akkor ért oda, az jószívvel adott neki kenyérért szalonnát. De még jó szót is adott mellé: hová igyekszik, földi?

– Elmék barackot látni Kecskemétre. Mert azt mondják, hallja, ott akkora barackok teremnek, mint a sütnivaló tök.

– Micsoda? – kapta föl a fejét a kecskeméti ember. *– De bizony Tiszán túl a toronygomb sincs akkora, mint mifelénk a barack.*

– Ejnye, ejnye – álmélkodott a makói ember *– no, holnap reggel majd föltekintem én azt.*

– Jaj, jóember, csakhogy elkésett ám kend – sóhajtott nagyot a másik jóember. *– Ma egy hete mind lehullott a barack abban a nagy szélben, osztán akkora lyukakat ütött a földbe, hogy létrán se lehet utánuk mászni.*

– No, akkor hát én hazafelé is fordíthatom a szekérrudat – csattantotta be a makói ember a bicskáját.

– Hol az a haza, földi?

– Makón, ahol az a híres hagyma terem.

– No, akkor együtt megyünk – ugrott föl a kecskeméti ember *– mert én éppen oda tartok hagymát csudálni. Azt mondják, emberfejjel vetekszik kenteknél a hagyma.*

– Micsoda? – nevetett a makai ember. *– Azt mondom én kendnek bátya, forduljon vissza, mához három hétre álljon ki a kiskapuba, akkorára olyan nagy lesz a makai hagyma, hogy ellátszik Kecskemétre. Erre aztán eszébe kapott a kecskeméti ember is és megrázta a kezét a makai embernek.*

– No, komám, kend se bolond emberrel eteti ám a szalonnát.

– Nini – adta vissza a makai ember a bókot *–, de annak is van ám magához való esze, akibe kend tömködi a kenyeret.*

Azzal aztán az egyik is hazatért, a másik is visszafordult, s azóta a kecskeméti ember is nagy elismeréssel van a makai hagyma iránt, a makai ember becsületben tartja a kecskeméti barackot.

*

Most már, hogy miért Diplomatak a címe ennek a történetnek? Hát azért, mert éppen most jutott eszembe, mikor napról napra olvasom, hogy milyen nagy elismeréssel vannak egymás iránt mindenféle nemzetiségű diplomaták, mióta a párizsi nagyhídon összetalálkoztak.⁶⁵²

V.5.2. Major Zsuzsanna: Szeretettel Makóról

Ha makói vagy biztosan tudod, miért lépkedünk a gimi sarkán József Attila egyik kötetén. Otthon ö-vel beszélsz, de észre sem veszed, ha átváltasz e-zésre. Nem azért, mert szégyenled, sőt büszke vagy rá, hanem mert így szoktad meg. Ha makói vagy, biztosan tudod, milyen a fekete földön lépkedni, tuti, hogy csomóztál már fokhagymát, de ha még nem is, azt tudod, mikor kell vetni az őszt vagy a tavaszt.

Ha makói vagy, tudod, hogy az Akropoliszban voltak a legjobb bulik, és hogy a Maros-parti strandon néha a folyó közepéig be lehet sétálni. De azért emlékszel olyan május elsejékre is, amit nem a töltés túloldalán tartottak, mert a víz kilépett a medréből.

Ha makói vagy, büszke vagy arra, honnan jöttél, nevetgélisz azon, hogy már megint hagymás viccet mesélnek, pedig régen a Makovecz -épületek viszik hírünket. Tudod, mi célt szolgál a Hagymaház és, hogy a Hagymatikum egy fürdő. Nevetgélisz, ha valaki nem tudja mi az a kotárka.

Ismered Pulitzert, József Attilát, Galamb Józsefet, Erdei Feerencet, Návay Lajost, Fátyol Misit. Hallgatsz Szentpéteri Csillát és Palya Beát is. Neked a budapesti egyszerűen csak pesti, minek bonyolítani?

Emlékszel még a tanműhelyes Hagymafesztiválokra, és szereted, amikor az emberek összejönnek a Váll-ker grillfesztiválon a víztorony tövében sütögetni egy évben egyszer.

Ha makói vagy ismered a mondást: amit Tóth Feri bácsi nem tud Makóról, azt nem érdemes tudni. Tuti, hogy emlékszel a dinnyehéj úsztatásokra a régi fürdőben, vagy az esti termál merülésekre.

Ha makói vagy, egyszer már biztosan megkaptad, hogy az hol van, és tuti, hogy néha azt mondtad, Szegedtől 30 kilométerre, a román határ mellett.

Ha makói vagy, van regisztrált bicajod, Makó Kártyád, és nálad elvi kérdés, hogy legyen mindig otthon hagyma. Akkor is, ha a makói hagyma már nem makói hagyma, vagy ha igen, tudod, hogy az eredeti fajtát laboratóriumban azért még őrzik.

Ha makói vagy buszoztál már Vásárhelyre vagy Szegedre. Autópályán másfél óra Budapest, és mindig mosolyogsz hazafelé jövet, amikor meglátod a táblát: Makó.

---

⁶⁵² TÓTH F. 1998: 695-697. Emlékeim szerint a darab ezen jelenetében a „makai ember” karakterét jelenítettem meg.

Ha makói vagy, emlékszel a '70-es árvízre, arra, hogy Vásárhelyre buszoztattak embereket, ott családoknál aludtak, és talán azt a sztorit is hallottad, hogy orosz tankokkal tartották a töltést, hogy ne omoljon össze.

Biztosan ittál már házi pálinkát, és ettél füstölt kolbászt, töltöttél hurkát, vagy adtál zöldet a tyúkoknak. Tudod, hogy a böllért pálesszel kell várni, mint a locsolkodókat.

Ha makói vagy, makói vagy akkor is, ha úgy költöztél be valamelyik térségi faluból, vagy gyűttmentként érkeztél. Itt vagy, itt élsz, makói vagy. Kevered a Makó VTV-t a makohirado.hu hírportállal, de ezer százalék, hogy olvastál már Délmagyart.

Szinte biztos, hogy hallgattad az Árkádiát, és tuti hogy ültél lánchintán valamelyik augusztus huszadikai bazárban. Sétáltál a Maros-parton, bicajoztál Zomborra, vártad a gólyákat vissza, fújtál kikiricst, csapkodtad a szúnyogokat, végimentél a Lombkoronasétányon.

Tudod, hogy a Buzás Pétert rövid u-val írják, és, hogy Farkas Éva Erzsébet a polgármester. Ismered Honvédot, Gerizdest, Lesit. Szereted az állatneves és virágneves utcákat. Vágod, hogy hol van a kisköz, és biztosan szidtd már valamelyik térköves kerékpárutat.

Ha makói vagy, most jókat mosolyogtál, és bár a Makói Lakosok csoportban sokszor megy a vita, tudod, nincs olyan indok, ami miatt érdemes lenne egymásnak esni. Ha makói vagy, sosem hívod makainak magad, megtapogattad a Ford T-modellt, vagy bele is ültél, és bár sokan máshol élnek, ünnepekre haza, hazatér a család.⁶⁵³

V.5.3. Farkas Éva Erzsébet ünnepi köszöntője

„Én komolyan gondolom az építészetet. Nekem az építészet nem stílusgyakorlat..., hanem a természet és az ember isteni természetének fenntartására szolgál.”

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm meghívott vendégeinket: Lázár János országgyűlési képviselő urat, kormánybiztost, a Hagymatikum Gyógyfürdő bővítésének megbízottját, Buzás Péter polgármester elődömet, aki Makoveczet Makóra hozta, városunknak ajándékozta, a MAKONA Tervező Iroda ügyvezetőjét, Makovecz Imre fiát, Makovecz Benjamin urat, az induló beruházás kivitelező cégének ügyvezetőit, a Beruházási Ügynökség vezérigazgatóját és mindazokat, akik élő online közvetítés formájában kísérik figyelemmel ünnepélyes eseményünket.

---

⁶⁵³ https://ertekesotletek.blog.hu/2017/12/31/szeretettel_makorol_ertekes_otletek (Letöltés: 2019. 11. 23.)

Makovecz Imre gondolataival köszöntöm mindannyiukat, mely gondolat híven tükrözi a mester építésmérnöki különleges kapcsolatát szeretett városunkkal.

Gyöngyszemnek, élhető, kedves, szeretettel teli városnak tartotta Makót, ahol mindig szívesen időzött, ahol úgy vélte, a természet titokzatos módon találkozik az emberrel.

Különösen is kedvelte ilyenkor tavasz közeledtével, amikor a fürdő környékén rügyekbe, majd virágba borultak a fák.

Megtiszteltetésként fogadott minden felkérését városunktól, s többször kiemelte, hogy épületeink célközönsége első sorban mi vagyunk, mi makói polgárok.

Polgármester elődömről, Buzás Péterről így vélekedett egykoron: „Olyan ember, aki mindent megtesz a városért. Nagyon örülnék, ha képesek lennénk meghaladni a politikai ellentétek világát és azzal foglalkoznánk, hogy ki, mit csinál.”

Ki, mit csinál, mit tesz rábízottjaiért, rábízott közösségéért?!

A mai nap is méltán emeli magaslatoiba városunk közös ügyeiért, céljaiért vállalt felelősségeinket.

A mester 1996-os első látogatását követően épített örökségünk gondozásában az itt élőket mindvégig közös cél vezérelte: a régi építészeti értékeink megóvása mellett az új, egyedi építészeti értékek megteremtése. Ennek a közös célnak, közös munkának, összefogásnak gyümölcsei a generációkon, politikai különbözőségeken átívelő, felülemelkedő, 13 már átadott Makónak ajándékozott, Makovecz Imre remekmű. Ezek a remekművek méltán adták meg a hírnevet városunknak, méltó hírnevet adtak múltunknak, jelenünknek és adnak jövőnknek is.

A Magyar Kormány december 30-án és április 7-én világos és egyértelmű üzenetet küldött városunknak: az üzenet által elismeri és támogatja azt a munkát, amit az elmúlt időszakban Lázár Jánossal közösen elvégeztünk a fürdő bővítése érdekében. Elismeri és támogatja azt a hatalmas munkát, amelyet a makói vállalkozások végeztek az elmúlt időszakban a helyi turizmus fejlesztése érdekében. És elismeri és támogatja az elmúlt 25 év városunkért tett erőfeszítéseit és szolgálatait.

Az összefogás és a közös munka meghozta gyümölcset. A Kormány döntést hozott a Hagymatikum bővítésének támogatásával kapcsolatban. Ebben a döntésben pedig vitathatatlanul jó ügyvédje, a makóiak ügyét a kormányzati döntéshozatali fórumokon jól képviselő Lázár János országgyűlési képviselő úr. Hála és köszönet érte!

Ez az a döntés, mely helyi turizmusunk alapját adja meg, amelynek - hisszük és valljuk - Makó nyertese lesz, minden makóinak nyerteseként kell megélnie.

A beruházás turisztikai vonzerejét pedig a makoveczi örökség, védjegyek, illetve a kiemelkedő színvonalú, új szolgáltatási paletta fogja biztosítani.

A beruházás kivitelezése hamarosan kezdetét veszi. A mai napon a kivitelezésről szóló vállalkozási szerződés aláírására kerül sor. Gratulálunk a nyertes pályazónak, a FEHÉREP Építőipari Kft.-nek és köszönet a szakszerű közbeszerzési lebonyolításért a Beruházási Ügynökségnek.

Hiszem, hogy a 25 éves múlttal rendelkező makoveczi örökségünk, további közös sikereink folytatása.

Tisztelt Jelenlévők!

Makovecz Imrét, a Mestert nem ismerhettem személyesen, de bennem él írásai, kedves felesége, Marianne és fiai Benjamin és Pál, valamint tanítványai, Judit és Lőrinc által. Bennem él a számára oly kedves Magyar Művészeti Akadémia által itt és most Petrás Mária személyében.

És bennem él városunkba álmódott, az eget és a földet összekötő műalkotásai által és szeretett angyalai által.

Makacs, de elveihez hűen ragaszkodóként. Újítóként, meghökkentőként, elgondolkodtatóként, a változásokban mindig a fejlődés, a JÓ lehetőségeit megragadóként. Ó, mennyi mindent tanulhatunk Tőled most is, a jelen kor átalakuló, változásában telített világában!

„Tekintetünket az égiekre, nemzetünkre és értékeinkre emelve.” – vallotta.

A földit az égivel összekötni!

Orbán Viktor miniszterelnök így ír e küldetéséről a mester halálakor:

„Makovecz Imre a világ kivételes szelleme volt. Sokan vagyunk, akik Tőled lestük el, hogy az élet a maga nemében BECSÜLETÜGY. Nem szabad hát megvetni, nem szabad elpredálni, nem szabad eladni, és nem szabad eldobni, mert az az Istené, amit a mi becsületünkre bízott. Tartozunk hát a ránk testált élet egész tőkájével és minden lehetőségével, ezért kötelesek vagyunk azt részletekben és híven törleszteni.”

Nem felejtjük: a haza nem eladó, nem cimborálunk az ördöggel, a küldetésében soha sincs alku. Az igaz és erkölcsileg járható utat tehát úgy kell keresnünk, ahogyan a mester tette: konokul, színvonalasan és megvesztegethetetlenül.

Lehet-e nemesebb küldetésünk, mint az itt élőknek, talentumaink alapján oly csodát alkotni, ajándékozni, mely az égiek szépségéhez, jóságához, igazságához hív meg szolgálatainkban és emberi kapcsolatainkban?!

Az összefogás és a közös munka, együttműködés egy közös cél érdekében beérlelte gyümölcsét. A mai nap ennek tanulsága!

Hála és köszönet ezért minden jelenlévőnek és szerepet vállalónak.

Tisztelt Jelenlévők!

Drága-jó Makaiak!

Makovecz Imre újabb közös szolgálatra hív meg bennünket.

Kedves költője Rainer Maria Rilke, akinek élete, céljai, hangvétele oly közel állt a mesterhez, így ír az előttünk álló közös céljaink fáradozásáról. A mester álma teljesülni fog, utolsó munkája valósul meg. Fáradozása révbe ért itt, most a Maros menti városunkban.

„Nehéz Istenhez leereszkedni. De nézd:

üres korsóiddal fáradozol, és mégis hirtelen
elég gyermeknek lenned,
hogyan Neki tökéletesen megfelelj.

Ő a víz. Te csak edényt formálj
két kérges kezedből,
és ha még térdre is ereszkedsz,
Ő pazarlón felülmúlja
legnagyobb várakozásaidat.”

Igen! Így! A mester művészete szerint, a Teremtő formálja közös ügyeinket, fáradozásainkat, itt és most a természet és az ember isteni természete által, hogy majd együtt csodálkozhassunk rá:

Ő pazarlón felülmúlja majd a legnagyobb várakozásainkat is!
Ő adja meg, hogy így legyen!

V.5.4. Tartalmi kivonat – Dr. Buzás Péter ünnepi beszéde

A második beszédre Dr. Buzás Péter, Makó előző polgármestere kapott lehetőséget. Az online közvetített eseményt „ünnepi, egyben városunk történelmét komolyan befolyásoló alkalom”-nak nevezte. A direkt aktuálpolitikai utalásokat mellőzésével köszönetét fejezte ki a város jelenlegi vezetésének, „hogyan ezzel a mai rendezvénnyel elismerik az elmúlt 20 év azon munkáját, ami ezt az egész folyamatot előkészítette.” Felidézte, hogy honnan indult és milyen stációkon keresztül vezetett az út Makó fejlesztésében, beleértve az ipari, mezőgazdasági és turisztikai szektorokat is. Utalt arra a gondolatra, hogy Makón is van létjogosultsága az egészségturizmusnak Gyula, Gyopáros, Kiskunmajsa és Mórahalom után, köszönhetően a helyi termálvízkinccsel Batka István által felfedezett gyógyiszapnak. Az említett fürdők mellett a makói fejlesztések előkészítése során megtekintették még Sárvárt, Burgenlandot, és Németországba is ellátogattak, és szakértői vélemények alapján kezdték el megszervezni a turisztikai profil kialakítását, amelynek fontos eleme volt, hogy valamilyen látványosság legyen még a fürdő mellett. Ez végül maga a fürdő épülete lett, amelyet a Makón már több intézményt jegyző Makovecz Imre tervezett; és sárvári tapasztalatait megosztva, Vörös Imre javaslatai alapján készítették el a fürdő műszaki megoldásainak terveit. Makovecz Imrének a makói fürdő a legnagyobb, megvalósult terve – volt ennél nagyobb terve is, de az végül nem épült meg. A volt polgármester beszédében utalt az általa már nem polgármesterként, hanem makói lakosként tapasztalt turisztikai jelenlétre, melyben megtestesülni látta az általuk több mint egy évtizede megálmodott perspektívát. Rámutatott, hogy az új beruházás a makói turizmusnak egy olyan állomása, amely új távlatokat nyithat meg a város történetében, és köszönetet mondott Lázár Jánosnak, hogy a két legfontosabb dolgot: a politikai és a pénzügyi támogatást megteremtette a beruházáshoz; valamint Farkas Éva Erzsébetnek, hogy a képviselőtestülettel hozott döntéseik által viszik előre a folyamatot.

V.5.5. Tartalmi kivonat – Lázár János ünnepi beszéde

Az utolsó ünnepi beszédet Lázár János kormánybiztos, országgyűlési képviselő tartotta, elsőként a makóiak összefogását említve a siker zálogaként, majd méltatta Dr. Buzás Pétert, akinek a víziója szükséges volt ahhoz, hogy a 21. századi Makó újjászülethessen egy új perspektívában. Lázár János meglátása alapján az organikus építészet, Kós Károly hagyományai, és a 20. század legnagyobb magyar építésze által megálmodott környezet hatást gyakorol arra, hogy egy makói, egy fiatal hogyan érzi magát a városában, s ennek nagy szerepe van abban, hogy végül is mivé válnak a makóiak, milyen ember lesz a makói

polgár.⁶⁵⁴ A kormánybiztos a Makovecz-épületekben a szépség, a magyarság megjelenése mellett a város jövőjét is megtestesülni látja. Makó korábbi vezetői a politikus megfogalmazásában amellet döntöttek, hogy a polgárok jövőjét a turizmus által teszik jobbá; s ő a „szomszéd vár” polgármestereként⁶⁵⁵ egyszerre irigykedve és kételkedve figyelte akkor a makói történéseket. Ennek okaként azt jelölte meg, hogy Makó egy 25.000 lélekszámú dél-alföldi kistelepülés, ahol a turizmusnak nincsenek hagyományai – így kevés esélyt látott arra, hogy a semmiből építsen Makó várát, de a végeredmény ennek ellent mondott. Makovecz alkotását Lázár János nem csak egy az emberi lélekre, a helyiek életminőségére hatást gyakorló épületként jellemzi, hanem olyan entitásként, amely „az egész magyar világra kihatással van.” Beszédében kifejtette, hogy csak később értette meg, hogy egy ilyen volumenű alkotó miért az Alföldet választotta célpontjaként, mivel megfogalmazásában az Alföld 100 évig vesztese volt a magyar világnak, és az ország közepéből az ország szélére került. Makót így mintegy rehabilitálta Makovecz, aki makói épületeivel ráirányította a figyelmet az Alföldre. Ez a gondolat összecseng a sajtóban írottakkal: „A magyar organikus építészet megalkotója mindig a köz javát hivatott szolgálni, amely Makón elsősorban a turizmus fejlesztését segítette elő. „Én azzal foglalkozom, hogyan településeket élesszünk újjá, hogy kitaláljuk, hogyan tudnak jobban élni az emberek.”⁶⁵⁶ Lázár János szerint nem csak a gazdasági előnyök és a távlati perspektíva szempontjából fontos a fejlesztés, az nem csak a turizmusról és a Makovecz-örökségről szól, hanem arról is, hogy ez a beruházás minden makói életét megváltoztatja, Makó jövőjét a következő 100 évre a turizmus és a vendéglátás határozza meg. Ennek pedig szerves része a városnak és a közösségnek a bemutatása is. A makói turizmus fejlesztésének kezdetekor öt volt, ma már 77 olyan vállalkozás van, amely a turizmust szolgálja ki, a fürdő beruházása pedig megsokszorozza majd azt a sikert, amelyet minden makói sajátjának is tekinthet.

---

⁶⁵⁴ A helyi identitás és az épített örökség kapcsolatáról doktori dolgozat is született, lásd: PAP 2014.

⁶⁵⁵ 2002-2012 között Lázár János a Makótól mintegy 30 kilométerre fekvő Hódmezővásárhely polgármestere volt. <https://www.lazarjanos.hu/cv.php> (Letöltés: 2021. 03. 12.)

⁶⁵⁶ <https://traveladdict.hu/mako-latnivalok-alfold/> (Letöltés: 2021. 08. 09.)